

TORNA VÁRMEGYE ÉS TÁRSADALMA
18-19. SZÁZADI
FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Szerkesztette
Rémiás Tibor

A kötet megjelenését támogatta

Szerkesztette
PhD. Rémiás Tibor

A szerkesztő munkatársa
Koleszár Krisztián

Michael Bonbardi és Bél Mátyás
megyeleírását latinból fordította
Dr. Tóth Péter

A szláv nyelvű jobbágyvallomásokot fordították
Farkas Andrea
Dr. Udvari István

Technikai munkatársak
Asztalosné Pirkó Anita
Krajecz Andrásné
Nagy Gáborné

Megjelent
a Herman Ottó Múzeum kiadásában

Felelős kiadó
Dr. Veres László

Nyomdai munkák
'96 Studio Kft., Miskolc

ISBN 963 9271 25 X

A borítón
Ludwig Rohbock képei Hunfalvy János könyvéből

BÉL MÁTYÁS

Torna vármegye leírása

Fordította Tóth Péter

ELŐSZÓ

Bél Mátyás élete és hatalmas életműve évtizedek óta a történettudomány, a helytörténet – ha szabad egyáltalán e kettőt különválasztani – és a tudománytörténet figyelmének a középpontjában áll,¹ s nemcsak Magyarországon, hanem természetesen Szlovákiában is. Ezért e helyütt legyen elegendő csupán vázlatosan ismertetni életrajzi adatait, illetve országleíró műve, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica létrejöttének körülményeit*, hiszen az érdeklődők számos helyen találkozhatnak részletes életrajzával és munkásságának az értékelésével is.

Bél Mátyás 1684. március 24-én született a Zólyom vármegyei Ocsován. Apja, Bél Mátyás helyi mészáros mesterember volt, anyja, Cseszneki Erzsébet Veszprém megyéből származott. Alsóbb fokú iskolai tanulmányait 1691 és 1695 között Losoncon, Alsósztrégován és Besztercebányán végezte, majd 1695-től 1699-ig a pozsonyi evangélikus líceumban tanult. 1700 és 1703 között Veszprémben volt nevelő, illetve a pápai református főiskolát látogatta. 1704-től 1707-ig a hallei egyetemen hallgatott elsősorban teológiát és orvostudományt, de nyilván itt szerezte meg azokat a földrajzi, történelmi, államtudományi és egyéb ismereteket is, amelyek későbbi munkásságát oly nagy mértékben meghatározták. Hazatérte után Besztercebányán lett lelkész, majd a gimnázium rektora. 1714-ben a pozsonyi evangélikus líceum rektorának hívták meg. 1716-ban feleségül vette a besztercebányai patikus leányát, Hermann Zsuzsannát, akitől nyolc gyermeke született. 1719-ben megváltották a pozsonyi evangélikus egyház első lelkészévé; ezt a tisztet harminc éven keresztül viselte, egészen 1749. augusztus 29-én bekövetkezett haláláig.²

Az „új Magyarország történeti-földrajzi ismertetésére” vonatkozó tervei nyilván hallei tanulmányai során körvonalazódtak benne: mindenesetre számos jele van annak, hogy besztercebányai évei alatt már végzett, illetve végeztetett olyan munkákat, amelyek e terhez kapcsolódtak. Elképzeléseit aztán az 1723-ban, Nürnbergben megjelent, *Hungariae antiquae et novae prodromus* című könyvében vázolta fel. Ez a mű nemcsak általánosságban beszél a tervezett országleírás alapelveiről, szerkezetéről és minden egyéb, vele összefüggő tudnivalóról, hanem konkrét példákon – Szepes vármegye leírása, a vihnyei és a szklenói fürdő leírása stb. – keresztül be is mutatja azokat. A *Prodromus* segítségével Bél Mátyás elérte célját: megszerezte a kormányzat erkölcsi és anyagi támogatását a *Notitia* megjelenítésére. Az 1735 és 1742 között kiadott négy kötet közül az első Pozsony vármegye leírásának első részét tartalmazza, a második Pozsony vármegye leírásának második részét, valamint Turóc, Zólyom és Liptó vármegyék leírását. A harmadik kötet Pest, Pilis és Solt vármegyék leírását foglalja magába, míg a negyedik kötet Nógrád, Bars, Nyitra, Nagyhont és Kishont vármegyék leírását. A *Notitia* V. köteteként szokták beszélni Moson vármegye leírásáról, amely azonban

¹ Hogy csak a legutóbb megjelent munkákat lássuk: Veszprém vármegye leírása. A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 6. Veszprém, 1989. – Békés vármegye leírása. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 18. Gyula, 1993. – Zala vármegye leírása. In Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján. Zalai Gyűjtemény, 46. 11–70. p. – Heves megye ismertetése 1730–1735. A Heves megyei Levéltár forráskiadványai, 8. Eger, 2001. – Sopron vármegye leírása I. Sopron város történeti forrásai, C sorozat, 2. kötet. Sopron, 2001. – Tóth Péter: Bél Mátyás és a bányavárosok. In Tanulmánykötet Heckenast Gusztáv emlékére. Miskolc, 2001. 126–134. p.

Területünket illetően, nem számítva néhány kisebb közlést (Miskolc város leírása. In Fejezetek Miskolc történetéből. Miskolc, 1984. 65–69. p. – Dédes vára és az Ózd környéki falvak. In Régi históriák. Ózdi honismereti közlemények, 4. Ózd, 1984.) Borsod vármegye leírásából, eddig mindössze egyetlen teljes megyeleírás jelent meg: Gömör vármegye leírása. Fordította Tóth Péter. Gömör néprajza, XXXV. Debrecen, 1992.

² Mészáros Balázs: Bél Mátyás hagyatéka. In A somogyi múzeumok közleményei, IV. Kaposvár, 1981. 186. p.

csak 1892-ben jelent meg. A Bél Mátyás által tervezett ötödik kötet a dunántúli vármegyék leírását tartalmazta volna, a hatodik pedig a Tiszán inneni és a Tiszán túli vármegyék leírását.

Látható tehát, hogy a monumentális mű torzó maradt és ez sajnálatos módon a mi régiókat is erősen érinti – ugyanakkor az is tény, hogy a meg nem jelent megyeleírások között nagyon sok az olyan, amely Bél Mátyás elképzeléseinek az ismeretében befejezettek, véglegesnek tűnik. Ezek a kéziratok, sok más Bél-kézirattal együtt, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kéziratárába kerültek, miután Batthyány József érsek megvásárolta azokat Bél Mátyás özvegyétől. Közöttük találjuk azokat is, amelyek Torna vármegyére vonatkoznak.

Az első kézirat, amelynek eredeti címe: *Historia comitatus Thornensis* (és amelynek ismertetője³ a *Descriptio* címet adta), a Batthyány-féle gyűjteményben a Hist. I. sss. jelzetet viseli – ez képezi a jelen fordítás alapját. Terjedelme 91 + 6 oldal (a más kézzel, nyilván utólag írt hat oldal a kézirat elején található a-f betűkkel jelölve és a megyeleírás színopszisát tartalmazza – ezt nem fordítottuk le külön, mivel azonos a megyeleírás egyes főbb részeinek az elején olvasható áttekintésekkel). E kéziratról tartalmi és formai jegyei alapján bátran állíthatjuk, hogy a véglegesség igényével készült: még az egyes megyeleírásokat lezáró úttáblázat sem hiányzik belőle. – A másik kézirat, amelynek vannak Torna vármegyei vonatkozásai, a Hist. I. ttt. jelzet alatt található. Ebben a számunkra legfontosabb az a 14 folio terjedelmű rész, amelynek címe: *Descriptio comitatus Thornensis*. Más példák, de a szöveg tartalmi jegyei alapján is azt gyaníthatjuk, hogy ezt a leírást Bél Mátyás megbízásából készíthette valaki, Bél pedig felhasználta a végleges megyeleírás elkészítésében. A kéziratot a jelen kiadvány I. függelékében közöljük. – A Hist. I. ttt. jelzetű kézirat 4. foliója egy *Descriptio in clyti comitatus Thornensis* címet viselő, mindössze 2 oldal terjedelmű töredéket tartalmaz, amelyről semmit sem tudunk megállapítani; ennek fordítása a II. függelékben olvasható. – Ugyanezen kézirat 13. foliójának a versóján egy oldalnyi, cím nélküli töredékes szöveget találunk, amely talán Bél Mátyás saját kézírása: ennek fordítását a III. függelékben közöljük. – Végül a kézirat 14. folióján két oldal terjedelmű szöveg olvasható *Notanda* címmel; erről Szelestei Nagy László megjegyzi, hogy egy térképhez tartozó jelmagyarázat, a térkép azonban nincs meg. Fordítását a IV. függelékben adjuk.

A rendelkezésünkre álló források, sajnos, szinte semmit nem árulnak el ezeknek a kéziratoknak, illetve az egész megyeleírásnak a létrejöttéről. Annyi bizonyos, hogy Torna is szerepel azon vármegyék között, amelyeknek a leírására Bél Mátyás – 1718. április 21-én kelt levele szerint – szerette volna Topperczér Pétert rávenni. Az is valószínű, hogy 1735 végéig elkészült a leírás és azt 1736 elején Torna vármegye illetékesei is megkapták, hogy ellenőrizhessék és kiegészíthessék: ennek elvégzését azonban a Helytartótanács még 1738-ban is sürgette.⁴ A megyeleírás bizonyos részletei (Keglevich József a főispán, a tornanádaskai kastély éppen épül, stb.) megerősítik ezt a kelteztést – arról azonban nem adnak ezek sem információt, hogy ki segíthette Bél Mátyás munkáját.

Végezetül ami a fordítást illeti, arra törekedtünk, hogy pontosan adjuk vissza a kéziratok stílusát. Meghagytuk az eredeti szerzői jegyzetek betűvel való jelölését, saját megjegyzéseinket pedig, amelyek szövegkritikai jellegűek, csillag jelekkel jelöltük. Nem törekedtünk a szerző által hivatkozott források azonosítására, mivel azt bárki könnyen elvégezheti. A kézirat szerzőjének bizonyos, csekély jelentőségű következtelenségeit megjegyzés nélkül javítottuk az egységesség érdekében.

Öszintén reméljük, hogy Torna vármegyének ez a leírása jól illeszkedik majd a többi, már megjelent, vagy ezután megjelenő megyeleírás közé és nemcsak a megye történetének jobb megismeréséhez járul majd hozzá, hanem ahhoz is, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen annak a Bél Mátyásnak a monumentális életműve, akire több nemzet is méltán büszke lehet.

Tóth Péter

³ Szelestei N. László: *Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa*. Budapest, 1984.

⁴ Szelestei N. László: *Bél Mátyás levelezése*. Budapest, 1993. passim.

I. ÁLTALÁNOS RÉSZ

1. Természetráji fejezet

Torna vármegye fekvése, természete és alkalmatosságai

Áttekintés

Torna vármegye neve, határai és kiterjedése.....I. §	a szögligeti; az egész vidék gazdag a forrásokban; ezek között a szádélói és a tornai..... V. §
A vidék hegyes-völgyes mivolta; a hegyek zordon látványa; közülük némelyek megengedik a művelést; a völgyek a falvak helyei is II. §	A kicsiny vármegye patakjai; ezek összefolyása; a Bódva kinézete, egy másik, a szepesi végeken folyó folyócska VI. §
A tornaiak hegyei a Kárpátok nyúlványai; a szádélói barlang; az egykor fallal elzárt völgy; mely korban készült ez? III. §	A tornaiak levegőjének a természete; a talaj természete; a szőlő számára valamilyen módon barátságos; a gyümölcsöskertek mivolta..... VII. §
A csodálatos természetű szilicei barlang; nyáron jeget terem; télen meleg és a rovarok menedéke; a barlang fölötti füves hegytető.....IV. §	A vidék bővelkedik legelőkből; a tornaiak állattenyésztése..... VIII. §
Az ama barlanggal szomszédos időszaki forrás; a változások ennek felbugyogásában; más gyógyforrások: a hidvégardói és	A vadállatok bősége; az erdei madarak; a vadászat és a halászatIX. §
	A vason kívül a fémeknek hűjával van a vidék; az üveghuták; az orvosi anyagokX. §

I. §

Torna vármegyét az ugyanilyen nevű vár ajándékozta meg az elnevezésével. Ha Magyarország vármegyéi közül valamelyik, akkor ez a vidék az, amely valóban kicsiny. Amerre a felkelő napot megpillantja, ott Abaúj vármegyével szomszédos, amelynek végeitől mindkét irányba folytatódó határvonal – jobb oldalon észak felé, bal oldalon pedig dél felé – húzódik, s ezek a szabálytalan kört alkotó határok egy, az egymásba folyó hegygerincek és a közük ékelődő sok-sok völgy miatt nehezen járható területet zárnak körül. Napnyugat felől ezután Gömör, észak felől Szepes, dél felől Borsod vármegyék területe határolja. A teljes kerülete nem haladja meg a körülbelül tíz mérföldet; hosszabb azonban, mint amilyen széles. Zarnóktól ugyanis Szilice felé, vagyis az abaujvári földtől a gömöriig majdnem négy mérföldre terjed, míg ezzel szemben a borsodi és a szepesi területek között, ahol a legszélesebb, három mérföldnyi kiterjedést foglal magába.

II. §

A hegyei magasak is és sok van belőlük; itt is, ott is folyamatos rendben helyezkednek el, mintha csak mesterségesen jöttek volna létre. Nem csupán a teljes területet – bármekkora legyen ez – veszik körül ugyanis mintegy falként, hanem a belsejét is felszabdalják egy kiöblösödő résszel és a keresztbe vonuló hegygerincekkel. A hegyeknek többnyire zordon a látványa: a lábaik kopaszok, majd a lejtőik erdővel és bozóttal borítottak, meredek ormaik pedig kőszirteket és sziklafalakat tárnak elénk. Nem hiányoznak azonban az olyanok sem, amelyek megengedik a művelést: legelsősorban azok, amelyeknek a teteje sima és nyitott fennsíkot képez. Amiképpen ugyanis ezek dús fűnek és kaszálórétegeknek örvendenek, éppen úgy lejtőik alsó részeit itt gabonatermő szántóföldekkel, másutt szőlővel művelik. Erdőségeinek a kivágható fa bősége mellett a makktermésben van a legfőbb érdeme: ez, ha csak az időjárás viszontagsága nem teszi tönkre, elegendő a sertések megszámlálhatatlan sokaságának a hizlalására. Amerre a hegyek meredélyei megszelídülnek, ott patakokkal és csermelyekkel öntözött völgyek terjeszkednek: ezek teli vannak falvakkal, mivel rendkívül alkalmasok a letelepedésre.

III. §

Azokat a neveket, amelyek az egyes hegyeket jelölik, nehéz felsorolni, hiszen alig találunk olyan hegyhátat vagy hegyláncot, amelyre nem ragasztottak valamilyen helyi elnevezést. Egészében véve, ezek a Kárpátok nyúlványai: Szepesből és Gömör egy kisebb vidékéről törnek elő egészen idáig kanyargó tömbjeikkel és vonulataikkal. Mármost, a hegyeknek az elnevezései az egyes falvaktól származnak; e neveket számba venni aligha érne meg a fáradságot. A különlegesek közé soroljuk azokat, amelyek Szádelő és Szilice mellett vannak: nem azért, mert tömegük tekintetében, hanem, mert a természet csodái tekintetében múlják felül a többi hegyet. Mindkettőben van ugyanis egy-egy barlang, amely egyedülálló természetű és méltó a csodálatra, jobban, semmint azt le lehetne írni. A hegy, amely Szádelő faluval van szemben észak felől, azon a részén, amelyik déli irányba néz, a legaljától számítva többé-kevésbé száz öl magasságban egy barlangot tár elénk, amely hatalmas és öblös kanyarokkal kígyózik. Azt mondják, valaha oly nagy volt a nyílása, hogy egy négyes fogat is be tudott hajtani rajta; később azonban a hegy meredélyéről alágördülő sziklák lassanként eltömték: most az emberek egyenként is csak nehezen jutnak át rajta, mint valami bányavágonon. S mint ahogyan a hegy alatt fekvő völgy elnyúlik, éppen úgy fut a barlang ürege is félmérföldnyi távolságra, míg újra a napvilágra nem bukkan. A belsejében különféle cseréptöredékeket, állati csontokat és az emberi élet más ilyesfajta nyomait lehet még mindig megfigyelni – ezek annak jelei, hogy a lakosok a pogány betörésektől való félelmükben itt találtak maguknak menedéket. Hitelt ad ennek a következtetésnek az, amit beszélnek: hogy tudniillik még ma is kiállnak a sziklák repedésiből a barlang szájánál az ellenség által kilőtt, de rozsdamarta vas nyílhegyek. Fennmaradtak ezenkívül egy falunak is a maradványai, amelyek valamikor a barlang bejáratától a szemben lévő hegy oldaláig rekesztették el azt a völgyet. Egy új érv továbbá amellet, hogy ama régi és veszedelmes időkben fegyvertelen sokaság rejtőzködött itt: vannak, akik azt beszélnek, hogy amidőn az ellenség elől menekülő Szent László a lovát megsarkantyúzva átugratta a barlang nyílá-

sát, akkor a patkók nyomai a sziklába bevésződve megmaradtak és ezek még mindig láthatók itt. Mások régebbre teszik ennek a hegyi erődítménynek a korát és nem haboznak a dákokkal és a jazigokkal döntő csatákat vívó rómaiakig visszavezetni azt; amit ha a kövek tanúbizonyságával tudnának igazolni, akkor mi is nyereségnek tekintenénk a régi kor ezen oly nemes emlékét. Ámde biztosan tévednek, hiszen sehol sem olvashatjuk, hogy a Kárpátok ezen tájain is meghordozták volna fegyvereiket a rómaiak. Én teljességgel úgy vélekedem, hogy IV. Béla korára – amikor tudniillik a tatárokkal szemben a Sajó folyónál csatát vesztett – kell helyezni ennek a félreeső rejtkehelynek az om-ladékait részint, mert ama szerencsétlen ütközet nem messze zajlott a tornaiak vidékétől, részint pedig, mert a hegyek barlangjain és a kősziklák rejtekein kívül semmi nem maradt, ahová az ellenség be nem hatolt volna. S mit szóljunk a nem minden alap nélkül való gyanúhoz, hogy vajon ez nem a csehek hegyi búvóhelye volt-e, akik Zsigmond uralkodása után egészen Korvin Mátyás koráig szélteben garázdálkodtak e tájakon?

IV. §

Van egy csodálatra méltó természetű barlang azon a hegyen is, amely Szilice és Borzova között magasodik: ez a barlang hatalmas nyílásával – a magassága tudniillik 18, szélessége pedig 9 öl – észak felé néz, s szirtek és óriási kősziklák veszik körül. Csodaszám-ba^(a) menő jelenség, hogy amidőn kint kemény tél van, akkor bent a levegő langyos: ezzel szemben hideg, amikor kívül mindent felperzsel a hőség. Amidőn tudniillik elolvad a hó és egyszersmind a tavasz csodálatosan melegít, a barlang boltozata ott, ahol szemben van a déli nappal, tiszta és mindenféle csöpögő vizet izzad ki magából: ez a víz a hideg erejétől jéggé fagyván, hatalmas hordók módjára vastag, ágakra oszló és csodálatos tüneményeknek látszó jégcsapokat alkot. Ami víz a jégcsapokból a homokos talajra lecsöpög, az ugyancsak megfagy, mégpedig gyorsabban, mint képzeljük. Tehát nem csupán a barlangnak a természet alkotta boltozatait, hanem az alját is jég borítja. Azt hihetnénk, hogy az egész üreg kristályból épül fel, vagy ezzel van beburkolva, annyira csillog mindenfelől a jég. Ez a belépők számára minden bizonnyal szokatlan látvány még azért is nagyszerűbb, mert a barlang kiterjedése szélesebbé válik és mélyebb is lesz. Ahol beléphetünk, ott ötven öl mélységű, de húsz öl széles. S mivel tovább is süllyed, a nyílás meredekségének a következtében megismerhetetlen mélységei vannak. Sőt, azon a részen is, ahol be lehet jutni, csúszós a járás, mivel a jég rászedi a lábat. Ezért bemetszett lépcsőfokokra van szüksége annak, aki be akar ide menni. – A barlangnak ama nyári természete együtt növekszik a nap melegével. Tavasz kezdetén ugyanis megszűnik benne a téli langymeleg; majd ahogyan melegszik az idő, a hideg elkezd erősödni, mégpedig olyan mértékben, hogy mennél inkább felmelegszik a levegő, annál jobban lehűl a barlang. S amidőn beköszöntött a nyár és már tombol a hőség, akkor belül minden jeges téllé válik. Bizony, a mezei napszámosok, akik a szénagyűjtés vagy a termés betakarítása körül foglalatostkodnak, mivel a környéken eléggé ritkák a források, a barlangból hoznak ki jeget és a nap melegével felolvasztván, ivásra használják azt. Beszélik, hogy amikor a legnagyobb a hőség, könnyen meg lehet rakni minden egyes héten akár

^(a)Ugyanilyen természeti csoda Zemplén vármegyében is előfordul a szalánci vár alatt lévő pincében, ahol télen minden egyformán meleg, amikor pedig tombol a nyár, megdermed a fagytól.

a. lemenetel a barlanghoz; b. sziklán vezető ösvény; c. jégen vezető ösvény; d. hatalmas kőszikla; e. út a jobb oldalán; f. meredély a bal oldalán; g. a barlangüreg torka; h. félelmetes barlangüreg; i. hatalmas jégcsap; k. sziklabiltozat; l. csepegő víz

hatszáz négyökrös szekeret is ezzel a fajta jéggel. Mennél mélyebbé válik pedig a barlang, annál áthatóbb hideget érzünk: mint ahogyan a magasból leereszkedők számára is minden egyes lépcsőfok után melegebbé válik a levegő. Miután pedig a nyár őszbe fordult, a hideg is lassanként, a hónapok természete szerint alább hagy, a jég felolvad és a tél beköszöntével teljesen ki is szárad a barlang, s így menedékhelyévé válik a rovaroknak, amelyek képesek elviselni a hideget. A legyeknek és a szúnyogoknak a rajain, valamint a denevérek csapatain kívül a nyulak és a rókák is ide költöznek szállásra, amikor kint nem tudják eltérni a telet. – A barlang fölött a hegytető sok és kövér fűtől virul, s ezért alkalmas a legelő szarvasmarhák számára, sőt, szénakaszálásra is, ha – amint megtörténik – a jószágot távol tartják onnét.

V. §

Félmérföldnyire innét van egy forrás, amely szintén csodálatos természetű. A magyarok Lófejnek nevezik: vajon a hozzá való hasonlóságtól-e,^(b) nem tudom megmondani. Ez állandó időszakokban vagy bugyog, vagy teljesen kiszárad. Megfigyelték, hogy ez utóbbi nyolc hónapon keresztül, vagy még tovább is tart, míg a nyári hónapokban, vagyis júniusban, júliusban és augusztusban bővizűbben kezd fakadni. Ámde ez sincs így

^(b)A magyar lófej szó latinul: equinum caput.

állandóan. Tudniillik délben hatalmas morajlással és mintegy feneketlen mélységből hozza fel a vizeket, sebes patakot okádva ki magából, amely a völgyeknek az alatt fekvő részein folyik végig vadul csobogva. Ez a vízbőség egy óra időtartamon keresztül marad meg, amely miután eltelt, a forrás ismét visszanyeli a vizeket és nem bugyog fel addig, amíg a pitymallat be nem köszönt. Akkor tudniillik ugyanazzal az erővel veti ki magából újra a vizek hatalmas tömegét, s gyorsan vissza is nyeli. – Hogy a forrásnak ezen változásait vajon a mélyben örvénylő, rejtett földalatti szelek idézik-e elő, azt kutatassák majd ki mások: annyi bizonyos azonban, hogy mondanak valamit azok, akik a tenger árapályában és ezek természetében látják a jelenség magyarázatát. Ezen a felette csodálatra méltó forráson kívül más gyógyforrásokról is szólnunk. Egy ilyen van Hidvégardó falu mellett; azt mondják, hogy ennek vize az ízületek megbetegedéseire hatásos orvosság. Sokan érkeznek tehát ide a szűkebb környékről, akik láb vagy kézfejdalmakban szenvednek. Közülük az erősebbek – úgy hallottuk – hideg vízben mossák meg magukat, akik pedig gyengébb testalkatuk miatt nem tudják ezt megtenni, azok tűzőn melegítik fel a vizet és cserépedényekbe öntvén, így használják orvosi szerként kiváló eredménnyel. Nagyon hasonló tulajdonságú forrás a szögligeti is, amely a falu közepén fakad fel bő vizével. A helybeliek ugyanis azt állítják, hogy a kéz és a láb köszvényének gyógyítására rendkívül hasznos, s ugyanolyan módon használják a fürdésre, amint fentebb elbeszéltük. Egyébiránt Tornának a teljes kis területe igen gazdag a forrásokban, amit hegyvidéki fekvésének és sok völgyének kell tulajdonítani – ezt senki nem vitatja. A szádélői barlang alatt és ugyanannak a hegynek a lábainál, amelyet ezen barlang fúr keresztül, egy állandó patak fakad annyira bő vízzel, hogy már a feltörés helyén is elegendő egy malom meghajtására, s onnét egy kicsivel tovább folyván, ismét meghajt egy másikat. Mivel a vize tiszta és hideg, ezért igen kiváló ízű pisztrángokat nevel. – Egy ehhez meglehetősen hasonló forrás Torna mezővárosa mellett tör fel: ez azért méltó említésre, mert nemcsak rögtön a folyása elején forgat folyamatosan egy két kőre épített gabonaőrölő malmot, hanem egy halastóba – amely mintha mesterségesen lenne kiásva – összegyűjtvén, bőven szolgáltatja az egészséges vizet a halak számára. Olyan egyébiránt a természete, hogy nyáron hideg a vize, télen pedig szembetűnően meleg és a leghidegebb időben sem fagy be. Ezért miközben más patakok malmai nem dolgoznak, itt soha nincsen szünete a munkának. – A mocsarak közül legelső sorban kettő nevezetes. Az egyik, a görgői terjedelmes és halakban gazdag; a másik, a komjáti pedig a nádasi határban terül el ragadozó és veszedelmes mélyével: ezt közönségesen Pasnyagnak nevezik.

VI. §

Az ezek és a több más források által létrehozott patakok szépen keresztülfollyják a vidék völgyeit és sík területeit, amíg valamennyi a Bódvába, ebbe a derekas folyóba nem ömlik. A patakok közül – hogy elkezdjük őket itt sorra venni – az első Jablonca fölött ered, s innét a Körtvélyes és Almás környéki kisebb csermelyek vizét összegyűjtvén, napkelet felé fut és ismét megnövekedvén két patakkal – amelyek közül az egyik Görgőről, a másik Szádélőről és Udvarnokról folyik ide –, s azután magába fogadván azt a tornai forrást, amelyet most említettünk, Vendégi és Tornaújfalu között a folyása déli irányba fordul. Itt, Zsarnókó fölött ismét összegyűjtvén más kis folyóvizeket részint Áj faluból, részint pedig innét-onnét Abaúj vármegye területéről, befolyik Zsarnókőre. Ezeknek a

patakoknak a befogadásától megnövekedve és már áradóbb víztömeeggel mosva a Horvát és Hidvégardó, majd ezután a Lenke és Nádas közötti partokat, Komjáti és Szent-andrás között két ágra válik és itt egy szigetet képezvén, az egyik ágával Rákón folyik keresztül; majd miután újra egyesül a meder, egy magához hasonló folyócskát fogad be magába. Ez részint Szögligetről folyik ide és Ménes a neve, részint pedig Jósvafőről, ahonnét a vízzel együtt a nevét is kapta: tudniillik Jósvának nevezik; Petri és Szin határát mossa, majd – amint mondtuk – Rákó alatt összefolyva ama másik patakka, végül a Bódvába ömlik. Az ezzel az összefolyással bővizűbbé vált Bódva nem lép ki azelőtt a kis vármegyénkből, csak miután az Égerszög felőli összefüggő völgyben, Teresztenye és Szőlősardó határán keresztül folyó patakka gazdagodott; ezután pedig bő vizével Borsod területére folyik át. A vize egyébiránt tiszta és egészséges ivóvízül szolgál, hacsak a patakok sara be nem szennyezi. Az említett hegyi patakoknak a sebes folyása miatt maga a folyó is gyorsra és sokkal erősebb sodrásúvá válik. Ennél fogva nagy csörgedéssel folyik és eléggé ritkán – amikor tudniillik módfelett hideg a tél – fagy be; úgy hallottuk, hogy ezt nemcsak a rohanó folyásának kell tulajdonítani, hanem a beléje ömlő patakok meleg vizének is. Ennek köszönhetően alkalmas arra, hogy nyáron és télen egyaránt malmokat hajtson. Legfőképpen kövek között élő halakat nevel, s ezek közül is ott, ahol kisebb a vize, kiváló nagyságú és ízű pisztrángokat, amelyek részint a medrében jönnek a világra, részint pedig a beömlő patakok vizével mintegy idegenként ide kerülve, szívélyes fogadtatásban részesülnek. – Hátra van még egy másik folyó is, amely a Szepességgel határos eredetű kettős forrásból; ezek közül az egyik Barka, a másik Lucska fölött fakad, s miután e két forrás az utóbbi falu alatt egy mederben egyesült, az alatt elterülő völgyön folyik végig a szepesi hegyek határán, miközben jobb oldalon Kovácsi, bal oldalon pedig Dernő és Hárskút határát mossa, s Krasznahorkánál éri el a gömöri végeket. E folyócska legelsősorban rákokban és pisztrángokban gazdag.

Ezek voltak a tornaiak patakjai vagy folyóvizei, amelyek bizonyos sok alkalmas-sággal szolgálnak, ha az elég gyakori áradásaik során medrükben kilépve a szomszédos területeket nem tennék tönkre.

VII. §

Most a levegő természetét fogjuk érintőlegesen értékelni; ez egészséges és kiválóan mérsékelt. A nap sugaraitól sem hevül fel ugyanis könnyen, mivel a magas hegyeknek és a mély völgyeknek a sűrűn való váltakozása nem engedi be ide a túlságosan nagy hőséget, s félreeső lévén a fekvése, semmiféle járvány sem jut el könnyen ide, mivel ha valamilyen lomha mozgású pára megülne itt, azt a nagy erővel fújó szelek szétszórják. Azt azonban bizonyos e kicsiny vármegye alkalmatlanságai közé sorolhatjuk, hogy részint csaknem állandóan és eléggé erősen fújnak itt a szelek, részint pedig nemcsak hideg, hanem olykor módfelett hosszú teleket is kénytelen elszervezni. – A talaj mindenféle köves, vagy legalábbis homok vagy fövény csúfítja el, s ennek következtében csak rosszul tűri mindazt, amit beléje vetnek. Sőt, ahol termőre fordul, a hideg miatt ott is nem ritkán kifagynak a vetések és nem érnek be megfelelően az aratásra. Ennek a dolognak a következménye tehát, hogy az itteni mezei gazdálkodás nehezebb, mint másutt, s hogy a termés is szűkösebb. Ahol azonban jobb a szántóföld, ott mindenféle gabona megterem, mégpedig sokkal nemesebb annál, mint amelyet a síksági vidék érlel. – Jóllehet a vidék

mostoha, a szőlőt azonban ennek ellenére nem csupán eltűri, hanem mindenfelé eléggé gazdagon érleli is, legelsősorban azokon a helyeken, ahol a hegyoldalak észak felé fordulnak és a szokásosnál forróbb déli napsugarak jól érik őket. Az ilyen részeken nem csupán jól megérik a szőlő a szüretre, hanem ontja is a nemes bort, amely – mint némelyek akarják – az ízet tekintve alig különbözik egy kissé a bazini bortól. Ahol viszont más a fekvés mivolta, ott könnyen szenved kárt a szőlő és gyengébben is érleli meg a termését. – A szőlőskertek természetét követik a gyümölcsösök is. Ha tudniillik alkalmas helyen fekszenek, ahol védve vannak az időjárás kártételeitől, akkor gazdagon megteremnek mindenféle gyümölcsöt. S valóban megfigyelhetjük itt az almák és a körték jeles sokféleségét; a szilváknak pedig, ha az év kedvező, akkor csaknem mérhetetlen a bősége. Elég gyakran megesis azonban, hogy ha a gyümölcsösök nyitottabb fekvésűek, akkor a gyümölcs már virágjában, vagy fejlődése során, igen közel a megéréshez elpusztul a dér és a minden reménységet elragadó hidegebb szelek miatt.

VIII. §

A mi kicsiny vármegyénk aligha bővelkedik jobban bármilyen más dologban, mint a takarmányban. Mert bizony nem csupán az alacsony fekvésű és sík helyeken vannak kaszálórétjei, hanem szerte a hegyek meredek oldalain és kopasz csúcsain is; de az erdők sem szűkölködnek legelőikben, főképpen azok nem, amelyek ritkásan vannak benőve tölgyfával és bükkfával. Nem hiányoznak tehát a helyek, ahová ki lehet hajtani a gulyákat és a nyájakat. – A szarvasmarhák itteni fajtája alakját és nagyságát nézve egyébként vetekszik bármilyen más hegyi fajtával: a jószágok rövid és alacsony testűek, kurta lábúak, egyenlőtlenül hajló szarvúak, valamint komor és tarka színűek. Előfordul azonban a magyar fajta is, amelyet részint a szomszédos vidékekről szereztek, részint pedig otthon tenyésztettek tovább. A juhokra még nagyobb figyelmet fordítanak a falusi lakosok, akiket a vidék alkalmas volta csábít az ezzel a dologgal való foglalkozásra. Gyakorta elmondottuk már, hogy sehol máshol nem lehet a juhnyájukat jobban tartani, mint a fűben gazdag hegyeken. Ezen alkalmatosságnak nem kevésbé örvendenek a tornaiak, mint amennyire azt a zólyomiaknál és a lipthóziaknál megfigyeltük. A sajt azonban, amelyet itt készítenek, sokkal savanyúbb és a megromlásra is hajlamosabb – de nem tudom, hogy vajon a tejnek, vagy a sajt készítés módjának a rovására kell-e ezt írni? Köztudott, hogy az itteni gyapjú is merevebb: ezt némelyek a nyájakat érő szelek keménységének, mások a takarmánynak tulajdonítják, mi pedig a nem megfelelő nyírásnak, mivel a legjobb gyapjú sem lesz puha ismét kinőve és könnyen meg is romolhat, ha korábban nem jól vágta le. Így tehát ebből alig származik valami más jövedelme is a parasztoknak, mint az, hogy teljesen merev és minden egyébnél durvább köpönyegeket készítenek maguknak. – Sikerebben és kisebb gonddal hizlalják a sertéseket. Amint ugyanis az anyakocák a világra hozzák a malacokat, ezek rögtön követik a kondát és járják a makktermő erdőket, s miközben a gazdájuk feléjük sem néz, felnőnek és alkalmasakká válnak a hizlalásra. Nincs ugyanis még egy vidék, amelyik megfelelőbb lenne a sertések tenyésztésére. Az erdők, a berkek és a ligetek rendkívüli módon bővelkednek tudniillik tölgymakkban az egyik helyen, másutt pedig bükkmakkban. Az etetéshez tehát semmi másra nincs szükség, csupán a kondás szolgálatára, aki az erdőt járja a nyájjal és éjszaka behajtja azt egy karámba. Valóban innét veszik a lakosok a jö-

vedelmüket, részint, mert eladják a sertéseket, részint pedig, mert egész éven át tartó felhasználásra otthon levágják azokat. A szalonna itt ugyanis nem csupán ingyencség gyanánt szolgál a lakosoknak, hanem olyan étel gyanánt is, amely nélkül szerencsétlenné és nyomorúságosnak hiszik eljövendő életüket.

IX. §

Alkalmatos továbbá a vidék a vadállatok táplálására is, mivelhogy erdőkkel benőtt hegyek borítják. Tanyáznak itt őzek, sőt szarvasok is; a rókáknak és a nyulaknak pedig kimagasló a szaporasága. Gyakran hallani éjszaka, hogyan üvöltenek sajátos módjukon a borzok szerte a hegyek alacsonyabban fekvő részein. Medvéket már ritkábban lehet látni, s csakis akkor, ha a szomszédos területekről jönnek le ide. A farkasoknak már nagyobb a száma, jóllehet ezeket a parasztok csapdái folyamatosan pusztítják. – A szárnyasoknak az erdőkben élő fajtáiból aligha lehetne többet kívánni. Mivel ugyanis szabadon költenek a hatalmas hegyekben és a rengeteg erdőkben, ezért könnyen el is szaporodnak. Megtalálhatóak pedig ezek között a császármadarak, a fogolymadarak, valamint a húros madarak különféle fajtái, amelyeket azonban a sasok és a kányák nem csupán módfelett zaklatnak, hanem a számukat is csökkentik. Ez utóbbiak a kőszirtek hozzáférhetetlen hasadékaiban fészkelnek, ahonnét csapatostul repülnek ki a zsákmány megszerzésére, mohón kutatóan azt szerte az egész vidéken. – Bárhogyan is legyen a dolog, van, amit a madarászok megfogjanak és amit a vadászok elejtsenek: legfőképpen most, amidőn a vadászat szabadságának a törvények által lett megszigorítása kiválóan hozzájárult a vadállatok számának a növekedéséhez. – A kis folyócskák alkalmat adnak a halászatra. Ezekben rákokat, kövi pontyokat, fenékjáró halakat és pisztrángokat, valamint a Bódvában más fajtájú halakat is szoktak fogni. A halászat módja olyan, hogy teljesen megfelel a folyócskák kicsinységének. Ahol tudniillik kanyargós a patak folyása, ott földből gátat építvén, kétfelé vezetik el a vizet. Ekkor belemennek abba a vízbe, amely a kiürített medreस्कében marad, majd miután innét is elfolyt a víz, a kezükkel fogják ki a halakat. Ez a fajta halászás azonban csak a nyári hónapokban és a kisebb patakokban alkalmazható; más esetekben hordókat, botokat és hálókat használnak.

X. §

A nemesebb fémeknek hűjával van ez a vidék: de nem lehet könnyűszerrel eldönteni, hogy vajon a terméketlen volta miatt-e – mivel az egészet sziklás hegyek borítják –, vagy pedig az emberek nemtörődömségének a következtében. Van azonban vas, amely kiváló ugyan, mégis azt látjuk, hogy kis mennyiségben olvasztják és kovácsolják. Voltak itt valaha üveghuták is, amelyekkel mostanra már felhagytak. A növények országából sok olyat találunk a hegyek között, amelyek orvosi anyagként használatosak. Hogy ugyanis a fáknak a Kárpátokban honos fajtáiról (kivéve a vad fenyőt és azt a cédrusféléseget, amelyet Limbaum-nak neveznek) ne is beszéljünk: ami termést, füvet, virágot és gyökeret ott megfigyeltünk, azok bizony itt sem hiányoznának, ha lennének olyan emberek, akik a szívükön viselnék ezek felkutatásának a munkáját. Nincs egy szöglet a mi Magyarországon, amely ennyire bővelkednék a természet ajándékaiban!

Ezekekről eddig.

2. Közigazgatási fejezet

Torna vármegye lakosai és tisztviselői

Áttekintés

Valaha a metanaszta jazigok lakták ezt a kicsiny vidéket; később a németek, a hunok, az avarok és a magyarok.....I. §	A lakosok harmadik fajtája: az oroszok; ezek szokásai és munkatűrése IV. §
A magyarokat ért különféle veszteségek; kiegészüléseik; a beszédmódnak az itt támadt megromlása..... II. §	A vármegye híres férfiai; ama régi és mai nemesek; a főurak; mindezeknek az ősi és a jelenlegi foglalkozása V. §
A vidéknek ugyancsak lakosai a szlávok; honnét származtak; a szokásaik nem különböznek teljesen a magyarokéitól; hogyan lakik ez a két nép?..... III. §	A vármegye főispánjai a Bebekek, a Mágócsyak és a Keglevichek közül..... VI. §
	Más tisztségviselők; a megyegyűlések; a címer és a pecsét..... VII. §
	Az uradalmak..... VIII. §

I. §

Valaha ez a kicsiny vidék, amelyet leírtunk, a metanaszta jazigokhoz tartozott és ez a szarmata népfaj lakta egészen Dáciának a római háborúk következtében elszűnt feldúlásáig. Később az akkor már szerte a Szepességben megtelepedő német városokból is kapott ez a terület lakosokat, akiket vagy a vándorlás iránti vágy vonzott, vagy pedig a szomszédok zaklatásai űztek el valamiképpen – mindegyre onnét következtetünk, hogy ha csekély mértékben is, de mind a mai napig fennmaradtak az emlékei ezeknek a településeknek.^(c) Miután pedig a hunok bejöttek és az egész környező vidéket meghódították, ezek az ide beköltözött régi lakosok is az uralmuk alá adták magukat – mindezt onnét gondoljuk, hogy e rendkívül harcias nép számára nem volt olyan hely, ahová el ne jutott volna. Ámde hogy a hunok kiűzése után mi lett a sorsa ennek a kicsiny vidéknek, azt aligha tudjuk megmondani. Az a legvalószínűbb, hogy befogadta az egyes embereket és a tömegeket, s hogy elrejtette a korábbi lakosokat a hegyeknek ama félreeső helyein, amíg egy új forgatag el nem söpörte őket ismét. Nem tudom, vajon az avarok, a hunok atyafiai szintén eljutottak-e ezekbe a szögletekbe, miközben az egész országot elárasztották – de könnyen meggyőzzük erről az olvasót, ha ennek az amennyire csak lehet, oly szélesen mindenfelé elterjeszkedő népnek a természetét vizsgáljuk. De bárhogy is van a dolog, az avarok uralma nem lehetett éppen hosszú: azért tudniillik, mert miután Nagy Károly fegyverei a Dunán túl felmorzsolták őket, ahol csak laktak, mindenütt ki voltak téve a szomszédok erőszakoskodásainak és arra kényszerültek, hogy másutt keressenek maguknak lakóhelyet. – Az itt lakó magyarokkal – akiket Arnulf hívott be – kapcsolatban semmi kételkedésnek nincs helye, ha Torna területére is

^(c) Ide soroljuk a falvak neveit, amelyek ma is megvannak e területen, ahol már egyetlen német sincsen.

vonatkoztatjuk mindazt, amit a magyar történetírók szavahihetőségére támaszkodván, Cömör vármegye leírásában említettünk.

II. §

S mindenképpen úgy gondoljuk, hogy ama homályos korszaktól fogva nem is hiányoztak innét a magyar lakosok, jóllehet a tatárok garázdálkodásai nem egy mézárálással csökkentették a számukat. IV. Bélának a Sajó folyó mellett történt csatavesztését követően igen nagy pusztítás érte a magyarokat – úgy hisszük, hogy ezt teljesen nyilvánvalóvá teszük ennek a rendkívül kegyetlen háborúnak a körülményei. Majd a törökök betörései következtek, amelyek azért is több kárt okoztak, mivel elég gyakran megismétlődtek. Napról-napra fogyatkoztak tehát a magyarok, s hacsak a hegyek közé menekülő népekkel kiegészülve nem növekedett volna lassanként a síkságon lakók száma, teljesen ki is pusztult volna innét ez a nemzet. A lakosoknak ez a bizony teljességgel szomorú gyarapodása őrizte meg valamiképpen a tornaiaknál a magyarokat, akik így nem kis dicsőséggel egészen a mi korunkig fennmaradtak. E viszontagságok miatt történt azonban, hogy az itteni magyar nyelvjárás nagyon eltér a műveltebb beszédmódoktól. Sokan a gömöri szomszédságnak tulajdonítják a kiejtés megromlását, mivel azok, akik a borsodiakkal határosok, jóval szebb beszédmóddal élnek. Ámde nincs szükség arra, hogy a szomszédokat okoljuk, amikor helyben is megtalálhatóak azok az okok, amelyeknek be kell tudnunk a nyelvben támadt romlásokat, akár micsodák is legyenek ezek. A köznép ugyanis lomha és majdhogynem ostoba természetű, ennél fogva amint más dolgok elvégzésében, éppen úgy beszédben is tunya és műveletlen. Ezért halljuk őket így beszélni: “Aszmongyi az asszonyi, inkább a sárba tapogyi, hogy sem ide adgyi”, ahelyett, amit a műveltebbek mondanának: “Azt mondja az asszony, inkább a sárba tapodja, hogy sem ideadja.” A beszédnek ez parasztos volta azonban rendszerint csak a földművelőknél mutatkozik. Azok ugyanis, akik jobb helyen születtek, aligha alábbvalóak bármennyivel is a többi magyarnál akár beszédmódjuk, akár egész életvitelük tekintetében.

III. §

Szláv települések is vannak ebben a kicsiny vármegyében, s ezek sokkal népesebbek a magyar falvaknál. Azt azonban, hogy vajon betelepülteknek kell-e mondani őket, vagy pedig – ahogyan némelyek akarják – őslakosoknak, nem könnyű bizonyítani. Ez utóbbiak ugyanis arra a következtetésre jutottak, hogy vajon az itteni szlávok nem a metanaszta jazigoknak a leszármazottjai-e, mivel beszédmódjuk teljesen különbözik azokétól a szlávokétól, akik más vármegyékben laknak.^(d) A beszédjük ugyanis szinte teljesen szarmata jellegű, s nem tudni, miért, de rossz hangzású, sziszegő. Hogy azonban annyi elmúlt évszázad alatt, a népek oly sok vándorlásának közepette és a háborúk halálos veszedelmeiben azon ősi népből bármiféle töredékek fennmaradhattak volna egészen a mi korunkig – ezt bizony nehéz elhinni. Könnyebb azt mondani, hogy miután a szlá-

^(d) [A jegyzetet az író elmulasztotta ideírni.]

voknak, a cseheknek és az oroszoknak a különféle fajtái egy nemzetté egyesültek, mind olyan nyelvet alakítottak ki maguknak, amely beszédmód tekintetében megkülönbözteti őket az ugyanazon társnépekhez tartozóktól. E nép szokásai a szlávokéihoz képest bizonyosan nyersebbek, jóllehet nem gorombák. Sőt, a paraszti munkákban a szlávok természetével ellentétben tunyák, s meglehetősen idegenkednek a táncolástól is, amelyet pedig – mint másutt említettünk – a szlávok az élet legfőbb gyönyörűségei között tartanak számon. Ezt a tehetetlenséget azonban a magyarokkal való együttéléstől is kaphatták, akik tudniillik tulajdon természetük által vezetettvén, alig törődnek a paraszti munkákban mással, mint azzal, ami szükséges. Az biztos, hogy nemcsak a kinézetük, hanem az életnek szinte minden területén a viselkedésük is ugyanolyan, mint a magyaroké. Tudniillik csak keveseknek, mégpedig a tehetősebbeknek a ruházata készült kék színű posztóból; többnyire köpönyeget viselnek: ezt nyakuknak arra a részére akasztják, amely inkább ki van téve az időjárás bántalmának. Azok, akik a csordákat őrzik, szőrös bőrökbe öltöznek. – A magyarok és hasonlóképpen a szlávok is a házakat minden sarokban egymásba eresztékelt gerendákból róják össze és belül agyaggal tapasztják be, hogy se a szél ne fújja át, se pedig a meleg ne illanjon el, amelyet kemény tél idején a begyújtott tűzhelyekkel vagy kemencékkel táplálnak ezekben a fűtött helyiségekben. Semmiféle kéményük nincsen, csak az ablakok, amelyeknek a környékén az egész helyiséget belepi a füst, amíg a kemencében a tűz meg nem gyullad; s ekkor elérve az ablakokat, azokon keresztül száll ki.

IV. §

A két nép: a magyarok és a szlávok után az oroszokról kell említést tenni, akiket vagy Szent László győzött le egykoron és szórt szét a településeken szerte Magyarországon, vagy pedig maguktól vándoroltak be ide a Magyarországgal észak felől határos területekről.^(e) Az is biztos, hogy sokakat hívtak be a szomszédságból a birtokosok, hogy pótolják a pogányok kegyetlenkedései által elpusztított falvak lakosait. Ez a népfaj nyelvént és szokásait tekintve faragatlan, a munkát és a fáradalmaikat azonban nagyon jó tűri. Földet művelnek éppen úgy, miként a magyarok, s ezt annyival is gyötrelmesebben cselekszik, amennyivel kedvezőtlenebb fekvésűek jutottak osztályrészükül. Többnyire azonban famunkások, akik a rengeteg erdőségekben mezei gazdálkodáshoz szükséges szerszámokat készítenek és ezeket részint a szomszédos magyaroknak, részint pedig itt is és ott is az évenkénti vásárokon adják el. Jóllehet az ilyesfajta kereskedésből semmi kiváló jövedelemre nem tesznek szert, a fajtájuk szükségleteihez képest azonban eléggé alkalmasan megélnék így, ámbár sokkal sanyarúbban, mint a magyarok, vagy mint a szlávok. Ha ebben a faragatlan emberfajtában valami méltó a dicséretre, akkor az az, hogy eleget tesznek a földesúri adózásoknak és munkáknak. Nem hiányoznak azonban közülük az olyanok sem, akik az erdei életmódjukból fakadóan az útonállásokba menekülnek bele. Ha tehát valakiket fel kell akasztani gaztetteik miatt, akkor – úgy tapasztaljuk – ezek igen ritkán kerülnek ki a magyarok közül, de már gyakrabban a szlávok és

^(e) Tudniillik vándorló társaiul szegődtek az Oroszország-szerte hadjáratokat folytató magyaroknak és Árpád engedelméből letelepedtek mindenfelé az egész országban. Lásd az említett Anonymust az idézett helyen, a VIII. fejezetben, a 7. és következő lapokon.

leggyakrabban az oroszok közül. Manapság azonban már napról-napra egyre inkább megszelídülnek: mintha a természetüket is jobbra kezdték volna felcserélni, miután felcserélték az eget és a földet.

V. §

Eddig a paraszti népet vizsgáltuk: illendő dolog, hogy ide iktassuk most a nemes családokat is, vagy legalább a neveiket. Jóllehet ugyanis kicsiny a tornaiak területe, ezt egykor mégis igen sok nagynevű férfiú ékesítette és ékesíti még manapság is. A régiek képmásait és Magyarország érdekében véghez vitt dicső cselekedeteit nehéz bemutatni, mivel ezekről nem szól a történelem. Mégsem ismeretlen azonban a Bebekek, a Mágócsyak és a Pethők dicsőséges neve. Ma a nemesség rendjéből legelső sorban azok vannak hatalmon, akiknek nevét ABC sorban ide iktatjuk:

Agyagas	komjáti Komjáthy
Aszalós	Kopté
Balogh	Kovács
Bartha	Kovács, másképpen Szikszay
görgői Bartók	Kovács, másképpen Seliby
Bíró	Kozma
Bodnár	László
Boros	Lippay
Bújdosó	Lükó
Császár	Magyar
Csehy	Magyary
Cserghő	Márta
Csombor	Mészáros, másképpen Besse
Czibere	Molnár
Deák, másképpen Literati	Mrázik, másképpen Rajczy
Dely	tornay Nagy
Dia	Nagy Vály
Farkas	Nagyiday
Fekete	Nikházy
Fejér, másképpen Pap	Oláh
Frona	Olasz
Fügedy	Orbán
Fúzy	Pap
görgői Görgey	Pogony
Gyarmathy	Radosztich
Hetke	Soltész
berzoviczai Horváth Bugarin	Soóry
színi Isó	Szakál
Jóna	Szakál, másképpen Zajdó
Kapitány	Szalay
Kolbán	Szalóczy

Szegő
Szentmiklósi
Vadas
Valkay
Várady

Váró
kerepeci Virág
Zeber
Zsarnya

Ezek mellett a nemes férfiak mellett a következők birtokolják még manapság a hatalmat a tornaiaknál: galántai herceg Esterházy, keresztszegi gróf Csáky, marosnémeti Gyulay, buzini Keglevich, valamint az Andrássy bárók és mások. – Amidőn a török háborúk és elsősorban az egri törökök betörései fenyegették a vidéket, a nemes férfiak egész életüket fegyverben éltek le, olykor alkalmas helyeken védekezve a pogányok ellen, hogy el ne pusztítsák a földjeiket, olykor pedig kirohanásokat téve és széltében dúlva az ellenséges területet. Ezért tehát úgy is vélekedtek, hogy azok gondoskodnak helyesen a nemességükről, akik a törökök vérében áztatták a szablyáikat, akik levágott ellenséges fejeket mutattak be, valamint olyan sebeket, amelyeket szemtől-szembe kaptak. Most azonban, miután a pogány az egész vidékről kiűzetett, valamit Szádvár és Torna vára leromboltatott, felhagytak a hadi mesterségekkel és manapság azt tartják a legkiválóbbnak, aki megelégedve a kicsiny ősi birtokokkal, a király iránt hűséget és a haza iránt szeretetet tanúsít, mindenki más iránt pedig jámbor szelídséget.

VI. §

Ennek a kis vármegyének a főispánjait a királyok egykor a Bebekek dicső nemzetségéből választották ki; ezek címei között gyakran felbukkan ugyanis Torna vármegye neve. Miután pedig a Bebekek vagy kihaltak, vagy meglehetősen makacssággal Szapolyai párt-híveivé szegődtek, I. Ferdinánd és II. Miksa másokat és megint másokat tett a vármegye főispánjaivá – ez biztos: a neveiket azonban és azt, hogy melyik esztendőben kicsoda viselte a hivatalt, eleddig még nem tudtuk kikutatni. Azt egészen biztosan tudjuk, hogy a Mágócsyak közül is voltak valakik, akik viselték ezt a méltóságot. Közöttük legelsősorban Mágócsy Gáspárt kell megemlíteni, ezt a nem kevésbé gazdag, mint amennyire vitéz és okos, s ennél fogva Miksa, Rudolf, sőt Mátyás király számára is kedves férfiút, akit a főispáni méltósággal is felékesítettek, mivel birtokában volt Torna vára. Miután ő meghalt, hogy vajon örökösei – akikről a végrendeletében írt és akiknek a nevét a vár történetében fogjuk közreadni – elnyerték-e ezt a méltóságot, eleddig senki nem bizonyította be nekünk. Később, amikor Keglevich Miklós feleségül véve Mórocz Borbálát, Mágócsy Gáspárnak a nővérétől, Dorottyától született unokahúgát, a vár birtokába jutott, az ehhez a méltósághoz vezető utat is megnyitotta a nemzetsége számára. A fia, IV. Miklós ugyanis miután a várat – amely ekkor még nem volt minden tekintetben mentesítve a kincstár jogai alól – örök birtokul kapta a nagy Lipóttól, egyszersmind a főispáni hivatalt is elnyerte a legkegyelmesebb király jóakaratából. Őt fia, Keglevich Ádám követte, aki után Szirmay Tamás következett; neki pedig – miután elnyerte a sárosi hivatalt – VI. Károly új adományából Keglevich József, Ádámnak a Pethő Anna Máriától született fia lépett az örökébe; most is ő igazgatja dicséretre méltó módon e kicsiny vármegye ügyeit. Áldást reá!

VII. §

A vármegyei igazgatás egyébként ugyanaz itt is, mint másutt. A főispánt munkájában ugyanis az alispán, a megyei számvevő, az ügyész és a két szolgabíró segíti, több mással együtt, akik eskü által vannak kötelezve arra, hogy tanácskozzanak a közügyekben és akiket éppen ezért esküdt ülnököknek szokás nevezni – ahogyan azt már gyakran elmondottuk. Ezek gyűléseit Tornán, a terület fővárosában tartják, ahányszor csak a dolog megköveteli. A vármegye címere egy kitárt szárnyakkal lépő sólymot ábrázol – talán azért, hogy a nemességnek az ellenség visszaverésében tanúsított fáradhatatlanságát és vitézségét jelképezze. Úgy tűnik ugyanis a számomra, hogy nem eléggé értik meg az ilyesfajta címerek természetét azok, akik arra gondolnak, hogy a tornai hegyek által nevelt, gyakori és kitűnő sólymok szolgáltak a jelkép ürügyéül, mivel a címerekben mindig van valami rejtett igazság, amelyet kifejeznek. – Ugyanez a vármegye pecsétje is, amelyet zöld színű viaszba nyomnak, amikor a szükség úgy kívánja.

VIII. §

Bármennyire kicsiny is a vármegye, a valaha volt királyok bőkezűsége két uradalomra osztotta fel. Az egyik a tornai uradalom, amelyik míg teljes volt, meglehetősen sok faluból állott. Majd miután birtokosai megszorodtak, már régóta kisebbé kezdett válni; jelenleg – amint azt lentebb részletesen elmondjuk – buzini gróf Keglevich József és Gábor birtokában van. A másik uradalom Szádvárhoz tartozik: ez – miután a Bebekek kihaltával gyakran gazdát cserélt – herceg Esterházy tulajdona lett örök jogon. Van még itt valamennyi birtoka a keresztszegi gróf Csákyaknak, a marosnémeti Gyulaiaknak és a csíkszentkirályi báró Andrássyaknak, valamint a nemeseknek is, akiket minden egyes helységnél fel fogunk sorolni.

II. KÜLÖNÖS RÉSZ

Torna vármegye járásai

Jóllehet ezen Torna vármegye kicsiny – hiszen, mint fentebb említettük, a hosszúságát tekintve négy, a szélességét tekintve pedig három mérföldre terjed ki –, mégsem haboztak két részre választani azok, akiknek a vidék első felosztása volt a feladata. Ezek a részek a fekvésüktől nyerték a nevüket: az egyiket Felsőnek, a másikat Alsónak mondják. A kettőt a Bódva folyó választja el egymástól, amely csaknem pontosan a közepén folyja keresztül a vidéket. Most az lesz majd a dolgunk, hogy előbb a Felső, azután pedig az Alsó járást bebarangoljuk.

1. fejezet

A Felső járás

Ez a vármegyének azon része, amelyik a Bódva folyón túl, kelet felől északi irányban helyezkedik el és nyugat felé végződik be. A hegyeknek nem egy sora – együtt az itt-ott közbeékelődő, kisebb sík területekkel – teszi vadregényessé. Közel húsz helységet laknak benne, amelyeket a már megszokott módon le fogunk írni.

I. szakasz

Torna vára és mezővárosa

Áttekintés

A tornai vár régi volta; a neve és talán az eredete is szláv; a fekvése; az építmény mi-volta; őrkatonái és ezek vitézsége.....I. §	A vár uradalma és földesurai; ezek leszármazása; most a Keglevich grófokat szolgáljaIII. §
A törököktől épségben hagyott vár egyszer is, másszor is a felkelők kezébe került; Leslie visszafoglalja Thököly párthíveitől; Lipót parancsára lerombolják..... II. §	Tornaalja mezőváros és ennek alkalmatosságai és kinézete; a nagyobbik kastély a Keglevichké, a kisebbik a Gyulaiaké; a kicsiny vármegye gyűléseit ebben a mezővárosban szokták tartani IV. §

I. §

Torna vára kölcsönzött nevet a körülötte fekvő területeknek. Ez a tény pedig bizonyíthatja, hogy a vár régi eredetű. Ha ugyanis róla nevezték el a vármegyét, akkor amidőn ez történt, már ugyanezen a néven kellett ismeretesnek lennie a várnak; jóllehet azt az időpontot, amikor alapították, nem tudjuk felderíteni. Ha – mint némelyek akarják – a

Torna elnevezés tornyot jelent, akkor az alapítást a szlávoknak kell tulajdonítani. De vajon kiknek közülük? A metanaszta jazigoknak-e, vagy azoknak, akik egy későbbi korszakban szivárogtak be ide – ezt bizony nehéz megállapítani.^(a) Ez azonban most nem is nagyon érdekes feladatunk tekintetében: legyen elegendő csupán arra rámutatni, hogy a nevet biztosan le lehetett vezetni a “torony” szóból, hiszen látjuk: a hegyvidéki várakat többnyire olyan módon építették fel, hogy az alapítók a területnek csaknem pontosan a közepén egy tornyot emeltek, amely részint menedékkül szolgált azok számára, akik a háborúságtól való félelem miatt megfutottak, részint pedig alkalmas volt az ellenség kikémlésére is. Ehhez a toronyhoz aztán – amint a dolog és az alkalom hozta magával, szinte minden szabályosság nélkül – pincéket, szobákat és termeket építettek hozzá, majd az egész építményt falakkal és kisebb tornyokkal vették körbe. A vár fekvése valóban rendkívüli módon alkalmas volt mind a két említett célra. Egy meredek hegy tetején épült ugyanis, s ezért részint nehéz volt a megközelítése, részint pedig kilátás is nyílt innét végig a völgyre, amelyben a mezőváros épült: s jóllehet nem terjedt messzire ez a kilátás, az ellenség megfigyelésére mégis megfelelő volt. Amikor még a vár teljes fényében fennállott, egy régies szépségű és alkalmatosságú kastély is volt benne. Ezt magas és szilárd építésű falak vették körül, amelyek így az ostromok visszaverésére is megfeleltek. A maradék belső területet a várvédők elrejtésére készített földalatti termek, valamint istállók és más ilyesfajta rejtekek töltötték meg, olyannyira, hogy csak egy kicsiny térség maradt szabadon a katonák hadrendjének felállítására. A katonaság, amelyre a vár védelme hárult akkor, amikor Eger és Fülek török kézen volt, nagy dicsőséget szerzett az ellenséges területre való gyakori betörések vállalásával. Azt láthattuk volna tehát, hogy a tornai falakat kitűzött török fejek díszítik, amelyeket a gyakori csatározásokból hoztak magukkal zsákmányul a végváriak – legfőképpen abban az időszakban, amidőn Mágócsy Gáspár, ez a vitéz férfiú a gyulai és egyéb parancsnokságokat elhagyván, ide tette át szerencséjének a székhelyét.

II. §

S jól lehet a magyarok a várat a törökök ellen érintetlenül megőrizték, mégis – vajon a félelem, vagy az új dolgok utáni vágy miatt-e? – a hazai felkelőknek egyszer és másszor is átadták azt. Így történt Szapolyai idejében, majd Bocskay és Rákóczi, de legelsősorban Thököly korában. A várban a magyarok mellett voltak még német végvári katonák is, körülbelül tizenhatan; amidőn ezt meghallották, az 1678. esztendő július havában megjelentek a felkelők és rohamot intézvének ellene, megtámadták a várat, s miután levágták a németeket, a saját őrségüket helyezték el ott. A várnak ezen elestéről Wagner munkáját^(b) kell elolvasni: “Torna jól megerősített mezővárosát a magyar végvári katonák, miután a németeket legyilkolták, feladták.” A mezővárosnak és a várnak nem egyforma volt a sorsa, amint azt a következő esztendőben történt ostrom tanúsítja. Erről ugyanezen Wagner^(c) így ír: “Leslie hirtelen ostrommal Tornát megtámadván, nem minden rombolás nélkül elvonult, hogy előbb Balassi ellen forduljon, aki török őrséget akart várába,

^(a)Én azt gondolnám, hogy szlávok voltak, akiket az ismét idézett Anonymus tanúbizonysága szerint Árpád leigázott.

^(b)Historia Leopoldi magni, VIII. könyv, 556. lap.

^(c)Ugyanott, az 560. lapon.

Divénybe bevinni. Meg is előzte őt és német katonasággal megerősítette a várat. Tornát ostrommal és tűzzel megadásra kényszerítette.” – Mert jóllehet közismert dolog, hogy Torna mezővárosát sánccal és árokkal vették körül a portyázó töröknek a betörései ellen, e védmű azonban soha nem volt elegendő egy ostrom kiállítására. – Miután Divény dolgait elrendezte, Leslie visszafordult Torna várának megostromlására, amit egy kevéssel korábban hiába próbált meg: és akkora hévvel fogott bele az ostromba, hogy ez az egész dolog nem tartott tovább harminc óránál. Miután a várat védő katonák megadták magukat, felszerelésükkel együtt elvonulva a várból, oda bocsájtották őket, ahová menni akartak. Később, mivel a vár elég alkalmasnak látszott a vidék nyugtalanítására és védelmére egyaránt, s mivel birtokosa, Semsey Pál foggal-körömmel védelmezte Thököly érdekeit, ezért Lipót parancsára lerombolták a falait és elbontották a tornyait: így vált romhalmazzá és semmi más nem maradt belőle, mint repedezett falak – egykori virágzó állapotának szomorú emlékei.

III. §

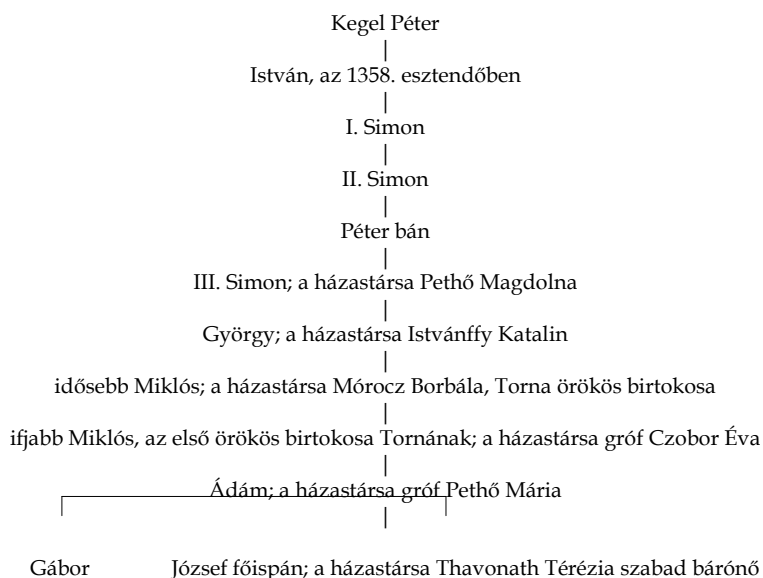
A várhoz tartozó falvakat, mint birtokot Torna vára uradalmának mondjuk. A régi időkben különféle földesurai voltak: közöttük a mi korszakunkhoz már egészen közeli Mágócsy Gáspár. A várnak az általa való megvásárlását Istvánffy^(d) említi, aki a következőket mondja: “Mágócsy Gáspár, aki lemondott Gyula parancsnokságáról, az általa nemrégiben megvásárolt Torna várában lakott. Fivérével, Tamással együtt jutott a vár birtokába: közös pénzen vásárolták meg ugyanis azt. Miután azonban Tamás utódok hátrahagyása nélkül meghalt és mivel Gáspár is belátta, hogy nem nemz utódot, azon kezdett gondolkodni, hogy idejekorán végrendeletet készít és felosztja javait az atyafiai között. Az 1586. esztendőben, november 3-án tehát tanúbizonyosságokul fogadván Istvánffy Miklós nádori helytartót, Batthyány Boldizsárt és Nádasdy Ferencet, Vas vármegye főispánját, Tornát végrendeletileg Mágócsy Gáspárra és Mágócsy Ferencre, mint fiatalabb testvérétől, Andrástól nemzett unokaöccseire hagyta. Azzal is kiegészítette végrendeletét, hogy ha történetesen ők is gyermektelenül múltának ki ebből az árnyékvilágból, akkor nővérük, Margit – akit Kátay Ferenc vett feleségül – jusson a vár örökös birtokába a tőle született gyermekekkel együtt. Ha pedig Margit is úgy halna meg, hogy egyetlen örököst sem hagy maga után, akkor a nővérüktől, Dorottytól született unokaöccsük, Mórocz Lőrinc és az ő fiai lépjenek a vár birtokába; ha véletlenül ők is meghalának, akkor Mórocz Balázsnak – aki Lőrinc fiatalabb testvére volt – és Kátay Ferencnek a férfiágon való örökösei birtokolják Tornát: a női ágon való örökösöknek csak abban a végső esetben hagyván fenn a vár birtokába való jutást, ha fivéreik valamennyien meghalának.” – Mindez biztosan a királyi kincstár akarata és tudta nélkül történt. Közben a végrendelező Gáspár meghalván, a másik Gáspár fivérével, Ferencsel együtt megszerzte az örökséget. Ők ketten később – ami a Mágócsy nemzetség szerencsétlensége volt – örökös nélkül múltván ki ebből a világból, a birtokba az egyik részről annak a Margitnak, akit említettünk, a két fia: Kátay János és Kátay Ferenc lépett, a másik részről pedig Mórocz Márton, aki Mórocz Balázs fia és Dorottya unokaöccse volt. Mivel aztán sem a Kátayak, sem pedig Mórocz Márton után nem maradt férfi örökös, hanem csupán két

^(d) XXI. könyv, 419. és 421. p.

leány: Mórocz Borbála és Mórocz Anna; akik közül ezen Borbálát feleségül véve, buzini Keglevich Miklós[©] házastársi jogon (amely valamiképpen Mágócsy Gáspárnak ama végrendeletén alapult) a birtokába jutott ennek a gazdag örökségnek, s egyszersmind Semsey Pál is, akihez Anna ment feleségül, megszerezte a birtoknak egy részét. Miután az előbbi már a birtokába vette a várat és az uradalom egy részét, s arra készült, hogy Miklós keresztnevű fiára hagyja azt anyai örökség jogcímén, akkor a kincstár és a Semsey-örökösök Miklóst törvénytől megtámadták. S bizonyosan el is vesztette volna ezt a tornai uradalmat, ha az atyjának a jó érdemeit és hűségét viszonzni akaró nagy Lipót nem engedte volna meg, hogy pénzen megváltsa mindazt, amire a kincstártól igényt tarthat, s egy általa kiadott oklevél rá nem íratta volna teljesen örökös birtokként. Így tehát a vár a teljes, hozzája tartozó uradalommal együtt 1677. augusztus 9-én a Keglevichekre szállott; ekkor kapta meg Miklós nem csupán a grófi címet (addig ugyan is bárók voltak), hanem Torna vármegye főispáni méltóságát is, valamint az Abaúj vármegyében lévő helységek mellett a következő falvakat: Ájt, Újfalut, Udvarnokot, Barkát, Lucskát, Falucskát és Rákót, továbbá Horvátit és Kovácsit, amely utóbbi kettő akkor pusztta volt, de amelyeket most már sokan laknak. – Ennyit Torna földesurairól.

IV. §

[©]Kedves dolog volt ide iktatni a Keglevich grófoknak – akiké immáron Torna – a leszármazási rendjét, amelyet a hitlere a legnagyobb mértékben méltó okiratokból kutattunk ki, hogy feltáruljanak okai az öröklésnek, amelyet fentebb leírtunk. E leszármazási rend pedig a következő:

Úgy ítéltük meg, hogy a többi, sok és híres sarjról – amilyen József, Nepomuki János és Zsigmond – beszélni munkánk céljától idegen.

Az ugyanezt a nevet viselő mezőváros a vár alatt, déli irányban terül el nyitott és kies fekvéssel. Ezen elhelyezkedésének az okán Tornaaljának is nevezik: azért tudniillik, mert a vár tövében települt. Egy állandó és bővizű folyócska mossa, amelyet közönségesen Torna vizének mondanak. Ez a mezővároson is keresztülfolyik és valamennyi távolságot megtéve, a Bódvába ömlik. A mezőváros mindkét oldalán gabonatermő mezők terülnek el, amelyek ugyan kellemes látványt nyújtanak, ámde a talajuk hasznavehetetlen homokkal szennyezett és ezért a búzát nem termik meg. Megtermik azonban a rozst, ha bőségesebb trágyázással termékenyebbé teszik és mély talajműveléssel készítik elő a vetésre őket. Valaha a legközelebbi lankákra telepítve szőlők is voltak itt, de ezeket a háborúk viszontagságai elpusztították. A minap kezdték el művelni az új telepítvényeket a jobb termésnek a nagy reményével: szépen fejlődik tudniillik a szőlő és mivel az elültetett magvak nemesek, ezért a lakosság nem csupán bőséges, hanem kiváló szüreteket is ígér magának. A lakosok magyarokkal keveredett szlávok és földművelő életet élnek. A mezőváros kinézete a vidék sajátosságainak megfelelően csupán valamennyire városias, inkább egy faluhoz hasonlít. Vannak vásárjogai: ezeket a vásárokat régi szokás szerint Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén, Szent József napján, a Szent Kereszt feltalálásának az ünnepén, Egyed napján, a Gál ünnepét követő vasárnapon és Katalin napján tartják. A mezővárosnak igen nagy ékességére szolgál a templom a szomszédságában lévő kápolnával; ezeket egy nagyon közeli dombra építették. A vele átellenben lévő lejtőn áll egy kastély, amelyet "nagyobb"-nak mondanak a tömege miatt, ami a másiktól, a kisebbiktől megkülönbözteti. Ez szépen fel van szerelve termekkel és más, a benne lakásra való alkalmatossággal; ezért méltó is arra, hogy a földesura lakja. Ő buzini gróf Keglevich József, aki, mint fentebb említettük, a főispáni méltósággal ékeskedik. A kastélynak azon a részén, amellyel dél felé néz, van egy gyümölcstermő fákból bővelkedő kert, valamint lentebb egy kellemes és egyszersmind hasznos vízfolyással bíró halastó. Ennek természetével kapcsolatban fentebb már elmondtuk, hogy nem fogja a fagy: ennél fogva ott, ahol kifolyik belőle a víz, épült egy malom, amely arról nevezetes, hogy állandóan dolgozik. A többi, ide kapcsolható alkalmatosság a gazdálkodás haszonnal való folytatására szolgál. Közéjük sorolhatjuk azt a két, megfelelően felépített műhelyt, amelyek közül az egyikben sert főznek, a másikban pedig égetett bort párolnak le. – A kisebbik kastély a Gyulay grófok örökös birtoka; ez tömegét tekintve is szerényebb és a felső részén romok is éktelenítik. Vannak azonban nem csúnyán megépített szobák is benne a földesúr befogadására, ha ide érkeznek. – Nem szabad itt hallgatni arról sem, amit fentebb említettünk, tudniillik, hogy ebben a mezővárosban szokták tartani a vármegye gyűléseit. Ennél fogva Tornán vannak a megyei börtönök és a másféle büntetőeszközök, amelyekkel a gonosztevőket szokták megfenyíteni. A mezőváros földesurai a Keglevich grófok mellett Gyulay József és Gyulay Gábor, valamint a Putnoky, a Nagy, a Sztankóy és a Trencsényi családok.

II. szakasz A Felső járás falvai

A vidéknek ez a része csak kevés falut számlál, s ezek is szinte teljesen kedvezőtlen fekvésűek. Bármilyenek legyenek azonban, számunkra és az olvasó számára is az a fontos, hogy sorra vegyük őket.

1. *Áj* egy Tornától észak felé, a hegyek torkába mélyen benyúlva, köves és terméketlen helyen fekvő falu. Egy patak fut rajta keresztül, amely szerte az ottani hegyek közötti kis völgyek vizeiből folyik össze: az itt is olyan tiszta és gyors, mint ahol ered, s a Bódvába ömlik. A faluhoz tartozó szántóföldek sík helyen vannak ugyan, de hasonlóak a tornaiak földjeihez: tudniillik terméketlenné teszi őket a homok és csak kevésbé kedvezőek a vetésnek, amit befogadnak. Az állatok takarmányozására szolgáló legelők és kaszálórétek dús fűvel zöldellnek a hegyek magaslatain; meredek fekvésük következtében azonban nehéz megközelíteni ezeket. Ott, ahol a hegyek lankásabbak, szemben egy barlanggal, a földből mindenféle kibúvó hajtások szőlőművelés nyomait tárják elénk; a mezei gazdálkodásnak ezt a fajtáját azonban a mai lakosok már nem gyakorolják. A falut magyarok, szlovákok és rutének lakják, akik részint a Keglevicheket, részint pedig a görgői Bartókokat, a Horváthokat, a Zorgeieket és a Csehyekeket, valamint a Csemniczkyeket szolgálják.

2. *Falucska* az előbbtől nyugatra, ugyanazon a tájékon, de a meredek hegyeken túl fekszik. Az elnevezéséből következtethetünk kicsiny voltára: a név ugyanis pici falut jelent. Amennyire mély a fekvése, éppen annyira nehéz megközelíteni. Mindenfelől hegygerincek veszik tudniillik körül, amelyek olyan magasra nyúlnak, hogy a napsugarat is alig engedik be ide az előtt az idő előtt, amikor reggelizni szokás. Ennélfogva nyáron nem kevésbé, mint télen szekér helyett szánkákat használnak a lakosok, akár a kivágott fát szállítják, akár a szántóföldek termését takarítják be. Ebből következtetni lehet arra, hogy nehéz és csak kevés haszonnal járó itt a mezei gazdálkodás. Túl azon ugyanis, hogy a meredek szántóföld módfelett kifárasztja a munkásokat, a talaj mindenütt kavicsos és terméketlen a sok homoktól. A legelőknek és a kaszálóréteknek sem barátságosabb a fekvésük. A szarvasmarha hegyi kecskéké módjára kénytelen kóborolni a meredek helyeken, ha valami fűvet akar legelni. – A németek Pungershau-nak, a rutének pedig, akik ezt a félreeső helységet lakják, Hacsavának nevezik; valamennyien a Keglevichek birtokjogai alá tartoznak.

3. *Barka*, vagy németül^(a) Teütschenhau egy mély völgyben épült, amely észak felé néz. Minden oldalról meredek hegyek magasodnak fölötte, amelyeket annyira sűrűn borítanak az erdők, hogy egészen sötétek. A szántóföldje ezért, amelyet művel, részint a hely természeténél fogva meredek, részint pedig teli van sziklával: e dolognak tudható be,

^(a) Néhány falunak a ma is ismeretes német elnevezéséből vesszük a bizonyosságát annak, hogy ezeket valaha német telepések birtokolták, akik miután kivágták az erdőket, ahol a leginkább megfelelőnek látszott, telepeket létesítettek ott. Az is jelzi ezt, hogy a nevekhez hozzáadták a Hau szót, amely a "vágni, hasítani" jelentésű hauen szóból származik.

hogy a lakosok szinte csak vásárolt kenyérral élnek. Hogy tehát ezt előteremthessék, valamilyen aprólékos kereskedést folytatnak: a fáknak a szomszédos helységekből megvásárolt gyümölcsöket lovakkal a Szepességbe szállítják és ott faluról-falura járva eladogatják. Mások eszterga segítségével látják el háztartásukat: tányérokat, tálakat és más efféle eszközöket esztergályoznak. A mély völgyben fekvő falut egy, a hegyekből innét és onnét is vizét összegyűjtő patak teszi folyásával kedvessé. Lakosai magyarok, s a falu a Keglevichék, valamint a Frona és a Bodnár nemesek birtoka.

4. *Lucska* ugyanannak a völgynek a folytatásában, Barka alatt fekszik, s nagyon hasonlít is ahhoz szántóföldjének és lakosainak a természetét tekintve egyaránt. Ez utóbbiak magyarok, szlávokkal keveredve azonban, s nagyobb részben a Keglevichék földesurasága alá tartoznak. Van azonban birtokrészük itt a Pappoknak és a Bodnároknak is. Egy észak felől jövő patak, miután keresztül folyik a falun, itt egyesül a barkai patakkal.

5. *Kovácsi*, vagy *Kovácsvágás*, ahogyan a németek mondják: Schmidshau – talán azért, mert valamikor egy vaskovácsnak, mégpedig nemzetiségét tekintve németnek, aki szénégetés végett kivágta az erdőket, köszönheti keletkezését a falu – ugyanabban a völgyben települt, mint az előbbiek, de rosszabb természetű helyen, mivel minden oldalról meredek hegyek fogják közre. Fekvésének ez a kedvezőtlen volta alig hagyott valamennyi területet a gabonatermő földek számára: ami van is, hegyek és kőszirtek között fekszik, s a beléje vetett magból kevesebbet ad vissza, mint amennyit a jobbágy munkája után kellene. A helységnek ez a terméketlen volta arra kényszeríti a lakosokat, hogy mivel nem tudnak földműveléssel foglalkozni, vaskövet bányásszanak és szállítanak abba az olvasztóműhelybe, amely Dernőn van. A falu csíkszentkirályi báró Andrássy Péter örökös birtoka. Egy kis patak folyik rajta keresztül, amelyen a földesurak egy malmot építettek. Ez a patak vize tisztaságának következtében ízletes pisztrángokat nevel.

6. *Dernő* ugyanannak a völgynek a legrosszabb tájékán települt, s ennek szűk volta miatt a határa kicsiny és terméketlen is. A természet bizony annyira körülsáncolta minden oldalról igen magas és vad hegyekkel ezt a helyet, hogy nagyon nehéz a megközelítése, kilátás pedig nincs innét, csak a völgy lejtőjén át. Úgy tetszett azonban a földesuraknak, hogy szilárd építőanyagból egy kastélyt emeljenek itt. Ez az épület megfelel a hely természetének: azaz nem annyira nagyszerű, de mégis alkalmas arra, hogy földesúri szállás legyen. Mivel a település az Andrássy-féle uradalom központja, ezért gyakran meg szoktak itt fordulni a birtokosok. Ennélfogva felszerelték mindazokkal az alkalmatosságokkal, amelyek nagy kényelmet és sok gyönyörűséget jelentenek. Igen közel a kastélyhoz egy hatalmas kert terül el, amelybe sokféle gyümölcstermő fát ültettek, olyanokat, amelyek elviselik az éghajlatot és a talajt. A kertet erős kerítés veszi körül, hogy egyszer mind vadaskert gyanánt is szolgáljon, s hogy szarvasokat neveljen: ezek itt annyira szelídek, mintha háziállatok lennének, biztonságban legelésznek és szabadon kóborolnak. A kastély környékén egy hegyi forrásokból eredő patak csörgedezik, amely annyira bővizű, hogy elegendő egy gabonaőrle malom meghajtására. Hátral van egy másik kert is, amely ugyancsak gazdagon be van ültetve különféle fákkal. Ehhez egy halastó csatlakozik, amelyet zárógátakkal osztottak három részre, hogy elválasszák egymástól az egyes halfajtákat. Az elsőben pisztrángok vannak, amelyek részint a patakokból kerültek ide, részint itt jöttek a világra; a másodikban pisztrángok és potykák is, a harmadik-

ban pedig potykák és csukák. Ami víz innét elfolyik, azt ama malmot hajtó patakkaal egy mederben egyesítvén, az olvasztóműhelyhez vezetik. A vas, amit itt olvasztanak, nagyon méltó az ajánlásra, s ezért jelentős jövedelem származik belőle. S bizony, ezek a mesterséges módon létre jött alkalmatosságok szelídítik meg csak valamennyire e hely zordonságát. E tekintetben Rozsnyó szomszédos volta is igen sokat jelent. A lakosok ugyanis, akik magyarok, ha rendelkeznek valami mezőgazdasági termékkel, azt Rozsnyóra szállítják és ebből húznak egy kicsiny hasznót.

7. *Hárskút* az előbbtől délre fekszik. Annak a völgynek a végén teleptült, amelyet eddig bejárhattunk a gömöri határszélnél: oda bocsájtja be azt a folyót is, amelyik végig az egész völgyön a különféle vizeket egyesíti. A határa szűk és a kősziklák miatt terméketlen. A lakosok tehát arra kényszerülnek, hogy amit nem tudnak a földműveléssel megkeresni, azt a gyümölcscsel való kereskedés révén pótolják. Ezeket a gyümölcsöket ősszel megvásárolják a falvakban, majd miután valamennyi ideig tárolják, elszállítják a szepesi vidékre és valami kis haszonnal ott adják el. Andrassy Péter szabad báró mellett a falu a Kendy, a Máriássy, a Melczer, az Orbán és a szentgyörgyi Nagy családok birtoka.

8. *Jablonca* a magas hegyeken túl, napkelet felé, Hárskúttól egy mérföldnyi távolságra fekszik annak a völgynek a torkában, amelyik itt kezdődik; határa azonban tágasabb, mint az előbbieké és több az alkalmatossága is. Van tudniillik itt sok szőlő is, amelyeket a hegyeknek a dél és napkelet irányába néző oldalaira telepítettek. Sőt, rendkívül bőséges termést hozó gyümölcsöskertek is övezik: innét származik a falu szláv neve is, ami almáskertet jelent. A határa azonban sokkal keményebb Ceresszel, mint akár Bacchusszal, akár Pomonával szemben. Ezért ha a jobbágy nem akarja, hogy hiábavaló legyen a munkája, bőven kell trágyát vinnie a szántóföldre. Herceg Esterházy birtokához, tudniillik a szádvári uradalomhoz tartozik; a falu valamely részét azonban a Pethesek, a Molnárok és a Magyarok birtokolják. Thuróczy László^(b) azt gyanítja, hogy a hegyek közül az egyikre egy cseh erődítmény volt építve. A következőket írja ugyanis: "Jablonca falunál, a hegy fölött vezet az az út, amelyet Cseh útnak - latinul: Iter Bohemicum - neveznek; az ötszáz embert is befogadni képes hegytető pedig sok kőrakást tár elénk. Úgy gondolom, hogy a Giskra idejében Magyarországot megszállva tartó cseheknek egy állomáshelye volt itt." - Semmi okunk sincs arra, hogy ne adjunk hitelt ennek a vélekedésnek, hiszen kétségen kívül való tény, hogy ama rabló aljanépség sokáig védelmezte magát a kis hegyi várakban. - Amidőn Schwendi Szádvárt ostromolta, fából egy erődítményt épített itt, a várral szemben és őrséget helyezett el abban. Az egyébként szláv eredetű falut most már magyarok lakják. Ugyanebben a völgyben vannak a Bódva forrásai, amelyek bő vízzel folynak végig a jabloncai határon.

9. *Körtvélyes* annak a völgynek a szemben lévő oldalán, amelyről most szölvünk, a hegyek lábainál teleptült. A falu a bőséges körtetermésről kapta a nevét. Itt szintén vannak ugyanis gyümölcsöskertek, amelyek igen gazdagon teremnek, ha olyan az esztendő természete. Az biztos, hogy semmi nem kedvesebb látvány a szemnek, mint azok a szölvők, amelyek a hegyek lankás oldalait ékesítik. E szölvők közül kiemelkedik egy kicsiny szentély - vagy ahogyan nevezik, egy kápolna -, amelyet a Szent Anna tiszteletére elnevezett, állandóan bugyogó forrás fölé épített a régiek ájtatossága. Láthatjuk, hogy

^(b) A Hungaria in compendio data című munkája I. könyvében, a 178. lapon.

nagy tömegben zarándokolnak ide a jámbor emberek minden esztendőben, amikor ennek a szentnek a nevenapját ünneplik. Mivel itt is a dombok és a hegyek vannak túlsúlyban, ezért a szántóföld kemény és csak kevéssé fizet meg a jobbágyságnak. Ősi jogon herceg Esterháznak a szádvári uradalomhoz tartozó birtoka; rendelkezik azonban részbirtokkal itt Andrassy Péter szabad báró, valamint a Lükó, a Deák, a Sánta, a Nebesti és a Dia család is. A falut magyarok lakják és egy kicsiny folyó öntözi, amelyen gabonaőrülő malom épült.

10. *Almás* szintén a gyümölcsöskertektől kapta a nevét. Ez a magyar szó ugyanis almás-kertet jelent; amint fentebb mondtuk, szláv nyelven a jablonca szónak is ugyanez az értelme. Körtevélyestől napkelet felé, fél mérföldnyi távolságra fekszik és ugyanannak a völgynek a legszebb részét foglalja el. Legelsősorban a szőlőművelést folytatják itt nagy haszonnal; ezzel nemcsak az itteni lakosok foglalkoznak gondosan, hanem a másutt lakó, befogadott gazdák is – azt hiszem, a bor kitűnő volta miatt. Sőt, a gabonatermő mező is jobban befogadja itt a vetést, valamint a rétek is jobb kaszálók. Az a patak, amelyet fentebb említettünk, ide folyik le és egy malmot is építettek rajta. A lakosai magyarok és herceg Esterházy mellett több földesurat is szolgálnak; ezek közé tartoznak a Horváth, a Lippay, a Kakas, a Dia, a Cziber, a Bújdosó és az Ecsegi családok, valamint a rozsnói jezsuita rendbéli atyák. Ez alatt fekszik

11. *Görgő* körülbelül két mérföld távolságra; magas helyen, a hegyek tövében települt és ezért módfelett háborgatják a szélviharok, amelyek nem ritkán akkora hevességgel dühöngenek, hogy azt hihetnénk:

“Börtönüket nyitván, ide rendeli Aeolus őket”.

Mindezt annak tulajdonítom, hogy a szemben lévő hegyek visszavervén a szélviharok rohamait, ezek a velük átellenes területen fekvő településre zúdulnak és forgószelekké változnak, amelyek kárt tesznek a háztetőkben és a fáknak. Egyébiránt maga a hely kellemes: itt szőlők, másutt kaszálórétek és szántóföldek veszik körül. Alkalmatos voltához egy bővizű folyócska is hozzájárul, amely ugyan csak egyetlen forrásból ered, mégis akkora víztömeg folyik benne, hogy az három – és mind a görögök határában lévő – malomnak a meghajtására is elegendő, mielőtt a Bódvába ömlik. Mivel langyos vizet szállít, ezért nem fagy be könnyen, hanem a malmok nagy hasznára egész esztendőben folyik. A görögök határában legfőképpen olyan növények és kerti gyökerek teremnek, amelyek a konyhára alkalmasak. Nagy mennyiségben terem például a káposzta, hogy legyen, amit a lakosok otthon eltegyenek és másoknak eladjanak. Kedves dolog, amit Thuróczy László⁽⁶⁾ a falu említésénél elmés tréfa gyanánt megjegyez. A következőket írja: “Úgy látszik, nem szabad említés nélkül hagyni Görgő falut, a mulatságos tréfák ezen vásárhelyét. Olyasfajta emberek lakják ugyanis, akik egyszer elfogtak egy nyulat, amely a káposztát pusztította és a foglyot ünnepélyes bírói ítélettel megbüntették a tolvajságért; majd miután megcsapatták a hátán, elrendelték a szabadon bocsájtását, parancsba adván neki, hogy figyelmeztesse társait: a jövőben óvakodjanak ilyesfajta vakmerő cselekedeteket elkövetni, ha nem akarnak miattuk keményen bünhődni. Ez a tanács ugyanis nem hagyhatja büntetlenül a gonosztetteket és nem is

⁽⁶⁾ [A jegyzet hiányzik.]

kegyelmez, hanem szigorúan eljár a bűnösökkel szemben.” – Eddig ő. És egészen biztos is, hogy a lakosok – akik valamennyien magyarok – eléggé butácska természetűek: hoszszú lenne számba venni a cselekedeteiket, amelyekről a gúnyolódók a környéken szél-tében beszélnek. Ámde csupán a pórnépnek van ilyen természete. A nemesebb helyen születettek ugyanis magasztos jellemmel bírnak, amely alkalmas a dolgok elintézésére és elviselésére. Biztosan a falu dicsőségére szolgál, hogy születési helyet is és vezetéknevet is adott a Görgeyek nemzetségének. A helység birtoka többek között oszlik meg. A jelentősebb részét ugyanis herceg Esterházy birtokolja; azt a részt pedig, amely nem tartozik az ő földesurasága alá, a kassai nemesek testülete, valamint a görgői Bartók, a Farkas, az Agyagosy, a Becze, a Jobbágy, a Valkay, a Rajczy, a Nagyiday, a Gyarmathy, a Beregszászy, a Nemes, a Papp, a Fekete és a Molnár családok bírják.

12. *Méhészke* ugyanabban a völgyben települt, amelyikben Görgő, de annak az átellenben fekvő oldalán, sík és kies helyen. Lakosai, akik magyarok, kevesen vannak; a határát homok hinti be. A Bernáthok, a Horváthok, a Beregszászyak, a Basók, a Jobbágyok és a Beczék birtokjoga alá tartozik. Szomszédos vele

13. *Udvarnok*, amelyet németül Höffen-nek neveznek. A hozzája tartozó határ mindenütt sík és szelíden lankás, azonban homokkal és kavicsal betérítve lévén, terméketlen és nagyon igényli a trágyát. Valaha németek lakták, később magyarok, most pedig magyarokkal keveredett szlávok élnek benne. Többek földesurasága alá tartozik: tudniillik a Keglevich grófok, a Gyulaiak és Andrássy György szabad báró, valamint a görgői Bartók és a Roll családok is szereztek benne részbirtokot.

14. *Szádelő* az előbbi faluval szemben fekszik, annak a kőszirtnek a lábánál, amelynek barlangját fentebb már leírtuk. Mezejét, amely szűkös, hasznavehetetlen homok csúfítja el. Sőt, a szőlői is félreeső helyen vannak a hegyek között, ott, ahol ezek dél felé néznek. A Keglevich grófok, valamint a toporci Görgeyek, a görgői Bartókok, a Rollok és a Tornaljayak földesurasága alá tartozik.

15. *Zsarnókó* egy magasabban fekvő helyen épült és Abaúj vármegyével határos. Mivel több falu is van a közvetlen szomszédságában, ezért a határ, mely körülveszi, módfelett szűkös és kimerült. Legfőképpen nemesek lakják, akik közül többen, mintsem a falu piciny volta engedné, rendelkeznek itt valamely részbirtokkal. Ezek a Török, a Fáy, a Csergő, a Márta, a Cseh, a Papp, a Nikházy, a Vadas, a Nagy, a Kolbány, a Lucskay, a Váró, a Zsóry, a Móré, a Bodnár, az Aszalósy, a Lévárt, az Ábrahám, a Komjáthy, a Gyulay és az Úsz családok.

16. *Tornaujfalu* innét nem túl nagy távolságra, dél felé, a Bódva irányában fekszik. A határ, amelyet bír, középszerű, akár a gabonatermő földet tekintjük, akár a legelőket és a kaszálóréteket. A falu birtokjoga a Keglevich grófokat illeti meg, valamint a Szőlósy, a Cseh, a Fáy és a Nagy családokat.

17. *Horváti* a Bódva folyó mellett fekszik, nem éppen alkalmatlan helyen. Amidőn a vidéket a törökök és a tatárok dúlták, sokáig pusztán hevert, míg végül a Keglevichek – akiknek a birtokában van – gondoskodásából az elmúlt évszázadban az oroszoknak egy telepe létesülvén itt, ismét lakni kezdték. Az egyik oldalról tölgyes erdő, a másiktól pedig gabo-

natermő mező övezi. Mindkettőnek kevés a haszna: ahhoz a fajta igénytelen paraszti élet-
hez azonban, amelyet a ruténok szokásuk szerint élnek, valamiképpen elegendő.

18. *Vendégi* a Bódva innenső partját foglalja el; a fekvése nem kevésbé sík, mint amennyi-
nyire alkalmas a mezei gazdálkodásra. A természet ugyanis mintha itt akarta volna
felhalmozni mindazt, ami – mint mondtuk – az előbbi falvakból hiányzik; nem szá-
mítva, hogy a szőlők csekélyek, ámde a termésük éppen nem rossz. Herceg Esterházy
uradalmához tartozik, sőt a nemések közül is vannak földesurai: ezek a Szentmiklósyak,
a Fúzyek, a Jurányiak és a Benyók.

19. *Hidvégdó*, ennek a járásnak az utolsó faluja, a Bódván túl terül el. Fekvése sík; nap-
kelet felől egy lágyan emelkedő hajlat, napnyugat és észak felől pedig erdőség és a
Bódva medre határolja. Mezeje ennél fogva elegendő mind a vetésre, mind pedig a legel-
tetésre és a szénagyűjtésre. De nincs híjával a szőlőknek sem, s ezek az éghajlat és a talaj
természetéhez képest nem is megvetendőek. A gyógyforrást, amely a falu közepén fa-
kad, fentebb már említettük. Herceg Esterházy és a kassai neméseknek a testülete, va-
lamint a Pogonyi, a Soltész, a Balogh, a Kovács, az Oláh és a Kozma családok rendel-
keznek itt birtokkal.

Ez volt a Felső járás.

2. fejezet Az Alsó járás

Így nevezik a Bódva innenső partján fekvő vidéket, amely napnyugat felé húzódva, a
vármegyének a nem kevésbé erdős, mint hegyes-völgyes fekvésű többi részét teszi ki.
Egyetlen vára volt, s jelenleg huszonegy falut számlál – ezeknek fekvését és természetét
fogjuk most megvizsgálni.

I. szakasz Szádvár vára

Áttekintés

A név szláv eredete; a nép kis meséje a vár
eredetérőlI. §

A szerző vélekedése ezekről; a mese oka; a
vár meredek, de kies fekvése; többi alkal-
matosságai; a Bebek család székhelye volt II. §

Vajon nem az itt garzdálkodó csehek alapí-
tották-e Szádvárt? Ennek bizonytalansága;
legfőképpen Bebek Ferenc és Bebek György
erődíti; elpártolásuk Ferdinándtól; Ferenc
mozgalmai és veszedelme.....III. §

Bebek György visszatérése Ferdinándhoz; szerencsétlen hadi vállalkozása; az ütközet és a szörnyű elfogatás; Konstantinápolyba hurcolják; innét az erdélyi fejedelem által kiszabadítottán esküszik hűségetIV. §	veszélybe kerül; mi ösztönzi őt, hogy folytassa az ostromot; a falak romlása; az ostromlottakat a megadásról való tanácskozásra kényszeríti; Patócsy kimegy a várból; Bebek meghíúsult kísérlete a vár felmentésére; visszatérése Erdélyországba VI. §
Schwendi előrelátása, hogy Bebek ellenséges mozgalmat ne indítson; a házastársa Szádváron lakik; Schwendi kiveri Szendrőből a Bebek-pártiakat; elhatározza Szádvár ostromát; vállalkozásának kezdete; Bebek házastársának az állhatatossága; férjének, Györgynek a mesterkedései; Schwendi elővigyázatossága és válasza V. §	A többi váracska is követi Szádvár sorsát; Bizarus tévedése az ostrom elbeszélésében; Bebek halála; jószágai a kincstárra szállottak VII. §
Szádvár szorosabb ostroma; Bebek hiábavaló erőfeszítései, hogy segítséget vigyen; körülzárt házastársának vitésége; az ostrom hevesége és nehézségei; Schwendi élete	Kik voltak ezután a vár birtokosai; a sorsa Bocskai, Bethlen és Rákóczi alatt; átpártol Thökölyhez; János, Lengyelország királya megostromolja, de igyekezete hiábavaló; a lengyelek pusztulása; a várat megfosztják falvaitól VIII. §

I. §

A név eredete után kutatóknak ismét csak a név szláv származása jut az eszébe. E nép nyelvén ugyanis a "szad" szó fekvést és erdővel borított helyet jelent; így az "oszada" egy falu, amelyben sok jobbágy lakik. Ehhez a szóhoz a magyarok hozzátették a "vár" szavukat, hogy a szláv szó Szádvárrá változzék, ami tehát e két nyelven meredek fekvésű várat jelent. És valóban ilyen is a fekvése. Egy kör alakban felemelkedő hegyen épült ugyanis, amelyet a különféleképpen meredező sziklák és a szakadékos hegyoldalak szinte teljesen járhatatlanná, de legalábbis nehezen ostromolhatóvá tesznek. Istvánffy^(a) egy nagyon magas hegyen épült, igen jól megerősített várnak mondja. Közönségesen állítják, hogy a Bebek-nemzetség építette abban a korszakban, amikor ismeretessé kezdett válni; talán valóban így is van, de talán – ahogyan lenni szokott – csak egy költött mese mondja ezt. Beszélnek, hogy volt egy juhász, akire a kecskék mekegéséről ráragadt a Bebek, vagy ahogyan a régi oklevelek írják, a Bubek név. Ő, amidőn a pelsőci hegyek között legelésző nyáját szokás szerint terelgette, véletlen szerencséből egy szinte felmérhetetlen nagyságú kincsre bukkant. Azon a helyen, ahol akkor legeltetett, volt egy össze-vissza repedezett kőszikla. Ezt a terelőkutya minden alkalommal, amikor a nyáj azon a vidéken legelészett, olyan kitaróan megugatta, mintha valamilyen benne elrejtőzött vadállatot érzett volna. A dologgal előbb nem törődő juhász legközelebb visszatérvén ide a nyájával, amidőn meghallotta, hogy a kutya ismét ahhoz a sziklához rohan és megugatja, ő is odafutott, hogy megnézzék: miféle szörnyeteg van azon a helyen? Egy barlangot vett észre: a kutya ezt támadta, s ő megpróbált bebújni abba. Amidőn mélyebbre ereszkedett, íme, megtalálta a kincset, részint több ládába rejtve, részint pedig az egész barlangban szétszóródva. Megzavarodván a nem remélt szerencsétől, egy ideig fontolgatta magában, hogy mit cselekedjék; majd megeresztve gubájának öblét és felkötve azt egészen a csípőjéig, annyi aranyat rakott bele, hogy alig volt képes elcipelni. Hirtelen meggazdagodván tehát, a nyáját visszaterelte ahhoz, akié volt, felhagyott a paraszti életmóddal és később összeszedve a maradék kincset is, előbb szabad emberhez

^(a) XXIV. könyv, 496. lap, 37.

illő módon kezdett élni, majd derekasabb műveltségre tett szert, s végül a legnemesebbek társaságába is bekerült, sőt atyafiságot is szerzett velük. Az akkori idők romlatlanságának megfelelően senki nem akadt, aki kutatta volna, hogy honnét származik ez a váratlan gazdagság; ő pedig gondoskodni akarván nevééről és utódairól, nemcsak birtokokat vásárolt, hanem több új várat is felépített. Azt mondják, ezek közé tartozik Szádvár is, ez a megvédése érdekében építményekkel, falakkal és mindenféle védművel megerősített vár.

II. §

Nem időzünk tovább ennél a kis elbeszélésnél, hiszen alig találunk Magyarországszerte olyan hegyi várat, amelyhez a képzelődésre hajlamos nép ne fűzött volna valamilyen mesés történetet. Én úgy gondolom, az szolgálta ürügyül ezen elképzelés megszilárdulásához, hogy a múltban több évszázadon át a Bebekek ősi nemzetsége uralta ezeket a várakat és a környező vidéket. Nem történetelt tehát más, csak az, hogy vagy új várakat építettek az arra alkalmas helyeken, vagy a régieket védművekkel megerősítették, elsősorban azért, mert kincsekben és hűbérekben egyaránt gyarapodtak és nem ritkán Magyarország legfőbb méltóságait is elnyerték. – A vár, amelyről beszélünk, meredek és szinte megközelíthetetlen helyen épült, s ennélfogva amilyen biztonságban van az ellenséges támadástól, éppen olyan szép kilátást nyújt elsősorban a hegyes-völgyes vidékre. Azt a hegyet ugyanis, amelyet dőlyfösen elfoglal, más alacsonyabb, de eléggé távoli hegyek veszik körül. Miután tehát ezek a vár alatt láthatók, csodálatos látványt nyújtanak annak, aki letekint rájuk. Azok, akik még ép állapotában látták, úgy halottuk, azt kárhoztatták ebben az egész építményben, hogy a kastélyba szinte több faanyagot építettek bele, mint szilárd épületanyagot és így mivel a bedobott tüzes csóvától könnyen lángra kaphatott, a tűzveszélyessége miatt csak kevéssé volt alkalmas az ostromok elviselésére. Az omladékok azonban, amelyek még fennállnak, elmondják, hogy a falak, amelyek övezték és a tornyok annál erősebb felépítésűek voltak. Fekvésének a meredek voltát abból ítélni lehet, hogy egy négyes fogattal is bajosan lehetett megközelíteni. Vagy teherhordó állatokkal, vagy könnyebb szekerekkel kellett tehát az élelmet behordani, a tűzhelyek ellátásához szükséges fát pedig gépezetekkel a magasba emelni. Vízben azonban nem szenvedett hiányt a vár, mivel a záporosókból valót is szorgalmasan tárolókba gyűjtötték, s volt egy kemény munkával kiásott kút is, olyan bővizű forrással, amelyről elhihetjük: sok ember számára elegendő volt. És jóllehet a vár meredek hegyen épült, mégsem hiányoztak innét valamely szegényes kis kertek. Függekerteknek is nevezhetnénk ezeket: azért, mert a sziklák között lévő keskeny járatokban voltak telepítve. – A hely egyéb alkalmasossága legelsősorban a levegő egészséges voltában állott. Soha nem lehetett itt úgy időzni, hogy ne fújtak volna a szelek, az évszaknak megfelelően egyszer hevesebbek, másszor pedig szelídebbek: hogy ez mennyire hasznos a jó időjárás kialakításában, arra nem szükséges külön figyelmeztetni. S bizonytalanság ez a dolgok csábították a Bebekeket, hogy szívesen tartózkodjanak itt, sőt, hogy a kincseiket is benne őrizték, mint valami Pergamonban.

III. §

Vajon tévedek-e, vagy sem, ha Szádvárt azon csehek művének mondom, akiket Erzsébet királyné bocsájtott be az országba, s akik csaknem az egész hegyvidéki Magyarországot elfoglalva tartották megerősített kis váraikkal? A szomszédos várakat mindenesetre ezek a rablók tartottak elfoglalva – erről Bonfini tett említést,^(b) amint azt Gömörnél már elmondottuk. Zsákmányszerzésre ennél a fekvésnél semmi sem lehetett alkalmasabb. De mivel a még oly hosszú és veszedelmes cseh háború teljes időtartamából sem találok említést e várról, ezért csak meglehetősen félelemmel merem mindezt állítani. Senki nem tagadja, hogy ha már akkor létezett az építmény – amint hogy úgy gondoljuk: létezett –, a csehek egészítették ki erődtítményekkel; azt ugyanis, hogy elfoglalták ezt a haramiásokodásra alkalmas menedéket, csak olyan ember tagadná, aki nem ismeri ennek a népnek a természetét és ama időknek a viszonyait. – Istvánffy tesz pedig említést arról, hogy először Bebek Ferenc és fia, György erősítette meg a várat védművekkel, illetve látta el hadi felszerelésekkel. A Bebekek nemzetsége ugyanis – nem tudom, a lélek miféle gonoszságából – annyira romlottá vált I. Ferdinánd uralkodása alatt és az azt követő időkben, hogy az új dolgok iránt való törekvés által időről-időre tévútra vezetett. Vázlatosan előadom az eseményeket, hogy a vár végzete, amelybe földesurai taszították, jobban meg legyen világosítva. Elhagyván tehát Ferdinánd pártját, elsőként Bebek Ferenc állott át fiával, a bűntársává szegődött Györggyel együtt Izabellának, Szapolyai özvegyének a táborába. Miután pedig a Lengyelországból visszatért királynétól hiába kérte az Erdély fölötti legfőbb parancsnokságot, a visszautasítás miatt haragra gyúlva titokban Budára utazott; majd itt megnyervén egy udvari embernek a hajlandóságát, aki őt módfelett ajánlotta a császárnál, Konstantinápolyba ment. Miután Szolimán különleges jóindulattal fogadta és tanácskozott vele, ő igen ünnepélyes könyörgésekkel Erdélyország hatalommal való kormányzásának a tisztét kérte a szultántól arra az időre, amíg János Zsigmond föl nem serdül.^(c) A zsarnok a kívánságára meg is adta ezt neki: vagy azért, mert valóban méltónak ítélte Bebek Ferencet a tisztségre, vagy pedig azért, mert szívesen elhitte, hogy ezzel a szokás szerint új lázadások magvát hintette el. Átvette tehát a zászlót, mint jövődő kormányzóságának a jelképét; minőn azonban e hivatalt elfoglalni sietett, Izabella megelőzte. Követeket küldvén ugyanis a szultánhoz, azzal vádolta meg Bebeket, hogy alattomban lázadást szít – ezt a cselszövést azonban titokban tartván, hívta, hogy foglalja el a tisztséget, amelyet elnyert és dicsérte hazaszeretetését, amely arra készítette, hogy ne habozzék magára vállalni ezt az annyira súlyos terhet. Bebek azonban, mivel okos volt és éleseszű, előre gyanította, hogy cselt vetnek neki; ezért amilyen ügyességgel csak tudott, inkább akart újra megbékülni a királynéval, mintsem, hogy az új hatalomból kifolyólag az élete veszedelembé kerüljön. De bármekkora elővigyázatosságot is alkalmazott, nem tudta elkerülni, hogy más ürügyet találva ugyan, végül meg ne gyilkolják. E korszak történetét bőséggel elbeszéljük a történelmi munkák^(d) – ezért mi nem is vesszük azt ismét sorra.

IV. §

^(b) III. dekad, X. könyv, az 529. lapon.

^(c) Lásd Bethlen Farkas történelmi munkájának a IV. könyvét a 204. lapon, az 1556. esztendőnél.

^(d) Istvánffy ugyanabban a könyvben, a 387. és következő oldalakon; Bethlen az idézett helyen, a 208. és következő oldalakon.

Miután Bebek Ferenc ezen iszonyú gyilkosság folytán – amelyet az a Balassa Menyhért szervezett meg, akit a királyné ajándékokkal megvesztegetett – eltávozott az élők sorából, a fia, György annál is könnyebben békült meg újra Ferdinánddal, mivel az érdekében Miksa, Csehország királya nagy buzgalommal könyörgött az atyjának. Hazatérve tehát Magyarországra, visszakapta várait és földbirtokait, esküvel kötelezte magát a király iránti hűségére; majd később hasznosan és vitézül harcolt a törökök és az erdélyiek ellen. Azt kell gondolnunk, hogy ekkor szerezte vissza Szádvárt is, amelyet addig vagy atyjának, Ferencnek, vagy pedig Ferdinánd királynak a várórsége tartott a hatalmában. Ezután eléggé gyakran sikeresen szállt szembe az ellenséggel, míg végül ostoba hiszékenységtől vezéreltetvén, egy jelentős cselekedetet akart véghezvinni, s önmagát is és a várat is akkora szerencsétlenségbe sodorta, amely minden másnál messze végzetesebbé vált. A dolog a következőképpen történt. Egy bizonyos Husszein nevű török Hasszántól, Fülek parancsnokától néhány esztendővel korábban Bebekhez menekült és hagyta, hogy keresztény vallásra térítsék; a keresztvízben a Ferenc nevet kapta. Majd – amilyen állhatatlan az átpártoltak hűsége – ismét visszatért a törökök istentelen vallására, s Hasszán ezen cselekedetért Szabadka parancsnokságát adományozta neki. Miközben itt parancsnokolt, titkon levelet írt Bebeknek és hírül adta, hogy tettét erősen megbánta és ha vétkét megbocsátaná, derekasan helyrehozná azt, bármilyen törvényszegés is legyen az ára: megteheti ugyanis, hogy segítsége által néhány nap múlva a mesterkedéseivel cselet végzett, és csodáltni való volt, hogy Bebek nemcsak hogy ki nem szagolta a cselet, hanem még néhány idegen vitéz vezért is rábeszél, hogy azok vele együtt rohanjanak a veszedelembé. Bizton remélte ugyanis Bebek, hogy a kitézött napon a Balog vára alatt lévő erdőknél kevesedmagával jelenik meg majd az oda csalt Hasszán, s hogy ő az övéivel együtt fogságba ejti majd ezt az egyébiránt semmilyen dologban sem elbizakodott embert. Nem hallgatva tehát az ellenvetőkre, akik minden dolgot gyanús szemmel néztek, éjnek évadján útnak indult és amidőn a megbeszél helyhez érkezett, a törökök, akik karéjba rendezett csatasorban várakoztak a jövetelére, teljesen körülférték és miután sokáig tusakodott hiábavalóan, Hasszán^(e) elfogta. Társai közül többen meghaltak, kevesebben pedig fogságba estek. Mágócsy Gáspárt, Rákóczi Györgyöt – aki Bebek alvezére volt –, Borky Istvánt és Hangonyi Györgyöt, akik valamennyien súlyosabbnál súlyosabb sebekbe estek, a balszerencsés vállalkozás szerzőjével együtt Fülekre vitték, s ők később nagy mennyiségű arannyal és ezüsttel váltották ki magukat. Bebeket azonban, miután néhány hónapon keresztül Füleken tartották fogva, s miután az általa fogságban tartott nagy nevű raboknak a szabadon bocsájtásával is hiába akarta megvásárolni magának a szabadságot, végül Konstantinápolyba szállították. A felesége a kincstárával együtt Szádváron maradt. Bebek két esztendőt töltött a minden szempontból igen kemény fogságban, amidőn elunva a várakozást, komolyan elkezdett könyörögni a kiszabadulásáért. Így ír erről Istvánffy:^(f) “Meggyűlölvén a hosszas rabságot, először Miksa császárhoz fordult, segítségéért esedezve, s az ő közbenjárásával kétségkívül el is nyerte volna a szabadságot, ha megmaradt volna ebbéli szándékánál. Ámde később Bebek jellemének megszokott állhatatlanságától indítatván, megváltoztatta szándékát, s teljes hűséget és engedelmességet ígervén neki, szakadatlan könyörgéseivel

^(e) Bethlennél olvassuk, hogy mindez az 1562. esztendőben, június 20. napján történt: lásd az V. könyvben a 220. lapot.

^(f) A XXIV. könyvben, a 496. lapon a 25. sor.

és könnyei hullatásával keresztülvitte János Zsigmondnál – akiről nagyon is jól tudta, hogy Szolimán kedveli –, hogy járjon közbe az érdekében Szolimánnál.”⁽⁶⁾ János Zsigmond ezen közbenjárására tehát szabadságát visszanyervén és a szultántól pompás ruhát, fegyvereket és lovakat kapván ajándékkul, Erdélyországba ment. Ekkor az erdélyi fejedelem kikérdezvén őt, hogy hogyan lehetne hasznára az ügyeiben, minden lehetőséggel segítette, s hogy még jobban fegyverkezessen a császár ellen, igen bőkezűen neki adományozta Bajm és Desnó várát.

V. §

Lelke állhatatlanságától vezéreltetve vagy a szükség által kényszerítve, ilyen módon tért át ismét János Zsigmond pártjára az atyja vesztéről megfélemedező Bebek György. Gyanút keltő volt ez az elpártolás Schwendinek, a császári csapatok vezérének a számára, aki attól félt, hogy ez az ingatag jellemű ember hirtelen talán valami zavargást hoz Erdélyből Magyarországra. Schwendi Kassán időzött ekkor, parancsnokai pedig különböző helyeken voltak télire elszállásolva. S jóllehet Bebek felesége, Patócsi Zsófia, ez a kemény asszony az igen jól megerősített Szádvár várában lakott és semmilyen ellenséges szándékot sem mutatott, Schwendi mégis félt attól, hogy a férje az erdélyi fejedelem és a törökök segédhadai által támogatva háborúba sodorja majd ezt az úgy-ahogy lecsendesített országrészt. Úgy gondolta, hogy ezt meg kell előzni: összehívta tehát a vezéreit és eléjük tárva a tervei mellett szóló érveket, a kemény télen is kiadta a kivonulási parancsot. S először a Bódva folyó mellett lévő Szendrőt foglalta el, ahol a füleki törökökre vigyázó császári csapatok tartottak őrséget: közülük Bebek katonáit elkergette, a német katonákra pedig rábízta az őrködést. Ezután Szádvár megtámadását határozta el, teljesen bízva abban, hogy az asszony a háború első zajára fel fogja adni majd a várat. Ez azonban egészen másképpen történt, mint ahogyan Schwendi reménylette. Amaz asszony ugyanis férfias lélekkel és gyorsan előkészítette mindazt, ami a vár védelme érdekében szükséges volt: ágyúkat helyeztetett el a sáncokon, a várvédők lelkét egy valóban férfias beszéddel feltüzeltte, hogy bátran harcoljanak, s végül magát is és összes jószágát is rábízta a jó szerencsére, amelyben bizakodott. Mindezt megértvén, Schwendi vezéreinek egyhangú tanácsára elrendelte, hogy gyors munkával építsenek fel fából két kis erődítményt különböző helyeken, s katonák válogatott csapatára bízta ezek őrizetét, megparancsolva nekik, hogy akadályozzák meg bármiféle élelemnek a várba szállítását. A két erődítményt – az egyiket Jablonca falunál, a másikat Szögligetnél – a parasztek kikényszerített munkájával és azok kijelölésével, akik e munkát irányították, a remélnél is gyorsabban felépítette, katonasággal megerősítette és minden irányból elzárva az utakat, körülvette a várat, nehogy bármit is be lehessen oda vinni. Mindezekkel az volt a célja, hogy vagy a feleséget kiverje a várból, vagy a férjet eltávolítsa János Zsigmond pártjától. Amde az asszony amilyen rendíthetetlen lelkű volt, gyors hírvivők által kitanította férjét, hogy mit cselekedjék és segítséget kért tőle, de megígérte, hogy addig, amíg az megérkezik, férfias elszántsággal fogja védelmezni a várat. Bebek azonban nem tudott segítséget küldeni, mivel rendkívül hideg tél volt. Ennélfogva a tőle

⁽⁶⁾ Bethlen az 1565. esztendőnél (V. könyv, 223. lap) azt írja, hogy Szolimán János Zsigmondnak a könnyűségére szabadon bocsájtotta Bebek Györgyöt, akinek a rabságából való kiszabadítását Miksa nem volt képes elérni.

megszokott mesterkedéshez folyamodva egy híres lovagot küldött Schwendihez Kassára, név szerint Balay Kálmánt. Megbízásai közül a legfontosabb, hogy Istvánffy^(h) szavait használjuk, "az volt, hogy Schwendi vesse latba befolyását és tekintélyét a császárnál, hogy visszafogadja a kegyelmébe Bebeket, s hogy azt a negyvenezer aranyat, amelyet – mint mondotta – az erdélyi fejedelem az ő kiváltásáért számolt le a török szultánnak, fizesse ki; továbbá, hogy miután a németeket elvezényelték onnét, adja vissza neki Szendrő várát; és végül, hogy adományozza neki a Morvaország határa mellett fekvő Szokolca városát, ahol elhelyezhetné feleségét és gyermekeit." Miután meghallgatta ezt a sok-sok nagyigényű kérést és észrevette, hogy azok az időhúzást szolgálják, Schwendi azt a választ adta Balay Kálmánnak, hogy ő semmit sem cselekszik a feltételekkel kapcsolatban, csak ha előbb Bebek szabadon bocsájtja Torda Zsigmondot, a királyi jövedelmek kezelőjét, akit szószegő módon fogságban tartott. Bebek György engedelmeskedett ennek a rendkívül méltányos követelésnek, s hogy se a császárt ne ingerelje fel, sem pedig a felesége helyzetét ne tegye súlyosabbá, Tordát szabadon engedte és elbocsájtotta. Ezután Erdélyországból Bajom várába vonult, amely Várad közelében van, hogy közben ott is figyelemmel kísérhesse a dolgok kimenetelét. S innét ismét egy új hírvivőt küldött Schwendihez, Lórántffy Lászlót, azzal az utasítással, hogy adja elő neki: ő eltökélte, hogy bármiféle csalárdságot kizárva visszatér a császár hűségére és ezért kéri, hogy a Szádvárával szemben felépített erődítmények rontassanak le és Schwendi adjon neki levél útján szabadságot arra, hogy Kassára mehessen és ott megegyezzenek a feltételekről; vagy ha Schwendi számára alkalmasnak lehetne, hogy ők ketten megbeszélés okáért találkozzanak Tokajban; ő akár már most kész volna oda indulni, ha János Zsigmond nem küldené követségbe a budai pasához akarata és meggyengült egészségi állapota ellenére. – Miután észrevette mindebben a cselet, Schwendi eléggé keményen válaszolta Lórántffynak, hogy neki semmiféle dolga sem lehet egy olyan emberrel, aki ennyire szorosán hozzáadta magát a törökökhöz; ha becsületes férfiú, akkor hagyja el az ellenség társaságát, térjen vissza Bajom várába és ott helyezze magát teljesen a császár kegyelmébe. Ahogy ezt Lórántffy meghallotta Schwenditől, menten megírta Budára Bebeknek, aki pedig elindult Szádvárra a feleségéhez.

VI. §

Miközben Bebek ilyen mesterkedésekkel játszadozott, Schwendi világosan látván, hogy semmi jóra való szándék nincsen benne, elrendelte, hogy Szádvárt fogják szorosabb ostrom alá. Így tehát január közepén elutazván Kassáról, a tábort közelebb vitette a várhoz és a téli elszállásolásból egy eléggé erős sereget gyűjtven össze, a lehető legszorgalmasabban nekilátott az ostrom munkálatainak. Alig kezdett el azonban ezzel foglalkozni, amidőn híre jött, hogy Bebek Füleken van, s rendelkezik egy háromszáz gyalogos katonából álló, válogatott csapattal, amelyet a saját költségén toborzott magyarokból és törökökből, s amelyet Szádvárra készül küldeni. Miután erről tudomást szerzett Schwendi, Forgách Simont, ezt az igen vitéz férfiút bízta meg azzal, hogy kémlelje ki Bebek szándékait; ő pedig midőn serényen végrehajtotta ezt a feladatot, az előcsapatból szerencsésen elfogott három lovast, akiktől megtudta, hogy Bebek közeledik a gyalogo-

^(h) A XXIV. könyvben, a 497. lapon a 16. sor.

sokkal, hogy a várban helyezze el őket addig is, amíg alkalmas sereget gyűjtve, felszabadítja azt az ostrom alól. Hogy tehát át ne törjön, Schwendi megparancsolta az összes útnak és a nehezen járható ösvényeknek is az elfoglalását; s midőn az elmenekülő lovas katonáktól tudomást szerzett erről Bebek György, a dolog reménytelensége miatt panaszkodva visszatért Fülekre. – Eközben a felesége, aki semmit sem tudott a kint történekről, ágyúkat irányított az ostromlók hadi műveire és jól irányított lövésekkel rombolta a sáncokat és az azokon elhelyezett hadi gépezeteket, a katonáknak sem minden elpusztítása nélkül. Akkor Schwendi, hogy az asszony férfias lelkét a megadásról való gondolkodásra indítsa, hol szóban, hol levél útján egyre sürgetőbben intette: törődjék megmenekülésével. Ő azonban így válaszolt: jóllehet csak egy asszony, aki kevésbé jártas a hadi mesterségekben, mégsem annyira elfajzott lelkű, hogy pusztán a szavak vadságától elborzadjon; eltökélte tehát magában, hogy még ha élete bosszulatlan is marad, nem akarja a vár megvédése árán azt oltalmazni és még ha valami drágább is lenne a számára annál, kész feláldozni; cselekedjék csak meg tehát, amit elkezdtek, ő eltökélte, hogy próbára teszi a szerencsáját, bármilyen legyen is az. – Az asszonynak ezen büszke válaszára felbosszankodván, Schwendi közelébb vitte a várhoz az ostromjáratokat, sáncokat húzatott fel és földhányásokat emeltetvén, megkettőzte az ágyútűzet, hogy kiverje ama nem harcra termett fajzatot abból a magas fészekből. “Ámde a várból” – ahogyan Istvánffy írja – “a kisebb és nagyobb ágyúknak, amelyek hatalmas és válogatott tömegét részint az apa, Bebek Ferenc, részint pedig később a fiú, Bebek György gyűjtötte össze nagy szorgalmatossággal, akkora tüze kezdett zúdulni a munkának nekifeszülő császári katonákra, hogy annak hihetetlen ereje szétvetve a földdel és gyepel megtöltött kasokat, amelyek között az ágyúkat szokták elhelyezni, sőt összetörve magukat az ágyúkat is, senki nem volt képes a sáncokon megmaradni.”* Miután erről a veszteségről értesült, Schwendi legottan megparancsolta, hogy emeljenek új és erősebb sáncokat; s amidőn Rudolph Saliceus, a tüzérség parancsnoka szóval is és tettel is ezek felhánytatásával foglalatoskodott a paraszti munkások között, egy nagy vasgolyóval meglövetvén, rettenetes sebet kapott a csípőjén, amely miatt – bár később az orvosok munkája által kigyógyult belőle – örökre sánta maradt. Ámde ezeket a sáncokat is, amidőn már jó magasra felhányták őket, rögtön szétrombolta a rájuk zúduló golyózápór. Az ostromzár alá vett asszonynak ezen állhatatossága nagyon felbosszantotta Schwendit. Hogy tehát a munka megfeszített erővel való folytatása végett közelébb legyen, megparancsolta, hogy vigyék át oda a sátrát, s egyetlen éjszaka kitartó munkájával helyreállítván a sáncokat és erősebb mellvédet építvén eléjük, akkora ágyútűzet zúdított a vár falaira, hogy mindenfelé repedések kezdtek rajtuk támadni. Nem vitték azonban erőtlenebbül a védelem dolgát azok sem, akik az asszonnyal együtt voltak a várban. Folyton tüzelve ugyanis az ágyúkkal, a harmadik és negyedik ostromművet is szétvetették, az ágyúkat pedig teljesen használhatatlanná tették, miután összetörték kerekeiket és tengelyeiket. Feltüzelve a bosszúságtól és az afölött való haragtól, hogy mekkora gyalázatára lesz, ha egy asszony legyőzi, Schwendi tanácsot tartott Forgách-csal, Ruberóval és a többi tiszttel, s új, tölgygerendákkal fedett építményt emelt, megkettőzte a kasokat: semmit nem mulasztott el tehát, amit a hadi tudomány vagy az iparkodás javasolt. Továbbá, hogy kettős ostrommal megossa a várvédőket, közel a vár kapujához egy másik sáncot is hányatott, saját maga és katonái életének a veszélyeztetésével. Amidőn ugyanis a maga személyében irányította a munkásokat, hogy meggyorsítsa a munkát, és már

* A hivatkozást elfelejtette a szerző a jegyzetbe írni.

elfáradva, egy kicsit felvetett fejjel leült egy kőszikla peremére, ahol egyébként takarásban volt, egy célzott lövéssel kilőtt nagyobb golyó elérte és olymódon találta el, hogy a nyaka és a válla táján hirtelen feltépte az összes ruháját, a farkasok bőréből készült hadi köpenyével együtt, a testét azonban nem sértette. Életének az e nagyon is kézzelfogható veszedelme csak még jobban feltűzelte ezt az igen vitéz hadvezért, olyannyira, hogy nem hagyott fel előbb a várfalaknak a lövetésével, csak miután egy nagy és hosszan elnyúló repedést tört rajta. Öt napon keresztül romboltatván az ágyúlövésekkel, akkora lett a rés a falakon mindkét földhányás irányából, hogy azt hitték: a rohamozók teljes csatasorai törhetnek át a romokon minden nehézség nélkül. Látván a falaknak ezen romlását, nemcsak az asszonynak ingott meg a lelke, hanem Saffaritz Péternek is, aki Bebek helyetteseként a vár parancsnoka volt. Amidőn tehát már felhagytak a remény-nyel, hogy a várat megoltalmazhatják, az egyik vitéz lovagnak, Ebeczky Péternek azt adták parancsba, hogy a falakon lévő ablakokon keresztül szóljon a várnak méltányos feltételek mellett való átadásáról azokhoz, akik a sáncokon tartózkodnak. A dolgot ké-sedelem nélkül hírül adván Schwendinek, aki történetesen visszatért a táborba, ő úgy látta jónak, hogy az ostromlottak küldjenek valakit a megbeszélésre. Késedelem nélkül meg is érkezett az ostromlottak közül Pethő Pál, aki meghívta a várba Forgáchot, hogy folytasson egyezkedést Patócsyval a megadásról. Ámde ezt a javaslatot, mint méltányta-lant, s mind az ő, mind pedig Forgách méltóságához nem illőt és nem is biztonságosat, igen szigorúan visszautasítván, Schwendi keményen fenyegetőzött, hogy ha még azon a napon nem születik meg az egyezés a vár átadásának feltételeiről, akkor ő élni fog az alkalommal, amelyet övéinek a vitézsége teremtett számára. Miután Pethő visszatért a várba, onnét sietve a táborba jött Wesselényi Farkas, Bebek lovasainak régi vezére, aki aztán a dolgot véghez is vitte a lehető legméltányosabb feltételekkel. Ő ugyanis előbb Forgách-csal tárgyalván, aki úgy vélte, hogy szelídebben kell bánni az asszonnyal, Schwendinél könnyen keresztülvitt mindent. Az adott és kapott feltételek a következők voltak: Zsófia az összes kincssel és poggyászával együtt, ami csak a várban vele volt, távozzék el a várból, s ezek elszállítása végett Schwendi adjon neki egy négyes fogatú szekeret. Az ágyúk minden hadi felszereléssel együtt maradjanak a várban, s Patócsy ezeket a legjobb tisztességgel adja át a császáriaknak; ő maga pedig bántatlanul menjen Tornára, onnét pedig oda, ahová akar. – Wesselényi is elfogadta a megadás feltételeit, s túszul hagyván Schwendinél Lórántffy Lászlót és Darvas Pált, legottan visszatért a várba; s miután minden poggyászt összecsomagoltak, január havának 14. napján kivezette a várból Zsófiát, akit övéivel együtt Mágócsy Gáspár és Panka Péter kísért bármiféle bántódástól megvédelmezve Tornára. – A várnak ez az idejekorán való feladása hiába-valóvá tette Bebek törekvéseit. Ő ugyanis saját katonáiból és a törökök segédcapataiból egy valamekkora sereget összegyűjtván, már Rimaszombatba érkezett, hogy ha tudja, ütközetre hívja ki Schwendit, vagy ha haderejét tekintve nála alábbvaló lenne, azt a háromszáz fős csapatot, amelyről fentebb említést tettünk, ütközetet színlelve bejuttassa a várba; ott vette a szomorú hírt, hogy a vár meghódolt Schwendi előtt, s hogy felesége a poggyászával együtt nyugodt utazással már elutazott Bajomba. Erre tekintettel ő ma-ga is megváltoztatva útját, előbb Fülekre ment, azután pedig Bajomba, ahol feleségét – akitől már több esztendő óta távol volt – igen nyájasan fogadta, magasztalván bátor helytállását; majd elutazott Erdélyországba, János Zsigmondhoz.

VII. §

Ez lett tehát a várnak a sorsa az 1566. esztendőben,⁽ⁱ⁾ s ez jutott osztályrészül Bebek többi kastélyának is, amelyeket, valamint Szádvárt is, Schwendi legelőször alkalmas várvédő csapatokkal erősített meg, oda helyezvén ugyanis Forgáchot, Ruberót és Ramingert lovas és gyalogos csapataikkal együtt, amidőn a tavasz kezdetén ismét elindította a táborát. – Tévedésben van tehát Petrus Bizarus,^(k) amikor a vár megostromolásának a történetét írja le. “Amidőn Schwendi” – mondja – “egy kicsivel jobban erőre kapott és nagyobb segédc csapatokkal is megerősödött, ostrom alá vette Szádvárát, ezt a semmilyen alkalmas dologban nem, csak katonaságban szűkölködő várat. Ez a hely korábban Bebeket szolgálta, aki a legelkeseredettebb indulattal gyűlölte a császárt, s aki fő szerzője volt annak a barátságtalan és ellenséges viszonynak, amely a császár és az erdélyi fejedelem között állott fenn. Amidőn Bebek tudomást szerzett az ostromról, titkon elfutott onnét; kevéssel később pedig azok, akik a falakat védelmezték, Schwendi hűségére adták magukat is és a mezővárost is, azzal a feltétellel, hogy sértetlenül és jószágaik meghagyásával együtt elvonulhassanak. És így január 5-én elfoglalták a várat és benne igen jeles zsákmányt találtak. Schwendi megengedte, hogy a parancsnok felesége összes ingóságával és családjával együtt szabadon és biztonságban eltávozzék; az összes hadi felszerelést azonban megtartotta magának.” Nem szükséges minden egyes tévedésre – több is található ugyanis ebben a rövid kis elbeszélésben – felhívni a figyelmet: ezek maguktól is a szemünkbe tűnnek, amikor elolvassuk azt. Miután már teljesen János Zsigmond bizalmába férkőzött, s háborúba és békébe egyaránt kitűnő és hasznos munkával, buzgón szolgálta őt, Bebek végül az 1568. esztendőben eltávozott az élők sorából. Haláláról Istvánffy^(l) így ír: “Nem különböző sorsot” – itt Perényi Gábor és Országh Kristóf haláláról tett említést – “tartogatott a végzet a hírneves családból származott Bebek György számára Erdélyországban, János Zsigmond mellett, akihez, mint elmondottuk, Szolimán börtönéből kiszabadulva pártolt át, miután bolond tanácsokra hallgatván, elhagyta szerencséjének székhelyét, amely a császár alatt volt. Miután pedig egyetlen fiúgyermeket sem hagyott maga után, várai és jószágai, amelyekért oly hatalmasan küzdött fegyverrel is, a császári kincstárra szállottak, mivel erről így rendelkeznek Magyarország régi törvényei. És ebben a három férfiúban magva szakadt a Perényiek, az Országhok és a Bebek egyformán ősi és hírneves családjának és nemzetségének.” – S valóban teljességgel így is volt minden, amit részint a vár, részint a Bebek nemzetség történetének a kiderítésére megemlített.

VIII. §

Miután a Bebek nemzetsége kihalt, Szádvár vára valamennyi ideig a kincstár hatalmában maradt. Azok a birtokosok, akik ezután következtek, később sok vitával szálltak szembe egymás ellen. Fennmaradt ezzel a dologgal kapcsolatban az ország rendjeinek egy közönséges határozata is, amely jöllehet későbbi korból való, mégis nagymértékben megvilágítja az előtte való időszakokat is. Közreadjuk ezt, hogy az olvasónak ne legyen szüksége a másutt való megkeresésével fáradni. A következőket mondja: “Egykoron gróf Thurzó György úr, egyébként az ország nádorispánja a közönséges törvény erejével

⁽ⁱ⁾ Istvánffy XXIV. könyvének az eleje és Bethlen V. könyve, a 266. lapon.

^(k) A De bello Pannonico című munkájában, az 515. lapon.

^(l) A XXIV. könyvben, az 512. lapon, a 24. sortól.

kivéven a méltóságos fejedelemnek, Rákóczy Györgynek és a dologban érdekelt atyafia-
inak a kezéből Szádvár várát, néhai nagyságos hetesi Pethő László birtokába iktatta azt.
Mivel pedig ezen fejedelem úr és fivére, gróf Rákóczy László azt állítják, hogy megfelelő
jogcímmel rendelkeznek arra nézve, ezért az ország Karai és Rendjei elhatározták, hogy
a méltóságos nádorispán úr azt a pert, amely ezen vár ügyében folyik az előbb mondott
fejedelem úr és fivére, gróf Rákóczy László az egyik részről, a másik részről pedig néhai
hetesi Pethő László örökösei és utódai között, a mondott fejedelem úrnak és érdekelt
fivérének a megkeresésére és kérelmére rendkívüli jogi eljárással vizsgálja felül, előzetes
időzés útján azonban egy, az országgyűlés utáni, a jelen rendelkezés erejével kitűzendő
határnapon, Őfelsége mindkét rendbéli tanácsosainak és a királyi tábla többi bírójának –
akiket tudniillik maga mellé vehet – az összehívásával; továbbá hozzon ítéletet a perben
és rendelje el a kellő végrehajtást is.”^(m) Ezt rendelték tehát el akkor: hogy milyen módon
folyt le pedig a jogvita, azt az ilyesfajta eseményeknek az oly nagy homályában pontos-
an annyira tudjuk, mint a legtudatlanabbak. – Előbb azonban, hogy ezek zajlottak,
felültvén a fejét a lázadás mindenütt Magyarországon, Bocskai saját martalékává tette a
várát. Ez közvetlenül Kassa elpártolása után történt. Egy rövid ideig ugyanis ostrom
alatt tartották a Bocskai-pártiak a részint az éhség, részint pedig a gonosz természetű
betegségek miatt megfogyatkozott védősereget, majd kiűzték a várból; ámde azt csak
alig egy hónapig birtokolták.⁽ⁿ⁾ Miután ugyanis Bocskai Szendrő mellett jelentős csatát
vesztett Bastával szemben és egészen Szerencsig visszavonult, az azon a vidéken lévő
hegyi várak mindegyike, amit csak az ellenség elfoglalva tartott, visszatért a császár
hűségére, olykor erővel való hódoltatás útján. Szádvárról Ortelius^(o) a következőket
mondja: “December elsején, amikor már Szendrőnél megverte Bocskait és a várat elfog-
lalta, Basta a sziléziai lovasoknak – akik egyenruhájuk fekete színéről kapták a nevüket
– egy négyszáz férfiút számláló csapatát Szádvár körülfoglalására küldi. Ezek a vár feladá-
sát követelték kiküldött hírvivőik által; a várvédők azonban, hogy férfiaknak hazudják
magukat, elsütvén ágyúikat – ami sok volt nekik –, reájuk támadtak. Ezek visszatérvén
Bastához, jelentik, hogy mit végeztek. Ámde a Bocskai-pártiak elvesztvén bizalmukat az
ügyben, vagy nem bízván övéik kicsiny számában, a következő napon elküldték hadi
jelvényeiket Bastának és a hűségére adták magukat.” Hogy ugyanilyen események tör-
téntek nyugtalanságokat szító Bethlen és Rákóczy alatt is, abban nem enged kételkedni
bennünket az idő természete. Az utolsó, akit Szádvár a falai közé fogadott, Thököly
volt. S a várnak ez az eleste annál is méltóbb az emlékezetre, mert III. Jánost, Len-
gyelország királyát tüzelte fel a megostromlására. Ő hadseregének egy rendkívül erős
részével visszatérőben volt az esztergomi ütközetből, amelyet Bécsnek az ostrom alól
való felszabadítását követően győzelmesen vívott meg a keresztények hadserege. Hogy
tehát mintegy mellékesen valamely nevezetes gonosztettet megelőzzön, mielőtt vissza-
tért Lengyelországba, itt időzvéen, Szögliget mellett, a nyílt mezőn – amelynek Nagyrét a
neve^(p) – ütött táborot, s a várat meg-megisméltlő rohamokkal tette próbára, sőt, ost-
romhoz való sáncokat is emelt. Ezt látván, Thököly katonái kirohantak a várból és a
lengyelek őrszemeit, valamint a katonai munkásokat levágták, sőt, az ágyúkkal is vité-
zül hadakoztak. Nyolc nap telt már el, amidőn a király – akit részint a télbe hajló őszi

^(m) Az 1647. évi CX. törvénycikk.

⁽ⁿ⁾ Így ír Parschitius a kéziratos munkájában. Istvánffy ama egész lázadás leírása során semmiféle említést sem tesz a várról.

^(o) Az első részben, a 383. lapon.

^(p) A rétet a szádvári vár uradalmához számítják.

is kényszerített, részint pedig a Thököly-pártiaknak, akik a hegyek szorosait és az utakat köröskörül megszállva tartották, a gyakori és az övéinek a nem csekély veszteségével járó támadásai is nyugtalanították – elrendelte, hogy adjanak jelt a poggyászok felmálházására és hirdessék ki az elvonulást. A Thököly-pártiak nem merészeltek a nyílt csatamezőn kiállni a királlyal. Ennélfogva hol szemből, hol hátulról, nem ritkán pedig oldalról kaptak bele alaposan a vonuló seregbe, amikor a király elhagyta a nyílt és sík helyeket. Azok, akik látták ama veszedelmet, azt mondják, hogy az alattomban való rajtaütések következtében annyian veszték el a lengyelek hadseregéből, amennyit egy valódi ütközet sem igen kívánt volna. – Ezután Thököly a nagy Lipót fegyverei által kiveretvén az egész Magyarországból, a várat megfosztották a falaitól, nehogy újból fészke lehessen a pártütéseknek: nem is Szádvár ma már, hanem annak csupán a teteme, amelyet erdővel borítanak be a felnövekvő bozótok.

Ezeket a dolgokat kellett elmondanunk Szádvárról.

II. szakasz Az Alsó járás falvai

Előszó

Miután kifejtettük Szádvár várának történetét olyan pontossággal, amilyennel csak tudtuk, a falvak maradtak még hátra, hogy végigjárjuk őket; ezek fekvésüket tekintve szinte semmivel sem jobbak és nem is gazdagabbak azoknál, amelyeket a Felső járásban láttunk. De bárhogy is legyen a dolog, mindegyiket le fogjuk írni, amiképpen ismeretesek lettek előttünk.

1. *Becskeháza* egy magyarok által lakott falu. Emelkedett dombon helyezkedik el, amelyet hegyek és erdők fognak körül. Mezeje ennélfogva dimbes-dombos, szűkös és a számos szikla miatt terméketlen is. Nem megvetendő bort terem azonban, s ha kellően kiforrva isszák, nem is rossz ízű. Gróf Gyulayt, valamint Madarász és Fekete nemes férfiakat szolgálja.

2. *Barakony* a hegyeknek ugyanazon tájékán, az előbbtől negyed mérföldnyire, dél felé fekszik. Mindenfelől különös szépségű erdők és tölgyes ligetek övezik. Földje ennek ellenére alkalmas a vetésre és éppen nem hiányoznak a rétek sem. Amidőn a vármegegye dolgai rendben voltak, magyarok lakták. Ezek a legutóbbi idők veszedelme által elűzetvén, a sokáig pusztán állott helységet gróf Gyulay – akinek örökös birtoka – népesítette be újra nemrégiben a ruténok egy telepének az ideköltöztetésével.

3. *Lenke* egy ingoványos völgyben fekszik több mint fél mérföld távolságra az előbbtől, északi irányban. Rossz fekvésének a következtében a szűkös voltát szenvedni mind a gabonatermő szántóföldeknek, mind pedig a réteknek. A Lenkeyek nemzetségének – amely míg virágzott, a hadi dicsőségről volt híres – adott nevet. Közülük legelsősorban

a két György tűnt ki,^(t) mindketten a szendrői vár igen vitéz parancsnokai, akiket azonban a törökök portyái kitöröltek az élők sorából. Amidőn ugyanis az ellenséges csapatok betöréseinek a visszaszorítására övéikkel együtt bátor lélekkel kivonultak az őrhelyükről, ahol állomásoztak, egy szerencsétlen összecsapás során életüket veszítették. Ezzel a kettős halállal enyészett el tehát a Lenkeyek neve e tájon. Egy kastélyt is építettek itt, a környék sajátosságához képest eléggé alkalmasat, amelynek kapuján még mindig látható a címer, melyet viseltek. Ez egy férfiút ábrázol, aki jobbában szablyát tart, amelyre egy török fej van ráhúzva, baljában pedig egy kalászcsonót – ez a kép kétségkívül azt a háborúban és békében való buzgalmat jelenti, amelyet a Mars és Ceres szövetségének ritka példájaként a Lenkey nemzetség mutatott. A kastélynak a dicsősége azonban már régtől fogva enyészett el, jóllehet nem hiányoznak azok, akik a házasság jogcímén birtokolják azt. Ezek közé tartozik a Lossonczy, a Szatmári Király és a Fekete család.

4. *Szentandrás* az előbbivel dél felől szomszédos és annak a hegynek a lábainál épült, amelynek a neve *Esztramos*. A szádvári uradalomhoz tartozik, amelynek gazdálkodása itt gyümölcsöző. A lakosok szlávok, akik földműveléssel foglalkoznak.

5. *Rákó* a rákokról kapta a nevét, amelyekben gazdag a *Potranik* folyócska, mely mellett települt. A magyarok ugyanis így hívják azt az állatot, amelynek neve latinul „cancer”. A fekvése egyébiránt nem teljesen alkalmas, mivel ama igen magas hegynek, az *Esztramos*nak a lábánál fekszik. Ennélfogva bővelkedik makkban és alkalmasan táplálja is, hizlalja is a sertések kondáit. Zsázsát is terem, amely könnyen lehet, hogy az egész környéken itt a legdúsabb és a legnemesebb. Magyarokból, szlávokból és ruténokból álló vegyes lakossága van, akik közül némelyek ácsok és kerékgyártók. A *Keglevich* és *Gyulay* grófok uradalmához tartozik, de a helység valamely részét a *Horváthok* és a *Magyarok* is a saját jogcímükön magukénak követelik.

6. *Nádas*, vagy kicsinyített szóval *Nádaska* a *Bódva* folyó innenső partján, a hegyek tövében épült: fekvése minden tekintetben kellemes és a földművelésre is nagyon alkalmas. *Földesura*, gróf *Gyulay Ferenc* ezért is kezdett el egy kastélyt építtetni a hegynek a meredélyes lejtőjén; ha majd ez teljesen elkészül, olyan kilátásnak fog örvendeni, amely a falunak csaknem az egész határán át a *Bódváig* nyílik. Valamennyi lakos magyar és ezek több birtokos között oszlanak meg. *Gyulay* mellett ugyanis a *Pogány*, a *Csombor*, a *kerepeczi Virág* és az *Estványi* család is formál valamilyen jogcímet a falura. Ezt *Komjátitól* ama *Pasnyag* mocsár választja el, amelynek partjai mentén miután nádas burjánzik, nevet is adott a falunak. Az „arundo” szó ugyanis a magyaroknál nádat jelent, s ebből keletkezett az „arundinetum”: a nádas szó.

7. *Komjáti*^(s) a *Komjátthyak* szülőföldje. Ez a falu a *Bódva* folyó innenső partját foglalja el és határát a nádasitól az a mocsár, amelyről szoltunk, a szilasitól pedig az a patak választja el, amelynek *Vecsenpataka* a neve. A mező, amely hozzája van mérve, a *Bódva* mindkét partjára kiterjed. A szőlőknek azonban, amelyeket a hegyek lejtőin szerte birtokolt egykor, felhagytak a művelésével. A lakosok magyarok és gróf *Gyulay*, valamint a

^(t) Úgy halottuk, hogy mindkettőjüknek levágták és Egerbe vitték a fejét.

^(s) Meg kell különböztetni az ugyanilyen nevű *Nyitra* vármegyei falutól, amelyről ott értekeztünk. Lásd ezen mű IV. kötetében a 401. lapon a VI. számot.

Komjáthy, a Magyar, a Horváth, a Ternyey, a Pongrácz, a Papp és a Kászonyi családok birtokjoga alá tartoznak.

8. *Szilás* az előbbi mellett fekszik napnyugat felől. Ez a falu részint önmaga nagysága és lakosainak – akik magyarok – a nagy száma miatt, részint pedig ama dolog következtében, hogy Szádvárt lerombolták, az ehhez a várhoz tartozó jószágoknak a tényleges központja. Itt szokás tehát tartani az uradalmi törvényszékeket, amelyeket úriszékeknek neveznek, sőt, a gonosztevőket is büntetéssel sújtani. Herceg Esterházy Pál kastélyt építtetett egy jó kilátással bíró dombra; ez olyannak készült, hogy ha a földesúr történetesen ide érkeznek, akkor tágasan és kényelmesen befogadhassa őt. Távollétében pedig az uradalom felügyelőjének – akit a mieink provizornak neveznek – nyújt szálláshelyet. Van itt egy földesúri majorság serfőzdével és egyéb, a belső gazdálkodást segítő eszközökkel. Úgy hallottuk, hogy nemrégiben volt egy három kerékre forgó, a Bódva folyóra épített malom is. Egyébiránt maga a falu a Szádvárral szemben fekvő hegynek a lábait foglalja el. Minden oldalról mező veszi körül, amely egyaránt alkalmas a vetésre és a takarmány megtermelésére. Azon a részen, amelyik napnyugat felé terjed, a hegyek lejtőire telepített szőlő is megterem; ezt a részt mint kies gyepűk, mindenfelől tölgyerdők övezik.

9. *Szögliget* egy mély völgyet tart elfoglalva, amely nem is nyitott másutt, csak ahol déli irányban hajlik. Innét van magyar nevének az eredete: ez „angulus nemorosus”-t, ligetes szögletet jelent. A helyet tudniillik mindenfelől igen magas, erdőkkel borított és az ide-oda tekeredő gerincektől vad hegyek veszik körül. A szőlők, amelyek a hegyek elsőbb részeit ékesítik, rendkívül gyönyörűek, részint a szorgalmasabb művelés következtében, részint pedig a sok és különféle fával betelepített, a hegyek lábáig nyúló gyümölcsöskertek miatt. Mivel ezek a hegyek ölében fekszenek, amelyek nem könnyen bocsájtják ide a hideg északi szeleket, s mivel déli irányból mindig melegíti a nap őket, ezért bőséges terméssel szolgálnak. Hozzájárulnak még a helység kiességéhez a mindenfelé fakadó patakok csendes vízfolyásai, amelyek midőn egy mederbe futnak össze, a Ménes folyót hozzák létre: ez, hacsak nem árad meg a záporosóktól, szelíd csobogással ömlik a Bódvába. Mivel a falu Szádvár szomszédságában települt, ennek ostromai egyszer is, máskor is elterjesztették a hírért. Amidőn például Schwendi Bebek György házas-társát, Zsófiát ostromolta, egy fából való erődítményt építvén itt, őrséget helyeztetett el benne; de III. János, Lengyelország királya szintén tábort ütött itt Bécsnek az ostrom alól való felszabadítása után, amikor a várat megadásra próbálta kényszeríteni. – A falu fölött herceg Esterházy, valamint a görgői Bartók és a Radosztics család rendelkezik birtokjoggal.

10. *Derenk* egy másik völgyben fekszik Szádvár vára alatt és a falut mindenfelől részint erdőkkel borított, részint pedig kőszikláktól meredező hegyek ölelik körül. A határ ennélfogva szűkebb annál, hogy alkalmasan táplálja a lakosokat. Azelőtt magyarok lakták, akiket az 1720. esztendőben kitört pestisjárvány szinte teljesen kipusztított. Ezután majd egy fél évtizeden keresztül lakatlanul állott, míg végre elkezdett újratelepülni azoknak a lengyeleknek a söpredéke által, akiket az éhínség űzött el korábbi lakóhelyükről. Ez a vándorló népség sem tudott azonban vagy a szegénysége, vagy restsége miatt gyökeret verni. A legtöbben tehát visszatértek oda, ahonnan jöttek: akik pedig maradtak, sanyarú életet éltek és hogy azt könnyebbé tegyék, útonállásokat kezdtek

elkövetni. Mivel pedig a vármegye tisztségviselőinek a szigorúsága miatt ezt nem cselekedhették büntetlenül, ezért inkább akartak elbujdosni, semmint életüket szorgalmas paraszti munkával fenntartani. Most már csak kevesen vannak, s ők haszonnal művelik földjüket, amely rossz fekvéséből következően dimbes-dombos és terméketlen. A falut a szádvári uradalomhoz sorolják.

11. *Szín* innét fél mérföldnyire távolságra, dél felé fekszik magas hegyeknek a tövében a Jósva folyócska mentében. Amennyi szántóföldje csak van, az mind meredek, dimbes-dombos fekvésű és völgyek szabdalják fel: ezért az ember által való művelést alig tűrik. Kiváló fajtájú szőlőknek örvend azonban, amelyek napkelet és dél felé néznek, s ezért ahol nincsenek szőlők, ott nem rossz gyümölcsöt termő, erdővel vetekedő és ha az esztendő megfelel, igen gazdag jövedelmet adó gyümölcsöskertek terülnek el. A falut magyarok lakják, akik olyan sok birtokos között oszlanak meg, hogy nevük felsorolásába is belefárad az ember. A királyi kincstár mellett ezek a következők: herceg Esterházy, gróf Gyulay, valamint a görgői Bartók, a Horváth, a Váczy, a Borsy, a Ratkóy, a Pogonyi, a Jóna, a Csombory, az Izsó, a Szalóczy, a Várady, az Oláh, a Fügedy és a Botos nemes családok. – Hozzá igen közel van

12. *Petri*, amely ugyanabban a völgyben fekszik a Jósva mellett. Mivel mindkét oldalról hegyek fogják körül, szántóföldből szűk és terméketlen jutott számára osztályrészüll. Magasan fekvő, tölgyes erdővel szomszédos szőlői azonban nem teremnek rosszul. Magyarok lakják és a Bárczay nemzetségé, a királyi kincstár valamely birtokrészével együtt.

13. *Jósvafő*, mintha a Jósva folyócska forrásának mondanánk: ez pontosan ebben a völgyben fakad és azután a falu közepén folyik keresztül. S mivel meleg a vize, amely a befagyástól megóvja, ezért három malom is épült rajta. Gazdag továbbá rákokban és kövek között élő halakban. A falu fekvése barátságatlan: tudniillik egy sötét és a sziklák miatt nehezen megközelíthető völgynek az erdővel borított szögletében rejtőzik. Ebből következtetni lehet határának kiterjedésére és természetére: módfelett szűk és kősziklaktól elcsúfított. Csodálni való, hogy magyarok lakják a falut, amelynek birtokosai a következők: a királyi kamara, gróf Gyulay, Andrássy szabad báró, valamint a nemesek közül a Horváth, a Jánky, a Nebesti, a Szathmáry, a Szepessy, a Dely, a Dános, a Mihalik, a Frenyó, a Ratkóy, a Gyürky, a Maksy és a Balpataky családok.

14. *Szilice* napnyugat felé fekszik, erdők és ligetek között; fekvése dimbes-dombos és így részint a terméketlen talaj, részint pedig a kemény időjárás – aminek okai a hideg levegő és a jó erős szelek – következtében a faluban még akkor sem teremnek legyek és szúnyogok, amikor a legnagyobb meleg van. A szlávok által Lednica néven nevezett jégbarlangról fentebb már tettünk említést. Többekhez tartozik, úgymint herceg Esterházyhoz, gróf Gyulayhoz és Andrássy szabad báróhoz, továbbá a görgői Bartók, a Szirmay, a Pothurnyai, a Szakál, a Várady, a Dely, a Vályi és a Zajkó nemes családokhoz.

15. *Borzova* az előbbivel közvetlenül határos abban a völgyben, amelyik napkelet felől a jégbarlang irányába húzódik. Köröskörül tölgyes erdők, valamint kősziklaktól idomtalan dombok övezik. Ugyanilyen természetű a határa is, amelyet itt is magyarok művelnek. Herceg Esterházy és a Pothurnyay nemzetség birtokában van.

16. *Perkupa* déli irányban fekszik és kör alakban álló, megszakítatlan hegyvonulatok zárják be. Ennélfogva határa kicsiny és nem nagyon fogadja be a vetést. Terem szőlőt is, amelynek gyümölcse azonban fanyar. Lakosai magyarok, földesurai pedig herceg Esterházy és gróf Gyulay mellett a görögöi Bartók, a Janka, az Aszalay, a Magyar, a Horváth, a Radosztics, a Fáy, a Váczy, a Lükő, a Fekete, a Molnár, a Ragályi, a Mészáros és az Izsó családok.

17. *Varbóc* egy mérsékelt emelkedő dombocskának a völgyében helyezkedik el. Kicsiny és sovány határú, rétjei szinte egyáltalán nincsenek. A falut magyarok lakják, akik szőlőműveléssel is foglalkoznak. Földesurai a királyi kincstár, gróf Gyulay és Andrássy szabad báró a következőkkel együtt: a Ragályiak, a Mihalikok, a Réteyek, a Radoszticsok, az Aszalayak, a görögöi Bartókok és a Récskayak.

18. *Kápolna* az előbbivel közvetlenül szomszédos és ennélfogva a szántóföldjeinek is ugyanolyan a természete. Annyi bizonyos, hogy a határa módfelett szűk. Megtermi azonban a szőlőt, amely nem annyira a szőlőskertek kiterjedése vagy termése, hanem inkább a szép látvány miatt méltó a figyelemre. Magyarok lakják és valamennyien Szirmay István alattvalói.

19. *Szőlőszárd* annak a völgynek a legvégében épült, amelyből egy patak fut bele a Bódvába. Nevét a szőlőskertekről kapta, amelyeknek örvend. Gabonatermő mezeje nem túlságosan kiterjedt, de mégis alkalmas a paraszti gazdálkodásra. Gróf Csáky Zsigmond tárnokmester birtokába tartozik. Lakosai mindannyian magyarok.

20. *Teresztene* az előbbivel közvetlenül szomszédos falu, amely ugyanannak a völgynek egy szűkebb kiszögellésében fekszik. A mező, amely számára osztályrészül jutott, teljes egészében dimbes-dombos: ezért nem alkalmas sem a gabonatermesztésre, sem pedig a szőlőművelésre. Magyarok lakják, akik a hely természetéhez képest erősen el vannak foglalva a saját dolgaikkal. A falu birtokosai: Török, Csemniczky, Bíró és Dávid.

21. *Egerszög* Gömör és Borsod vármegyék összeszögellésénél fekszik, s így e kicsiny vármegyében a legszűkebb falu. Nem tudom, vajon nem valamiféle hibája miatt kapta-e ezt a nevet? Ez ugyanis egerekkel teli szögletet vagy barlangot jelent, ami úgy látszik, hogy valamilyen módon összefügg a fekvésével. Annyi bizonyos, hogy határa módfelett szűk, azonban nem rossz. Szép szőlők teremnek itt. A birtokosaik között tartjuk számon Andrássy szabad bárót, a Fáyakat, a Ragályiakat, a Hanvayakat, a Szörényieket, a Darvasokat, a Vatayakat, a Beregszászyakat és a Bokorokat.

Eddig Torna vármegyéről.

Torna vármegye úttáblázata

I. Abaúj vármegyébe:

Tornáról egy nem is alkalmatlan katonai úton, a hegyek lábainál Somodi Abaúj vármegyei faluba, innét Szepesi mezővárosába és innét Makranc, Csécs, Buzinka falvakon keresztül Kassára 4 mérföld.

II. Szepes vármegyébe:

Tornáról Stósz mezővárosba a hegyeken keresztül vezető nehéz, szinte csak lóval járható úton, amely négyesfogattal csak ritkán tehető meg 1 mérföld.

III. Gömör vármegyébe:

1. Tornáról Udvarnokon, Görgön és Almáson keresztül a hegyek mellett sima úton, s innét egy magas, sziklás hegyen átkelve Hárskútra, majd a Gömör vármegyei Krasznahorkára és végül Rozsnyóra 4 mérföld.

2. Tornáról Nádaskán keresztül egy katonai úton Színbe, s innét meredek hegyeken át egy kövektől éktelenített úton a hegyes-völgyes fekvésű Gömör vármegyei Aggtelekre, majd Tornaljára 4 mérföld.

IV. Borsod vármegyébe:

Tornáról Vendégin, Hídvégardón és Lenkén keresztül a Bódva folyó mentén, átkelve a nem túl magas és erdővel borított hegyeken a Borsod vármegyei Martonyi faluba, s innét Szendrőbe 1 mérföld.

I. FÜGGELÉK

TORNA VÁRMEGYE LEÍRÁSA

Torna vármegyét Torna váráról, avagy mezővárosáról nevezik így. Két járásra osztják fel: a Felsőre és az Alsóra. Előbb a Felső, azután az Alsó járásának az összes helységét írjuk le, a következő rendben, együtt a természeti fekvésükkel és körülményeik kifejtésével, hozzáadván minden egyes helyhez, vagyis helységhez a jelenlegi földesurak nevét. A Felső járás Tornától kezdődik és Szádváráig tart, az Alsó pedig innét tovább.*

*A Felső járás***

Torna vára vagy *mezővárosa**** kies és nyílt helyen fekszik, egy vele közvetlenül szomszédos magas hegynél, amelynek a tetejére építve látható az ugyanezt a nevet viselő vár is: ezt a Thököly-féle mozgalmak elcsitulását követően a dicsőséges emlékezetű néhai szent császárnak és Magyarország királyának, a nagy Lipótnak a parancsára rontották le, miután korábban az idők és az események változásainak megfelelően néhány ostromnak kitűnően ellenállt. Az előbb mondott vár kölcsönözte a nevét a Tornavára elnevezésű uradalomnak is, amelyet pallosjoggal adományoztak meg. A mondott mezővárost egy kicsiny folyócska mossa, amely a szomszédos területekről aláfolva egy kevés-
sel lentebb a Bódva folyóba szakad: ezt közönségesen Tornavízének mondják. A mezővárosnak pedig minden oldalán, a nyitott síkságon szántóföldek fekszenek, amelyek teljes területükön fővenyesek és homokosok. Láthatók ezenkívül az egykori, virágzóbb időkben művelt, de már elpusztult szőlőknek a nyomai is a szomszédos hegy oldalain, együtt néhány újonnan telepített szőlőültetvénnel. A mezőváros nagyobbik temploma egy kisebb templommal, vagyis szentéllyel együtt a szomszédos dombocskán áll, s benne az istentiszteleteket a tornai esperes szokta hivatalból végezni. Ennek a templomnak a környékéből magasodik ki pedig Torna vármegye rendes főispánjának, méltóságos buzini Keglevich József gróf úrnak, valamint egyik fivérének, buzini Keglevich Gábornak a kastélya, amely mellett a déli rész felől egy különféle gyümölcsstermő fákkal beültetett kert és egy nagyon szép halastó; az ebből a halastóból kiömlő víznek a kifolyásán látható az uradalmi malom, amely a víz langyosságának következtében téli időben is szakadatlanul használható. Nem hiányzik ennek szomszédságából az elfolyó víz mellett lévő, ugyancsak uradalmi serfőző műhely, együtt közönségesen égettbor-háznak nevezett pálinkafőzdével. Az a kisebbik kastély, amelyik ugyanebben a mezővárosban látható és amelyik egy részében romos, a nagyságos és méltóságos marosnémeti stb. gróf Gyulay Ferenc ezredes úrnak a birtokába tartozik. Ebben a mezővárosban szokták rendszerint tartani a vármegyei törvényszéki üléseket, továbbá gyakrabban a közgyűléseket és olykor a részgyűléseket is; itt vannak a közönséges fogházak, amelyekben a mértéken felüli kihágásokat elkövetőket tartják fogva és büntetik meg, miután érdemük szerint

* Ez a mondat betoldás más kézírásával.

** Lásd az előző jegyzetet.

*** A lap szélén a fenti betoldásokat készítő kéz írásával. "Lásd Wágner, 556. és 560. p."

ítéletet mondtak fölöttük. A nevezett mezőváros ezenkívül az esztendőnként hat alkalommal tartani szokott vásárookra vonatkozó kiváltságnak is örvend. A lakosok főképpen magyarok, de szlávokkal keveredve, s a római katolikus hitvallást követik; van anyaegyházuk. A jelenlegi birtokosok a következők: a méltóságos buzini Keglevich József és Gábor gróf urak, valamint a fentebb mondott marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes úr, s végül a Putnoky, a Nagy és a Trencsényi családok.

Áj helység igen magas és két ágra szétváló hegyeknek a torkában fekszik, egyébként kősziklás és köves helyen. A falu közepén egy patak fut keresztül, amely összegyűjti a hegyek gyomrából előtörő vizeket és egy kevésse lentebb a Bódva folyóba szakad. A helységnek síkságon fekvő és a tornaiakhoz rendkívül hasonló szántóföldjei vannak. Rétjei meredek és mindenfelől igen magas hegyek gerincein, nagyon nehezen megközelíthető helyeken fekszenek. A régi időkben művelt szőlőknek nem ritkán lehet látni valamely, a hegyek oldalain alig észrevehető nyomait. A lakosok legfőképpen magyarok, de vannak szlovákok és oroszok is. Leányegyház, amely Torna anyaegyházához tartozik. Birtokosai a méltóságos Keglevich gróf urak, valamint a görgői Bartók, a Horváth, a Zorger, a Cseh és a Csemsziczky családok.

Falucska - németül Pungnerhau, oroszul Hacsava - helység a hegyek felemelkedő gerincein túl, a mondott *Áj* helységtől jobb felé elkanyarodva, egy, a köröskörül álló igen magas hegyek közötti nagyon mély völgyben fekszik: mind az odamenetel, mind pedig az elmenetel tekintetében rendkívül nehezen járható helyen. Ennek a helységnek a lakosai a nagy meredekség miatt a kocsik vagy szekerek helyett még nyári időben is szánkákat használnak a fák, termények és más szükséges dolgok szállítására. Szántóföldjei, amelyek kicsinyek, terméketlenek, hegyes-völgyesek és kősziklásak, a lejtőkön helyezkednek el. A helységet a fekvése miatt a napfény sem világítja be, csupán csak a reggelinek az ideje táján. A helység lakosai valamennyien oroszok, az egyháza is orosz; jelenlegi örökös birtokosai a méltóságos Keglevich gróf urak, akiknek a tornai uradalmához tartozik teljes egészében ez a falu.

Barka - németül Deutchenhau - egy északi irányba néző völgyben fekszik, amely völgy mindkét oldalát sűrű erdővel borított hegyek foglalják el. A falu közepén keresztülfolyó patak a víz használatát szolgáltatja a lakosok számára, akiknek egyébként a meglehetősen terméketlen, hegyes-völgyes, kősziklás és különben is kevés szántóföldeken kívül szinte semmi más használatuk nincsen. Az itt lakók foglalkozása és megélhetési módja a közel fekvő helyeken összevásárolt és teherhordó lovakkal a szomszédos szepesi részekre szállított különféle terményeknek az eladása; némelyeknek pedig az a foglalkozása, hogy fából tányérokat esztergályoznak és különféle, a mindennapi használatra alkalmas faedényeket készítenek. A lakosai magyarok, leányegyházuk a hárskúti anyaegyházhoz tartozik. Főbb birtokosok a méltóságos buzini Keglevich József és Gábor gróf urak, valamint a Fróna és Bodnár nemes családok.

Lucska helység a völgynek ugyanazon a táján, valamint lentebb fekszik; Barkáéhoz hasonló természeti fekvéssel rendelkezik és hasonló megélhetési módra is szorul. A helység lakosai főleg magyarok, de szlávokkal keveredve; leányegyháza a hárskúti anyaegyházhoz tartozik. Főbb birtokosai a méltóságos buzini gróf Keglevich József és Gábor urak, valamint a Papp és a Bodnár családok.

Kovácsi vagy *Kovácsvágás* – németül Schmiedeshau – helység a völgynek ugyanazt a táját folytatja: szűk és szoros helyen fekvő, a szomszédos magas hegy lábánál települt. A falu közepén keresztülfolyó pataokban tarka pisztrángok is vannak, nem számítva a reája épített malmot. A szántóföldek, amelyek igen kevesek, a hegyek és a kőszirtek között szétszórtan fekszenek. Az itt lakók foglalkozása az ugyanitt, a hegyek gyomrából kibányászott vasköveknek a dernői vasolvasztó műhelybe való szállítása. A lakosok magyarok és a római katolikus hitvallást követik; leányegyházuk a hárskúti anyaegyháznak engedelmeskedik. Birtokosa a méltóságos csíkszentkirályi szabad báró Andrassy Péter kapitány úr, akinek dernői uradalmához teljes egészében tartozik a falu.

Dernő – németül Dierna – helység szintén a völgynek ugyanazon a részén fekszik, egy szűk, mindenfelől hegyekkel körülvett helyen. Van itt egy fa építőanyagokból – így jöllehet nem valami pompázatosan, de azért mégis tisztelen – épült kastély, amely méltóságos csíkszentkirályi szabad báró Andrassy Péter kapitány úr rendes tartózkodási helye szokott lenni, amennyiben közhivatalai megengedik ezt neki. Ennek udvarához csatlakozik egy alma-, körte- és szilvafákkal beültetett kert; ez vadaskert gyanánt is szolgál, mivel legelőhelyet biztosít az itt tartott szelídített szarvasok számára. A lakóhely vidékéről egy patak folyik le, amely a hegyi források vizéből keletkezett; ezen épült fel az uradalmi malom és távolabb ezzel szomszédos egy másik uradalmi kert, amely gyümölcsstermő fák tömegét foglalja magába. Hozzája csatlakozik egy ugyancsak uradalmi halastó, amely a halak különbözőségének megfelelően három rekesztékre oszlik: az első rekesztékben pisztrángok vannak, a másodikban pisztrángok, pontyok és velük együtt angolnák, a harmadikban pedig csukák és pontyok. Valamivel lentebb, ahol ezek a halastóból kifolyó vizek egyesülnek a malmot hajtó vízzel, az uradalmi kert szomszédságában van a vasolvasztó műhely, amely híres az itt kovácsolt vas jó minőségéről. A helységnek igen kevés szántóföldje van, s ezek is a hegyek oldalain fekvő, túlságosan terméketlenek. A lakosok magyarok, a római katolikus hitvallást követik, leányegyházuk a hárskúti anyaegyházhoz tartozik. Birtokos az előbb címzett szabad báró Andrassy Péter kapitány úr: az ő dernői uradalmának ezen helység a központja.

Hárskút helység a völgynek e részét és a vármegye határait az egyik oldalról lezárva, s a völgy ezen tájától a bal felé folydogáló folyóval együtt mérsékelten elkanyarodva, a keleti irányba tekintő hegyek lábainál települt. Szűk és ahogyan szinte az egész vármegyében mindenütt, kősziklás és terméketlen határa van. A lakosok kereskedése ennek megfelelően a különféle és fajta elkészített termékeknek a megvásárlása és a szomszédos szepesi helységekbe elszállítottaknak az eladása. A lakosok római katolikus hitvallást követő magyarok; az anyaegyházuk rendes székhelyet biztosít a plébánosnak. A főbb birtokosok: a gyakran mondott Andrassy Péter szabad báró úr, valamint a Kendi, a Máriássy, a Melczer és a szentgyörgyi Nagy családok.

Jablonca helység a középső völgy torkában fekszik. A határa belsején egy folyó fut keresztül, s erre egy malmot is építettek. Szinte minden oldalról körbe van véve szőlőkkel, amelyeket a felmagasodó hegyek oldalára telepítettek és amelyek részben napkelet és dél felé néznek. Bővelkedik almáskertekben és szilvásokban is. Szántóföldjei terméketlenek és megkövetelik a parasztok szorgalmas iparkodását. A lakosok magyarok; leányegyházuk az almási anyaegyházhoz tartozik. A birtokosok a következők: a méltó-

ságos Esterházy hercegi ház, amelynek szádvári uradalmához tartozik a falu, valamint a Pethes, a Molnár és a Magyar családok.

Körtvélyes helység az előbb mondott völgynek a másik oldalán és a most leírt falu területének a közvetlen közelében lévő, magas hegyek lábánál települt, s a közepét kettészeli egy víznek, vagyis pataknak a folyása, amelyen egy malom is épült. Egyébiránt a hegyek oldalaira szép rendben telepített, kies szőlők ékesítik, amelyek között, az ott fakadó forrás mellett egy szentély, vagyis kápolna emelkedik; ezt római katolikus szertartással Szent Anna tiszteletére szentelték és nevezetes arról, hogy ennek a szentnek az ünnepe minden esztendőben búcsújárásokat szoktak itt végezni. A mondott helységnek terméketlen és részint dombokon, részint pedig völgyekben is fekvő szántóföldjei vannak. A lakosok magyarok; leányegyházuk az almási anyaegyházhoz tartozik. A birtokosok a következők: a méltóságos Esterházy hercegi ház, valamint a Lükő, a Deák, a Szántai, a Nebesti és a Dia nemes családok, s végül Andrassy Péter szabad báró.

Almás helység ugyanebben a völgyben, egy kevéssel lentebb fekszik az öt mindenfelől körülvevő, eléggé magas hegyek lábainál. Egyébiránt rendkívül kellemes hely a nagyon sok, részint a helybéli, részint pedig a kívül lakosok által birtokolt szőlő miatt, amely szőlők hosszan és szélesen terülnek el a hegyek szomszédos oldalaira telepítve. Alattuk vannak a szántóföldek, majd a rétek egy ott folydogáló folyóvízzel, amely egy mindennapos használatra való malmot szolgál ki. A lakosok magyarok, anyaegyházuk plébániával is el van látva. A birtokosok: a méltóságos Esterházy hercegi ház, valamint a Horváth, a Lippay, a Kakas, a Dia, a Czibere, a Bújdosó és az Ecsegi családok, s végül a rozsnyói jezsuita atyák.

Görgő helység a völgynek ugyanezen a vidékén, az előbb leírt Almás helységtől fél mérföldnyi távolságban, hasonlóképpen a magasra felnyúló hegyek lábainál fekszik. Ez a hely rendkívüli mértékben ki van téve a szeleknek, amelyeknek az itt való fújása és kavargása olyannyira nagy és kellemetlen, hogy azt gondolhatnánk: valószínűleg itt van a székhelye Aeolusnak, a szelek atyjának. Határa nagy részét egy, a falu közelében fekvő, szélesen kiterjedő, egyébként halakban bővelkedő mocsár foglalja el; a határ többi része pedig, amelyik a mezei gazdálkodásra szolgál, köves és hegyes-völgyes. A hegy lejtőjén, a felső részen szőlők vannak, s van három malom is, amelyeket a hegy lábának az aljából kifolyó (egyébiránt téli időben is langyos) víz hajt meg. Nevezetes a helység ezenkívül a káposztának, vagyis a torzsásoknak, a kisebb reteknek, a hagymának, a fokhagymának és a petrezselyemnek a bőségéről. A lakosok magyarok, leányegyházuk az almási anyaegyházhoz tartozik. Birtokosai a következők: a méltóságos Esterházy hercegi ház és a kassai nemesek közönsége, valamint a görgői Bartók, a Farkas, az Agyagos, a Becze, a Jobbágy, a Valkai, a Rajczi, a Nagyvidai, a Gyarmati, a Berekszászi, a Nemes, a Papp, a Molnár és a Fekete családok.

Méhészke helység egy kevéssel lentebb, a völgynek a másik, jobb felé elkanyarodó oldalán, közel a hegyekhez, de sík helyen fekszik. Lakosai kevesen vannak, s ezek magyarok. Szántóföldjei síkságon helyezkednek el. Leányegyháza a tornai anyaegyházhoz tartozik. Birtokosai a következők: a Bernáth, a Horváth, a Berekszászi, a Basó, a Jobbágy és a Becze családok.

Udvarnok helység – amelyet németül Höfen-nek neveznek – a mondott Méhészke helységgel szomszédos, de lentebb fekszik egy nyitott, a szeleknek túlságosan is nagy mértékben kitett, sík helyen. A határa mindenütt kövecses és fővényes. Lakosai egykoron valamennyien magyarok voltak, most azonban már szlávok keveredtek közéjük. Római katolikus hitvallásúak: leányegyházuk a tornai anyaegyházhoz tartozik. A birtokosok a következők: a méltóságos buzini Keglevich József és Gábor gróf urak, a méltóságos gróf marosnémeti Gyulay Ferenc ezredes úr, a méltóságos Andrássy György szabad báró, valamint a görgői Bartók és a Roll családok.

Szádelő helység a nevezett Udvarnok helység táján, egy vele szomszédos szikla üregénél – mintegy a szájában – fekszik. Kicsiny és szűk határ öleli körül, amely kövecses és fővényes. A hely milyenségének megfelelő, kicsiny szőlők vannak itt, a hegyek dél felé tekintő oldalain. Az előbb mondott szikla ürege, miként valamiféle nyílt barlang, a völgy alakját követve csaknem fél német mérföld hosszan nyúlik el, s a kőszikla lábától számítva körülbelül száz közönséges ölnyi magasságra emelkedik fel. Valaha, amikor még a hasadékot a kőszirt meredélyéről lehulló nagyobb kövek nem torlaszolták el enyhyire, szekerekkel is át lehetett hajtani rajta; manapság pedig csupán egyetlen ember is úgy mászhat csak bele, mint valamiféle csatornába. Mesélik némelyek, hogy a rómaiak idejében, a szkíta háború alkalmával a helybéli lakosok menekültek ennek a hasadéknak a belsejébe; mások azt mondják, hogy a tatárok sűrű betörései által zaklatott magyar nemzet húzta itt meg magát, s ennek nyilvánvaló jeleként még most is látszanak egy eléggé erős, a kőszirt egyik oldalától a másik oldaláig haránt irányban vezető, régi fal omladékai. Inkább közhiedelemnek, mintsem történelemnek mondanám azt, amit egyesek regélnek: hogy tudniillik Magyarország királya, Szent László, akit a tatárok seregei üldöztek, menekülés közben ezen barlangnak a hasadékát átugratta, s lovának ekkor a kősziklába bepréselődött nyomai még ma is látszanak. – Ugyanebben a kőszirt alatti völgyben egy nem túlságosan régen elpusztult üvegolvasztó műhely maradványai is láthatók. A kőszirt lábából egyébiránt egy rendkívül tiszta vizű patak folyik elő, amely amellet, hogy két malom is van rajta – az egyik rögtön az üreg bejáratánál, a másik pedig egy kevéssel lentebb –, igen különleges pisztrángokat is nevel. A helység lakosai magyarok, leányegyházuk a tornai anyaegyházhoz tartozik. A birtokosok a következők: a méltóságos Keglevich grófok, valamint a toporci Görgey, a görgői Bartók és a Roll családok, s végül özvegy Tornallyainé Jánoky Zsuzsanna.

Zsarnókó helység napkeleti irányban, az itt elfolyó Bódva folyó szomszédságában, egy mérsékelt emelkedő dombon fekszik és az egyik oldalról a vármegye határait zárja be. Területe a szomszédságában fekvő falvak miatt túlságosan is szűk, s a kevés szántóföldjén kívül szinte semmi haszonvétel sem rendelkezik. Nagyobb részében a magyar nemzetből való nemesség lakja. Anyaegyháza van, római katolikus plébánost és helvét hitvallást követő lelkészt is tart. Jelenlegi birtokosai a következők: a Török, a Fáy, a Cserghői, a Cseh, a Papp, a Nikházy, a Vadas, a Márta, a Nagy, a Kolbán, a Lucskay, a Varró, a Zsóry, a Móré, a Bodnár, az Aszalós, a Lénárt, az Ábrahám, a Komjáthy, a Gyulay és az Úsz nemes családok.

Tornaújfalu helység a Bódva folyó folyása mentén, sík helyen fekszik. Közepes termékenységű talajjal rendelkezik; vele szemben a napkeleti rész felől szántóföldek, a napnyugati rész felől pedig rétek vannak, valamint a mondott Bódva folyó. A lakosok ma-

gyarok, leányegyházuk a zsarnókői anyaegyházhoz tartozik. Birtokosai a főbbek közül: méltóságos buzini Keglevich József és Gábor gróf urak, valamint a Szőlössy, a Cseh, a Fáy és a Nagy családok.

Horváti helység egy kevéssel lentebb, ugyancsak a Bódva folyó folyása mentében fekszik, s egy tölgyerdővel szomszédos. Kicsiny szántóföldeken és réteken kívül semmiféle haszonvétellel sem rendelkezik. A lakosai oroszok, s az egyháza is orosz. Birtokosai a méltóságos buzini Keglevich József és Gábor gróf urak, akiknek a tornai uradalmához tartozik az egész falu.

Vendégi helység a Bódva folyó mentén, annak innenső partján, sík területen fekszik, s a többi helységhez képest valamivel gazdagabb szántóföldekben és rétekben. Vannak itt uradalmi szántóföldek és rétek is. Van egy kicsiny szőlőhegye, csupán néhány darabka szőlővel; a mellette elfolyó Bódva folyón pedig egy malom haszonvételével is rendelkezik. A lakosok magyarok, leányegyházuk a tornai anyaegyházhoz tartozik. A következő családok birtokolják: a méltóságos Esterházy hercegi ház, valamint a Szentmiklósy, a Fűzy, a Jurányi és a Benyó család.

Hídvegardó helység a Bódva folyón túl, egy kevéssel lentebb, sík területen fekszik; napkelet felől egy mérsékelt emelkedő domb, napnyugat és észak felől pedig berkek határolják, valamint a Bódva folyó. Vannak a maga szükségére elegendő szántóföldjei és rétjei, s van a hely milyenségéhez illő szőlőhegye is. Ez a helység legelsősorban valamely forrásvízének a gyógyításban való hatóerejéről nevezetes: meggyógyítja a kéz- és lábköszvényben, vagy más fajta betegségekben szenvedőket, s igen sok más embert is orvosolt, akik beteg testüket ezzel a forrásvízzel mosták meg. A lakosok magyarok, de szlávokkal keveredettek; leányegyházuk a zsarnókői anyaegyházhoz tartozik. Birtokosai a következők: a méltóságos Esterházy hercegi ház és a kassai nemesek közönsége, valamint a Pogonyi, a Soltész, a Balogh, a Kovács, az Oláh és a Kozma nemes családok.

2. Következnek az Alsó járás helyei, vagyis helységei

Becskeháza helység egy kiemelkedő dombon fekszik, köröskörül tölgyerdőkkel és ligetekkel benőtt hegyek határolják és olykor vízszűkében szenved. A határa szoros, szőlőskertje megfelel a hely mivoltának. Lakosai magyarok és a helvét hitvallást követik; leányegyházuk Lenkéhez tartozik. A birtokosok: a méltóságos marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes úr, valamint a Madaras és a Fekete családok.

Barakony helység innen egy kevéssel félre, dél felé, a mellette lévő kies ligetek és tölgyerdők által teljesen körülvéve, egy kicsiny és nyitott térségen fekszik. Sok-sok elmúlt esztendőktől fogva magyar lakosaitól megfosztatván, puszta volt, míg a legutóbbi években újra be nem népesült, miután Gyulay Ferenc ezredes úrnak, mint örökös földesúrának az engedményéből orosz nemzetből való telepesek költöztek valahonnét ide. – Ez a mondott helység hiányt szenved szántóföldekben és rétekben, nevezetes azonban, mint

mondottuk, a szép tölgyes erdeiről. Örökös földesura a most címzett marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes.

Lenke helység egy völgyben, mocsaras és berkes helyen fekszik, területének szűkös határai közé zárva; kicsiny szántóföldjein kívül szinte semennyi kaszálórétje, sem szőlője nincsen. Az itt lévő kastélyban van a rendes székhelye ezen Alsó járás jelenlegi szolgabíró urának. A lakosok helvét hitvallást követő magyarok; van saját hitvallású lelkészük. Ezen helységet a következő családok tartják a birtokukban: a Szatmári Király, a Lossonczy és a Fekete család.

Szentandrás helység a tekintetes Szádvára uradalomhoz tartozik és a közönségesen Esztramosnak mondott, igen magas hegy végében helyezkedik el. Ennek a helységnek a határában uradalmi majorsági rétek vannak. A lakosok római katolikus hitvallást követő szlávok; leányegyházuk a szilasi anyaegyháznak engedelmessékedik.

Rákó helység valamivel lentebb, az Esztramos hegy másik oldalán, közvetlenül a hegy tövében, a Potranyik nevezetű folyó mellett, szoros helyen fekszik. Nevezetes a makktermő hegyekről és a mondott Potranyik folyóban lévő sok rákról – amelyek magyar szóval való elnevezésétől kapta a nevét is –, valamint az itt termő zsázsa bőségéről. A lakosok vegyesen magyarok, szlávok és oroszok. Néhányuknak az a foglalkozása, hogy egyszerűbb kocsikerekeket készítenek és ezeket otthon, vagy másutt eladják. Leányegyházuk Komjátíhoz tartozik. A birtokosok a következők: a méltóságos buzini Keglevich gróf urak, a méltóságos és nagyságos marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes, valamint a Horváth és a Magyar család.

Nádas vagy *Nádaska* helység a Bódva folyó innenső partján, a hegyek lábánál helyezkedik el; az egyik hegynék az oldalában most épül egy új kastély, amely ha majd teljesen készen lesz, nagyon szép fekvéssel fog rendelkezni, mivel belőle szinte egyetlen pillantással be lehet látni a határ teljes fekvését a Bódva folyó mellett elterülő szántóföldekkel és kaszálórétekkel együtt. A Bódva folyón, ott, ahol a határ széleit bezárja, egy malom is épült, szintén újonnan. A helység lakosai helvét hitvallást követő magyarok, akiknek van saját hitvallású lelkészük. A birtokosok a következők: méltóságos és nagyságos marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes úr, továbbá a Pogonyi, a Csombor, a kerepeci Virágh és az István családok.

Komjátí helység egy kevéssel lentebb, a Bódva folyó folyásának a szomszédságában, az innenső parton fekszik; az egyik részről Nádas helység határától valamely igen veszedelmes, Pasnyagnak nevezett mocsár választja el, a másik részről, Szilas helység felől pedig a Vecsenpatak nevezetű patak. A Bódva folyó innét és túl fekvő szántóföldeken és kaszálóréteken kívül ezen helységnek a határában, a hegyoldalakra telepítve szőlők is voltak, amelyek azonban a vészterhes idők viszontagságainak következtében művelés nélkül maradván, elpusztultak. Emellett a helység a Bódva folyón épült malom jövedelmének is örvend. A lakosok helvét hitvallást követő magyarok; az anyaegyházukban lelkész is szolgál. A birtokosok: méltóságos marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes, továbbá a Komjátí, a Magyar, a Horváth, a Ternyey, a Pongrácz, a Papp és a Kászonyi családok.

Szilás helység, amely Szádvár várának a lerontása után a szádvári jószágok központja lett, egy, a szomszédos hegyek lábainál elhelyezkedő völgyben fekszik. Van temploma és egy kicsiny hegyre épített kastélya, amely a földesurak távollétében a tiszttartónak és más, kisebb rangú tisztségviselőknek a lakóhelye; itt szokták olykor tartani az úriszékeket is, amelyeken ha úgy adódik, végrehajtást is eszközölnek a módfeletti és bűnös kihágásokat elkövetőkkel szemben. Itt, a majorsági ház szomszédságában egy serfőző műhely van, együtt egy égetett bort készítő műhellyel; a helység mindkét, tehát alsó és felső végén terülnek el a szántóföldek és a kaszálórétek egészen a Bódva folyó folyásáig, amely egy újonnan épített, három kerékre forgó uradalmi malmot is meghajt. A napnyugati részen láthatók a hegyek gerincére és oldalára telepített, a tölgyerdők által mintegy körbe kerített szőlők. A lakosok magyarok, az anyaegyházuk lakóhelyet nyújt a plébánosnak. A helység teljes egészében a méltóságos Esterházy hercegi ház birtokába tartozik.

Szádvár vára, amelyet Lipót parancsára még Thököly idejében lerontottak, egy magas, a vele szemben köröskörül emelkedő többi hegytől elválasztott és náluk meredekebb hegyen foglal helyet. Valaha a földesurak lakóhelye, nemkülönben a szádvári, a nevüket is a vártól kölcsönző és mind mostanáig megtartó jószágok birtokközpontja volt; itt szokták volt tartani megállapított időszakokban az úriszéki üléseket is, amelyeken miután meghozták az ítéleteket, a büntetőügyekben kihágókat pallossal végezték ki – a mondott uradalom ugyanis pallossal rendelkezett. Régen, az idők és alkalmak változásának megfelelően, főképpen háborús korszakokban, mivel a síkon fekvő összes helység ki volt téve az ellenség zsákmányolásának, a közelébb lakó népek, valamint ingóságai és vagyontárgyai számára igen alkalmas és biztonságos menedékhely volt. Azt regélik, hogy egy bizonyos Bebek vezetéknévű juhász alapította, aki a szerencse segítségével és – mint mondják – egyik juhászcutyájának a vezetésével a pelsőci hegyekben hatalmas kincsre bukkant, s aki – ezt tartja az emlékezet – a mondott kincsből később nyolc vagy kilenc várat alapított ezeken a felsőbb részekben. – Az előbb nevezett vár jelenlegi földesurainak a néhai Esterházy József Antal herceg méltóságos örököseit és utódait ismeri el.

Derenk helység az előbb mondott Szádvár vára tövében, egy völgyben fekszik, s minden oldalról erdővel borított, kősziklás hegyek veszik körül: nagyon kevés jutott tehát neki a síkságból, s ezért van, hogy a lakosok túlságosan keveset vetnek. Az 1710. esztendőben, amidőn ezeken a részekben igen kegyetlenül dühöngött a pestisjárvány, csaknem az összes lakosát elragadta a halál és pusztán maradt a helység. A legutóbb elmúlt néhány esztendőből fogva azonban valamely lengyelek lakják, akiket az éhínség kényszerített arra, hogy elvándoroljanak Lengyelország határrészeiről és a mondott helységben telepedjenek meg. Közülük néhányan már önként elhagyván itteni lakásukat, visszatértek korábbi lakhelyeikre; mások pedig (valóban csak kevesen maradtak), akik még a korábbi hazájukban hozzászoktak ahhoz, hogy tolvajlásból és rablásból éljenek, úgy döntöttek: itt is hasonlóan gonosz életmódot folytatnak majd. Néhány gonosz cselekedet elkövetése után azonban a vármegyei törvényhatóság üldözőbe vette őket és ezért menekülésre fogták a dolgot. – A lakosok a római katolikus hitvallást követik; leányegyházuk a szilasi anyaegyház alá van rendelve. A helység teljes egészében a tekintetes szádvári uradalomhoz tartozik.

Szögliget helység Szádvár várától déli irányba és kicsiny távolságra fekszik, egy völgyben, amelyet a déli rész kivételével minden oldalról magasra emelkedő hegyek vesznek körül. Közepes nagyságú határa van, amely hegyes-völgyes, kősziklás és kavicsos, dombok és völgyek váltogatván egymást rajta. Vannak hírneves, mindenfelé a hegyoldalakra telepített szőlői, vannak igen bőven termő almáskertjei és szilvásai, valamint forrásvizei és patakjai is, amelyek halk csobogással folydogálnak a Bódva folyóba. A falu közepén lévő forrás pedig éppen azért méltóbb a figyelemre a többinél, mivel nagyon sokat használ a beteg testnek, ha megmossák benne. Az is emlékezetes dolog, hogy Lengyelország dicsőséges emlékezetű néhai királya, a legfelségesebb János király visszatérőben a bécsi ostromból, hadseregének nagyobb részével csaknem nyolc napon keresztül ezen helységnek a közönségesen Nagyrétnek nevezett uradalmi rétjén táborozott, s be akarta venni az akkor még a Thököly-hívek kezében lévő Szádvár várát. Hiábavaló volt azonban az igyekezete: a Thököly katonái által őrzött, szűk és szoros odavezető utak, valamint a mindenfelől magasodó hegyek miatt ugyanis az ostromlót fel tartóztatták, s miután közülük sokan elestek, kénytelenek voltak visszavonulni. – A lakosok magyarok, leányegyházuk a szilasi anyaegyházhoz tartozik. Ezen helységet a felséges herceg Esterházy ház, valamint a görgői Bartók és a Radosztics család birtokolja.

Szín helység déli irányba, jobb felé kanyarodva egy, a Jósva vize nevezetű patak folyása mellett lévő völgyben fekszik, s minden oldalról felmagasodó hegyek veszik körül. Ezen helységnek teljes határa bővelkedik dombokban és völgyekben. Vannak szemet gyönyörködtető szőlői a napkelet és dél felé néző hegyeken, s ezeket lent, a hegyek lábánál különféle gyümölcsöskertek és szilvások határolják. A helység lakosai helvét hitvallást követő magyarok, akik saját vallásukon lévő lelkészt is tartanak. Ezt a falut őfelsége királyi kincstára birtokolja, valamint a méltóságos Esterházy hercegi ház és a méltóságos marosnémeti gróf Gyulay Ferenc ezredes úr, továbbá a görgői Bartók, a Horváth, a Váczy, a Ratkói, a Pogonyi, a Jóna, a Csombor, az Izsó, a Szalóczy, a Várady, az Oláh, a Fügedy és a Botos család.

Petri helység ugyanabban a völgyben fekszik és szomszédos az előbb mondott helységgel. Minden oldalról meredek hegyormok zárják körül, s a Jolsva folyó mossa, amely egy malomnak a haszonvételét is nyújtja a számára. A határa nagyon szűkös és a talaja terméketlen. Vannak a hegyeken szőlői, amelyek tölgyes erdővel szomszédosak; szántóföldjei kicsinyek, kaszálórétje kevés. Lakosai helvét hitvallást követő magyarok, akiknek van saját hitüket valló lelkészük. Ezt a helységet a Bárczy család, valamint őfelsége királyi kincstára birtokolja.

Jósvafő helység az előbb nevezett falutól félmérföldnyi távolságra, egy árnyékos, kősziklás és erdővel borított völgynek a végén, vagyis a sarkában fekszik. A helységet a közepén a Jósva folyócska* szeli ketté; ez természeténél fogva téli időben is meleg vizű és így alkalmat adott arra, hogy a faluban három malmot építsenek reá. A folyócska bővelkedik rákokban és kisebb halakban. A helység határa szűk, hegyes-völgyes, sziklás és erdős, s vannak itt szőlők is, amelyek szomszédosak a hegyekkel. A lakosok helvét hitvallást követő magyarok, akik saját vallásukon lévő lelkészt is tartanak. A helység birtokosai: méltóságos és nagyságos gróf Gyulay Ferenc ezredes, őfelsége királyi kincstára,

* A margón ugyanezen kéz írásával: Fluvius calidus (meleg vizű folyó).

nagyságos Andrassy György szabad báró, továbbá a Horváth, a Janka, a Nebesti, a Szatmáry, a Dely, a Dancs, a Mihályi, a Frenyó, a Ratkó, a Gyürky, a Maksay, és a Balpatak családok.

Szilice helység napnyugati irányban, egy, a mellette lévő erdőktől és berkektől körülölelt, kiemelkedő dombon fekszik. Hűvösebb éghajlatú és széljárta hely, ahol még nyáridőben is kevés, vagy éppen semennyi szúnyog és légy sem mutatkozik, amidőn a közvetlenül szomszédos falvakban végtelenül nagy ezeknek a száma. A föld az egész határában meredélyes, kövecses, dombokkal és völgyekkel zsúfolt. Nevezetes egy jégbarlangról, amelyet magyar nyelven közönségesen Lednicének mondanak. Jónak láttam a következő módon ide csatolni ezen barlangnak valóságához hű leírását, amely az apám számára írásban megküldött alábbi kérdőpontok szerint készült.

1. Vajon valóban terem-e nyáridőben is ott jég?
2. Vajon télen meleg van-e benne?
3. Vajon nincsenek-e azon barlang környékén édes vagy savanyú vizű források?
4. Vajon van-e alkalmas legeltetés azon barlang környékén?
5. Vajon mély-e az a barlang?
6. Vajon melyik földesúrhoz tartozik az a falu?

Az 1. pontra: való igaz, hogy a legforróbb nyárban is van és terem jég az említett barlangban. Mihelyt ugyanis a tavasz beköszöntével enyhül a fagy és a Nap hójétől felmelegedik a föld, akkor az abban a barlangban rekedt levegő is napról-napra mind jobban lehül, jóllehet van a barlangnak északi irányba néző és eléggé tágas – a magasságát tekintve az alsó részétől a felsőig tizennyolc öltre, a szélességét tekintve pedig kilenc öltre terjedő – nyílása. A barlang száján kívül elterülő térséget mintegy körbekerítik a kősziklák és a sziklák. A leereszkedés a barlangba egy lejtőn, fokozatosan történik, s e fokozatos leereszkedés közben minden egyes fokon egyre hidegebbnek és hidegebbnek érzi a levegőt a leereszkedő; ezzel szemben a kijövetel és a fokonként való feljebb jutás alkalmával egyre langyosabbnak. S miután a Nap heve átjárja és áthatja ennek a barlangnak a belső felületét, amely déli irányba néz, a természet tüneményeként ez a boltozatos felszín mintegy izzadmányt választ ki, s ez a lecsöpögő izzadmány, vagyis nedvesség lassan-lassan különféle minőségű és mennyiségű kisebb és nagyobb, lefelé csüngő jégcsapokká fagy, amelyek közül némelyek vastagságukat tekintve felülmúlják a legvastagabb hordókat is. A barlangnak a fővennyel borított és a lecsöpögő víztől nedves alját, amelyen járni lehet, nemkülönben teljesen befedi a jég.

A 2. pontra: az is igaz, hogy téli időben semennyi jeget sem lehet itt találni. Az ős közleledtével ugyanis a jég lassan-lassan felolvadván, eltűnik, az a barlang belsejében lévő sziklarepedéseken keresztül elszivárogván, a víz sem marad meg. S miután az egész barlangban felolvadt a jég, az üreg minden nedvességtől teljesen kiszárad és a hűvösebb levegő helyét enyhébb és langyosabb foglalja el, amely a tél teljes időtartama alatt megmaradván a barlangban, melengeti és életben tartja az ide húzódtott legyeket, szúnyogokat és más rovarokat, s olykor menedéket nyújt a rókák és a nyulak számára is.

A 3. pontra: ennek a barlangnak a környékén és a közelében egyáltalán nincsen sem édes, sem pedig savanyú vizű forrás. Megtörténik azonban, hogy nyári időben az ezen barlang környékén mezei munkát végző emberek szomjúságuk csillapításának okából jeget hoznak ki darabokban onnét és miután felolvadt, megisszák.

A 4. pontra: ami a legeltetést illeti, ez ama barlang fölött és környékén mindenütt rendkívül alkalmas. Nem csupán csordák, ménesek és más jószágok nyájai szoktak ugyan-

is szinte nap, mint nap legelni itt, hanem minden második esztendőben tilalom alatt lévén a határnak ez a része, a mondott barlang fölött és környékén le is kaszálják és boglyákba gyűjtik a fűvet. Ama barlang fölött egy szekérút is van, amelyen igen gyakran szoktak járni a fával, gabonával és szénával megrakott szekerek.

Az 5. pontra: a barlang mélység tekintetében, megmérve végig a lejtőn, amely a legaljáig víz, 50 ölnyire terjed ki, szélessége pedig 26 öl.

A 6. pontra: ezen falu birtokosainak, azaz földesurainak a méltóságos Esterházy házat, méltóságos gróf Gyulay Ferenc ezredest, nagyságos Andrássy György szabad báró urat, valamint a görgői Bartók, a Szirmay, a Pothurnyay, a Szakály, a Várady, a Dely, a Vályi és a Zajdói családot ismeri el.

A 7. pontra: méltó még az említésre, hogy a szomszédos pusztán, ettől a barlangtól csaknem fél német mérföldnyi távolságban van egy forrás, amelyet magyarul közönségesen Lófejnek mondanak. Ez szinte az egész esztendőben víztelen és kiszáradt szokott lenni, bizonyos időszakokban azonban – ahogyan megfigyelték, leginkább június, július és augusztus hónapokban – nappal a tizenegyedik és a tizenkettedik óra között, éjszaka pedig néha a hajnali pitymallat előtt hirtelen felbuzog és el is enyészik az előbb mondott órákban, s amidőn felbuzog, egészen csodálatos nagyságú hullámokat lövell ki magából, amelyek egymásba kapcsolódva és a völgyön végigfolyva, heves zúgásukkal a völgy minden részét betöltik.

Borzova helység közvetlenül szomszédos előbb mondott Szilice helységgel. Egy mély völgyben fekszik, amelyet kősziklás dombok és tölgyes erdők vesznek körül. Határa terméketlen, kövecses és semmilyen haszonvétellel sem rendelkezik. Lakosai helvét hitvallást követő magyarok, leányegyházuk a szilicei anyaegyházhoz tartozik. Földesurai a méltóságos Esterházy hercegi ház, valamint a Pothurnyay család.

Perkupa helység a déli irányba kanyarodó Bódva folyó mellett, annak innenső partján fekszik; a körben álló hegyek természetes helyzetüknek köszönhetően úgy veszik körül, mint valami fal. Szűkös határral bíró falu, amelynek a kicsiny szántóföldjein és kaszálórétjein kívül egy kevés szőlője is van. Lakosai helvét hitvallást követő magyarok, akiknek anyaegyházában jelenleg saját vallásukon lévő lelkész is szolgál. A helységet a méltóságos Esterházy hercegi ház és méltóságos gróf Gyulay Ferenc ezredes, valamint a görgői Bartók, a Janka, az Aszalay, a Magyar, a Horváth, a Radosztics, a Váczy, a Lükő, a Fekete, a Molnár, a Fáy, a Ragályi, a Mészáros és az Izsó család birtokolja.

Varbóc helység egy mérsékelten felemelkedő dombocska melletti völgyben fekszik. Határa szűkös: kicsiny és terméketlen szántóföldek vannak csak benne, rétje pedig szinte semmi sincsen. Vannak továbbá szőlői is a napkelet és dél felől fekvő, vele szomszédos dombocskákon. Lakosai helvét hitvallású magyarok; leányegyházuk Perkupához tartozik. Jelenlegi birtokosai a következők: őfelsége királyi kincstára, méltóságos gróf Gyulay Ferenc ezredes és nagyságos Andrássy György és Péter szabad báró urak, valamint a Ragályi, a Mihályik, a Rétei, a Radosztics, az Aszalay, a görgői Bartók és a Recsky családok.

Kápolna helység közvetlenül szomszédos az előbb mondott helységgel; ugyanolyan természeti fekvéssel és talajminőséggel is rendelkezik. A határa rendkívül szűkös; nem

sok, de szép szőlője is van azonban. Lakosai helvét hitvallást követő magyarok, egyházuk leányegyház. Ezt a falut teljes egészében szirmai Szirmay István úr birtokolja.

Szőlősárdó helység egy, a vármegye legszélén lévő völgyben fekszik. Nem nagy kiterjedésű határral, de szép szőlőkkel rendelkezik. Lakosai helvét hitvallást követő magyarok, egyházuk anyaegyház. Méltóságos és nagyságos gróf Csáky Zsigmond úr birtokolja ezt a falut.

Teresztenye helység közvetlenül szomszédos az előbbi faluval, a völgynek a folytatásában, egy másik szűk völgyben, rossz helyen fekszik. Kevés, a mellette lévő dombok és hegyek lejtőin – ahol kicsiny szőlőket is lehet látni – elhelyezkedő szántófölddel rendelkezik. Lakosai helvét hitvallást követő magyarok. Ezt a falut a Török, a Csemniczky, a Bíró és a Dávid család birtokolja.

Égerszög helység a völgynek ezt a részét zárja le és a vármegye szélét is képezi. Mint szinte mindenütt az egész vármegyében, itt is kicsiny határ veszi körül: nem számítva a kevés szőlőt, másféle haszonvételekkel eléggé gyengén van megáldva. Lakosai magyarok.* Ezt a falut a Fáy, az Andrássy, a Ragályi, a Hanvay, a Szörényi, a Darvas, a Vatay, a Berekszászi és a Bokor családok birtokolják.

* Kihúзва innét: confessioni Helveticae addicti (helvét hitvallást követők).

II. FÜGGELÉK

NEMES TORNA VÁRMEGYE LEÍRÁSA

Elnevezése a már lerombolt Torna várától származik, amely valaha a hírneves Kátay család birtokába tartozott, s amelyet összes tartozékaival együtt jelenleg a néhai méltóságos Keglevich Ádám gróf úr örökösei birtokolnak.

Ugyanezen Torna vármegye főispánja jelenleg méltóságos Szirmai Tamás úr, aki csupán örökbe fogadott fia néhai szirmabesenyői gróf Szirmay Istvánnak; a jelenlegi, most mondott főispán úr egyébiránt a cserneli Dessewffy urak családjából származik, jelesül: Dessewffy Ádám úrnak a fia. Az édesanyja pedig Eődönffy Zsuzsanna grófnő volt; ő első férjének, tudniillik Dessewffy Ádámnak a halála után másodszorra a mondott Szirmay István úrnak – aki előbb a királyi kúria bíróságának volt ítélmestere, majd pedig nádori ítélmester lett – fogadott hűséget és hozzá ment férjhez. Ez a Szirmay István igen sok jószágot szerzett Felső-Magyarországon, s ezeket nagyobb részben és az örökbefogadás alapján a mostani főispánra hagyományozta, miután a királyi beleegyezést is megnyerte.

Ezen kicsiny vármegye mindössze csak két járásból áll; ezekben a fontosabb helyek a következők: Torna mezőváros a várral, majorsággal és halastavakkal; továbbá Udvari, Szádelő, Görgő, Almás, Körtvélyes, Jósvafő, Petri, Szín, Komjáti, Hidvérgardó, Zsarnó, Lenke az ősi Lenkey család örököseihez tartozó régi kastéllyal – a Lenkeyek közül az elmúlt évszázadban két, György névnek örvendő férfiú is viselte a szendrői végvár kapitányi tisztét, akiket a törökök egy ütközetben lefejeztek. A családnak ez a címere: egy jobb kéz kardot tart, amelyre egy török fej van szúrva, s a karra egy szalagocska van kötözve az ellenséges emberektől való elválasztás végett; a bal kéz pedig kalászkot tart. Ez a család azonban már férfiágon kihalt; a nőági örökösök kiváló emberek.

Továbbá Szögliget helység, amely az ugyanitt lakó, s a vármegye tisztségeit jelenleg is viselő Görgey és Farkas családok birtokába tartozik. Ezen vármegye területén van egy másik már lerombolt vár is tartozékaival együtt, amelynek Szádvára a neve. A falvakat pedig, amelyek tartozékai, jelenleg méltóságos gróf Esterházy József úr birtokolja, néhai herceg Esterházy Pál nádorispánnak a fia; korábban egyébként ezt a várat a tartozékaival együtt az ősi és igen híres Csáky család bírta. Ezen Torna vármegye területén nem kevés szőlőhegy található, amelyeken három esztendőn keresztül is eltartható, jó borok teremnek. Ezen vármegye közepén folyik keresztül az úgynevezett Bódva folyó, amely bővelkedik rákokban és halakban, jelesül pedig jóízű csukákban és angolnáknban. Található ugyanitt igen sok szénatermő rét, makktermő erdő, valamint nem kicsiny és nem terméketlen szántó föld is. Az ugyanebben a vármegyében fekvő Deryő helység környékén pedig vasbányák találhatók, amelyeket szentkirályi báró Andrássy György úr birtokol, s amelyek fegyvergyártásra is alkalmas [...]*

* Itt a kézirat megszakad.

III. FÜGGELÉK

[EGY VÁZLATOS LEÍRÁS TÖREDÉKE]

Általános rész, I. fejezet

- I. § A határokat és a lépték szerinti hosszúságot a térkép alapján kell megadni.
- II. § Az egész vármegye hegyekkel borított: a hegyek pedig hol a falvakról, hol más területekről vették a nevüket.
- III. § Ezek között a barlangok érdekesek: az egyik Szádelő, a másik Szilice falu mellett van.
- IV. § A folyók a következők: a Bódva, amelynek folyását, s hogy mely falvakat mossa, a térképről meg lehet látni; továbbá a Jósva, amely befogadta magába a Ménes patakot, végül a Rákó alatt a Bódvával egyesül.
- V. § A vidék hegyes és kősziklás fekvésének a következtében terméketlen, a szőlőt azonban mindenfelé megtermi. Ennélfogva alig találni vármegyét, amelyik kevesebb lakossal rendelkeznék.

II. fejezet

- I. § Valaha ez a kicsiny vármegye a jazigok földjéhez tartozott, ennélfogva a hunok előtt ez a szarmata nemzetség lakta. Miután e földeket birtokukba vették a magyarok, akik Örs vagy Ürs kapitánnyal együtt a szomszédságban, vagyis Gömör vármegyében telepedtek le, elfoglalták ezt a mi szögletünket is. Általában meg lehetőszen faragatlan erkölcsűek, a nemesek azonban eléggé műveltek. Valaha kiváló katonák voltak.
- II. § A nemesek felsorolása
- III. § Az uradalmak fekvése és földesurai, valamint falvai.
- IV. § A főispánok.
- V. § A közgyűlések Torna mezővárosában.
- VI. § A pecsét, amelynek ábrája egy sólymot mutat, vagy [...]*

* Itt a kézirat megszakad.

IV. FÜGGELÉK

MEGJEGYZÉSEK

Ezen Torna vármegye rajzolata a térképek alapján készült.

- Somogyi mellett az Λ jel egy forrást jelöl, amely a víz kilövellésével együtt homokot hoz a felszínre és amely egy kősziklás hegynek a lábából tör fel. Az ebből a forrásból képződött folyóvíz három vagy négy malomkövet is képes meghajtani.

- Tornánál is van egy Λ jel, amely egy halastavat jelöl; az ebben feltörő forrás jelenleg is két malomkövet hajt meg.

- Szádelő fölött, egy meredek kőszirten a II. jel egy csodálatos barlang, amely a hegy lábától körülbelül hatvannégy közönséges öl távolságra terjed ki, s nem ritkán csupán egy ember számára biztosít járást, mint valami csatorna. A barlang közelében (ahogyan közönségesen beszélnek) beszorult nyílhegyeket, vagy dárdákat találni a sziklában, amelyeket már csaknem teljesen megemésztett a rozsdá, a barlangban pedig agyagedény vagy cserépdarabokat és állatcsontokat; azt mondják, hogy a rómaiak idejében, a szkíta háború alatt a bennszülött lakosok ide menekültek. Hihető dolog továbbá, ahogyan bizonyos jelekből látszik is, hogy az a Szádelő melletti völgy, amely a meredek kőszirtek alatt csaknem fél mérföldnyi hosszan nyúlik el, mint valami nyitott mélyedés vagy üreg, valaha az előbb mondott barlanggal együtt erős fallal volt elzárva a másik oldalon lévő hegyek lábától egészen a legközelebbi hegyig – ezt az omladékok mutatják.

- A Görgő melletti Λ jel szintén egy körülbelül két malomkövet meghajtó forrást jelöl; itt jelenleg is van malom.

- Borzova és Szilice között a II. jel egy csodálatos barlangot jelöl, amelyben állandóan jég van, s mintha a természet ellen való lenne, nyáron egy kicsivel erősebb benne a fagy: a felső részéről cseppenként lehulló víz ugyanis lassanként jéggé válik. A barlang mélyéből (ahová eddig még senki sem tudott eljutni) azonban eléggé nagy mennyiségű víz tör fel zúgva olyankor is, amidőn igen derült idő van.

- Szádvár és Torna várát Thököly idejében lerombolták, s ezeknek most csupán az omladékaik állnak.

- A szőlők, amelyeket szinte az egész vármegyében a hegyekre telepítettek, elegendő és különféle gyümölcsöt, s a buzini uradalomhoz hasonlóan, eléggé bőven is teremnek. Ugyanígy a különböző gabonák is megteremnek, legfőképpen a sík területeken.

- Dernő mellett a $\Xi\Xi$ jel egy vasolvasztó műhelyt jelöl; itt készítik ezeken a részeken a legkiválóbb vasat.

- A \uparrow jel mezővárost, a \odot jel pedig falut jelent.

- A vármegye rendkívül hegyes-völgyes, a hegyek makkot teremnek és nagyon jók a sertések hizlalására. – Az egyéb dolgokat az ezen vármegyét jobban ismerő urak figyelmébe kell ajánlani. [...]*

- A pontokból álló vonal a hegyek kőszikláit jelöli.

- A vármegyét a vörössel vezetett vonal veszi körül.

* Egy olvashatatlan vezérszó arra utal, hogy a szöveg folytatódott; a folytatás azonban nincs meg. Az ezután következő utolsó két megjegyzés a másik oldal közepén olvasható.